

UiO • Universitetet i Oslo

Forebygging, overvåkning og straffeforfølgning

*En komparativ analyse av norsk og svensk politis forsøk
på å bekjempe høyreekstrem vold på 1990-tallet*

Omar Orhan Akhtar

HIS4090L – Masteroppgave i historie for lektorprogrammet

60 studiepoeng

Universitetet i Oslo

Det humanistiske fakultet

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Vår 2022

Forebygging, overvåkning og straffeforfølgning

En komparativ analyse av norsk og svensk politis forsøk på å bekjempe høyreekstrem vold på 1990-tallet

Sammendrag

Denne oppgaven handler om hvordan norsk og svensk politi møtte en periode med økende oppslutning om høyreekstreme organisasjoner på 1990-tallet, med en påfølgende økning i voldsbruk. Oppgaven fokuserer mest på politiets arbeid på begynnelsen og midten av tiåret. De mest sentrale høyreekstreme aktørene i Norge som vil belyses er det nynazistiske ungdomsmiljøet på Brumunddal i Hedmark, samt de nynazistiske organisasjonene *Viking* og *Boot Boys* i Oslo – begge tilknyttet det såkalte *Nasjonalistmiljøet* på Østlandet. Fra Sverige er det først og fremst den nynazistiske organisasjonen *Vitt Ariskt Motstånd* som vil belyses, med forløpere.

Politiets arbeid vil presenteres gjennom å analysere rapporter og veiledere – fra den norske settingen er det først og fremst rapporter skrevet av forskere i direktorat som vil trekkes inn, mens det fra Sverige er rapportene som Säkerhetspolisen selv skrev. I tråd med eksisterende teori om radikaliserings og avradikalisering vil det videre belyses ulike årsaker til at folk, hovedsakelig ungdommer, ble radikalisert i både Norge og Sverige – samt hva som var intensjonen til politiet med tiltakene de iverksatte.

Tidlig forskning på høyreekstremisme har ofte tatt utgangspunkt i sosiologisk teori og én nasjonal kontekst. Når man har sammenlignet høyreekstreme organisasjoner i flere land, har man først og fremst sett på ulike organisasjoners ideologi og hvordan de samhandler med hverandre i multinasjonale, høyreekstreme nettverk. Denne oppgaven vil derimot forsøke å belyse hvordan politiet i Norge og vårt naboland jobbet med å bekjempe høyreekstremisme, i tillegg til å vektlegge kriminologisk teori som bakgrunn for ungdommers radikaliserings. Denne oppgaven vil også forsøke å spore hvilke konsekvenser norsk og svensk politisk arbeid for avradikalisering og *disengagement* på første halvdel av 1990-tallet fikk for deres videre arbeid rundt årtusenskiftet.

Forord

Når dette forordet føres i pennen, innser jeg at det er mange mennesker jeg ønsker å takke for støtte og hjelp under prosessen med denne masteroppgaven. Aller først retter jeg en enorm takk til min veileder, Elisabetta Cassina Wolff – for å være en usedvanlig dyktig veileder som på utmerket vis har vist interesse og engasjement for oppgaven min. Med stålkontroll over temaet og gode, pedagogiske tilbakemeldinger har jeg fått mange muligheter til å revidere oppgaven min frem til jeg nå sitter med et ferdig produkt jeg føler meg trygg på å levere inn. Videre ønsker jeg også å rette en stor takk til medstudentene mine Birte, Vermund og Lena – for gode samtaler om masteroppgavene våre, samt fine, sosiale avbrekk i en ellers hektisk studietid. En spesiell takk rettes til bestevenninnen min Anna, for både faglige og litt mindre faglige samtaler og skriveøkter – du har gjort det siste året så mye mer underholdende og engasjerende!

En takk rettes også til mine medstudenter på lektorprogrammet kull 2017-2022, for en fin studietid der jeg har fått lov til å utvikle meg som både fagperson og enkeltmenneske. Jeg setter også stor pris på kollegaene mine i Rosa kompetanse som har vist så stor forståelse for at jeg har hatt redusert arbeidskapasitet i forbindelse med oppgaveskrivingen, og en ekstra takk rettes til min sjef, Lin Hauglund, for muligheten til å ta ut utdanningspermisjon. De ansatte ved Riksarkivet på Marieberg i Stockholm og Krigsarkivet på Arninge i Täby takkes også for deres faglige kompetanse og for stor hjelp til å finne frem til arkivmateriale. Her ønsker jeg også å rette en takk til Institutt for arkeologi, konservering og historie for økonomisk støtte til å reise til Sverige i forbindelse med bibliotek- og arkivbesøk.

Til slutt rettes en stor takk til andre venner og familie for støttende ord og fine muligheter til å ta avbrekk – her rettes en spesiell takk til mine kusiner Farah og Hina, samt min kjære forlovede, Emil.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	<i>Bakgrunn for oppgaven.....</i>	<i>1</i>
1.2	<i>Problemstilling.....</i>	<i>3</i>
1.3	<i>Avgrensning på oppgaven.....</i>	<i>3</i>
1.4	<i>Historisk bakgrunn.....</i>	<i>5</i>
1.5	<i>Eksisterende litteratur.....</i>	<i>10</i>
1.6	<i>Kilde og metoder.....</i>	<i>14</i>
2	Teoretisk grunnlag – høyreekstremisme, radikalisme og avradikalisering, samt ytre høyre og vold	21
2.1	<i>Høyreekstremisme – hva ligger i begrepet?</i>	<i>21</i>
2.2	<i>McCauley og Moskalenkos tolv mekanismer bak politisk radikaliserings.....</i>	<i>23</i>
2.3	<i>Disengagement blant og avradikalisering av høyreekstremister.....</i>	<i>25</i>
2.4	<i>Ytre høyre og vold.....</i>	<i>27</i>
2.5	<i>Voldsbruk blant nyfascister og nynazister</i>	<i>29</i>
3	Lokalt samarbeid og forebyggende virksomhet – norsk politis tiltak mot og forebygging av høyreekstremisme.....	32
3.1	<i>Aksjonsplan Brumunddal (1993/1995) – fra «nazireir» til forbilde.....</i>	<i>33</i>
3.2	<i>Velstandsbydelen og rasisme (1999) – forebygging og avradikalisering blant høyreekstreme ungdommer på Nordstrand.....</i>	<i>46</i>
3.3	<i>Bekymrings samtalen – fra kartlegging til konkret verktøy for å forebygge kriminalitet og radikaliserings</i>	<i>56</i>
3.4	<i>Sammenfatning.....</i>	<i>60</i>
4	Overvåkning og straffeforfølgning – det svenske politiets tilnærming til høyreekstremisme	62
4.1	<i>Säkerhetspolisens arbeidsmetoder (1989) og Säkerhetspolisens arbeidsmetoder, personalkontroll og meddelarfrihet (1990) – personkontroll og overvåkning ved inngangen til 1990-tallet.....</i>	<i>63</i>
4.2	<i>Overvåkning av nazister og högerextremister (2002) – infiltrering, telefonavlytting og postkontroll som kilde til kunnskap.....</i>	<i>69</i>
4.3	<i>SÄPO verksamhetsåret 1990/1991-1994/1995 (1991-1995) – svensk politis egne bemerkninger om trusselnivå og arbeid</i>	<i>74</i>
4.4	<i>Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. (2000) – forsøk på å oppdatere strafferettslig praksis på slutten av 1990-tallet</i>	<i>82</i>

4.5	<i>Sammenfatning</i>	86
5	Strategier for å begrense høyreekstrem organisering	87
5.1	<i>Norsk og svensk politis ulike utgangspunkt i arbeid knyttet til høyreekstremisme..</i>	87
5.2	<i>Forebygging, overvåkning og straffefølgning</i>	89
5.3	<i>Virkinger av norsk og svensk politis tiltak mot høyreekstremisme rundt årtusenskiftet</i>	93
6	Konklusjon	98
	Kilder og litteratur	100

Forkortelser

BB – *Boot Boys*

CPI – *CasaPound Italia*

C-REX – *Senter for ekstremismeforskning (Center for Research on Extremism)*

FMI – *Folkebevegelsen mot innvandring*

NBI – *Norges Byggforskningsinstitutt*

NIBR – *Norsk institutt for by- og regionforskning*

NUPI – *Norsk utenrikspolitisk institutt*

PST – *Politiets sikkerhetstjeneste*

SÄPO – *Säkerhetspolisen*

SOU – *Statens offentliga utredningar*

VAM – *Vitt Ariskt Motstånd*

ZOG – *Zionist Occupation Government*

1 Innledning

Denne oppgaven vil ta for seg norske og svenske myndigheters, her avgrenset til begge lands politietaters, arbeid med å bekjempe høyreekstremisme på 1990-tallet. Et sentralt element i denne oppgaven vil være å belyse politiets strategier for å forebygge radikaliseringsprosesser i et tiår som var markert av en økende radikaliseringsprosesser og oppslutning om høyreekstrem, herunder nynazistisk, ideologi. De høyreekstremerne i både Norge og Sverige vil avgrenses i kapittel 1.3 – *Avgrensning*.

Til tross for tidvis store likheter i de ulike gruppernes ideologi, også på tvers av landegrensene, er det vesentlige ulikheter i hvordan gruppene opererte og hvilke mennesker de tiltrakk seg. Et annet sentralt tema for denne oppgaven vil derfor være å belyse hvordan norsk og svensk politi reagerte ulikt på voldsbruken til høyreekstremerne som ofte kunne være like ideologisk, men svært ulike i oppslutning og væremåte. Straffeløpfølging, overvåking og andre arbeidsmetoder politiet benyttet seg av ved siden av forebyggende virksomhet, vil derfor belyses. Gjennom å analysere alle arbeidsmetodene, vil søkelyset rettes mot hvilke måter politiet i begge land endret sin praksis i møte med høyreekstremerne rundt årtusenskiftet.

1.1 Bakgrunn for oppgaven

Blant forskere er det uenighet om hvordan fenomenet ytre høyre i Europa har utviklet seg over tid. På den ene siden er det mulig å forstå høyre-radikalisme på kontinentet som et fenomen preget av kontinuitet – fra den franske revolusjon i 1789 og frem til i dag.¹ I det historiske tidsskriftet *Fortid* (nr. 3, 2018) redegjør Elisabetta Cassina Wolff nettopp for hvordan høyre-radikalisme (herunder fascisme) kan forstås som *en konstant understrøm* i Europas politiske historie de siste 230 årene, der de gjennomgående ideologiske elementene senterer rundt å «reversere den franske revolusjonens innflytelse i europeisk politikk» - særlig revolusjonens prinsipper om likhet og universalisme.² Wolff poengterer videre at en analyse av høyre-radikalisme som tar utgangspunkt i at det er et vedvarende fenomen (*en konstant*

¹ Wolff, "Understrømmen som kommer til overflaten", 54-55.

² Wolff, "Understrømmen som kommer til overflaten", 61.

understrøm) gjør det mulig for oss å studere fremveksten av nye partier og bevegelser med proteksjonistiske, populistiske og innvandreriendtlige holdninger som en del av en lang tradisjon i Europa – heller enn isolerte reaksjoner på eksempelvis økonomiske kriser.³

På den andre siden er det også mulig å forstå høyre-radikalisme i Europa som et fenomen som veksler mellom å vokse og krympe i omfang – fenomenet utvikler seg i bølger. Klaus von Beyme har i *Right-wing extremism in post-war Europe* (opprinnelig publisert i 1988) gjort rede for at høyre-radikalisme i Europa har vokst frem i tre ulike bølger etter den andre verdenskrigen.⁴ Den første bølgen forklares som med smalt geografisk nedslagsfelt (hovedsakelig Italia og Tyskland), og gav utslag i fascistiske partier som oppstod i tiden som umiddelbart etterfulgte aksemaktenes nederlag i den andre verdenskrigen.⁵ Den andre bølgen var kjennetegnet av at det oppstod flere nye høyre-radikale partier og bevegelser på 1970-tallet i blant annet Nederland og Skandinavia som gjorde det til en kampsak å bekjempe skatter og avgifter, samt sentralisering og «byelitenene».⁶ Beyme identifiserer også en tredje bølge fra midten av 1980-tallet, hvor sosial uro grunnet økonomiske kriser og immigrasjon styrket oppslutningen om ytre høyre.⁷

Denne tilnærmingen til høyre-radikalisme som et fenomen som utvikler seg i bølger deles av den norske statsviteren og universitetslektoren Anders Ravik Jupskås, som også er nestleder for C-REX – Senter for ekstremismeforskning ved Universitetet i Oslo. Han skriver om at de høyre-radikale partienes vekst i Europa i etterkrigstiden har utviklet seg i fire ulike bølger – «bølgene har noen fellestrekk, men preges også av ulikt geografisk nedslagsfelt, fiendebilde, popularitet og legitimitet.»⁸ Jupskås deler Beyme sin tilnærming til de tre første bølgene med høyre-radikalisering, men førstnevnte skriver i tillegg om en fjerde bølge som begynte rundt årtusenskiftet. Denne bemerker Jupskås at har større omfang, større legitimitet, og i større grad enn tidligere retter fokuset mot en påstått trussel mot vestlig sivilisasjon fra islam/muslimer, samt kritikk av mangel på gjennomsiktighet og demokrati i EUs indre prosesser.⁹

³ Wolff, «Understrømmen som kommer til overflaten», 61.

⁴ Beyme, *Right-wing extremism in post-war Europe*, 149-153.

⁵ Beyme, *Right-wing extremism in post-war Europe*, 149-150.

⁶ Beyme, *Right-wing extremism in post-war Europe*, 150-151.

⁷ Beyme, *Right-wing extremism in post-war Europe*, 151-153.

⁸ Jupskås, «Høyre-radikale partier i dagens Europa». <https://www.nupi.no/Skole/HHD-Artikler/2013/Hoyreradikale-partier-i-dagens-Europa>

⁹ Jupskås, «Høyre-radikale partier i dagens Europa». <https://www.nupi.no/Skole/HHD-Artikler/2013/Hoyreradikale-partier-i-dagens-Europa>

1.2 Problemstilling

På hvilke måter reagerte politiet i Norge og Sverige på voldsbruken til voldelige høyreekstremister på 1990-tallet, og hvilke konsekvenser fikk reaksjonene for avradikaliseringsarbeid og bekjempelse av voldelig ekstremisme rundt årtusenskiftet?

Problemstillingen i denne oppgaven er todelt, hvor den første delen dreier seg om hvordan politiet i både Norge og Sverige reagerte på voldsbruken hos enkelte høyreekstreme grupperinger (ytterligere avgrenset i neste underkapittel). Her vil det være interessant å spore endringer i måten politiet møtte miljøene og organisasjonene på – fra de første anmeldelsene og rapportene om at nye organisasjoner og miljø var i ferd med å oppstå på begynnelsen av 1990-tallet, og frem til de sentrale aktørene *Vitt Ariskt Motstånd* (VAM) og *Viking* ble oppløst på midten av 1990-tallet. Den andre delen av problemstillingen henger tett sammen med den første, og mot slutten av oppgaven vil det forsøkes å belyse hvilke erfaringer norsk og svensk politi gjorde seg med bekjempelse av voldelig høyreekstremisme på første halvdel av 1990-tallet, som deretter ble toneangivende for politiets arbeid rundt årtusenskiftet.

1.3 Avgrensning på oppgaven

Temaet *høyreekstremisme i Norge og Sverige på 1990-tallet* er svært bredt, med mange ulike aktører det hadde vært interessant å rette søkelyset mot, i tillegg til at det finnes mange interessante vinklinger på en oppgave som dreier seg om bekjempelse av høyre-radikalisme og voldelig ekstremisme. Det er derfor nødvendig med en tydelig avgrensning på denne oppgavens omfang, i første rekke knyttet til aktører og tidsperiode.

På den ene siden vil hovedaktørene i denne oppgaven være høyreekstreme miljø og organisasjoner i Norge og Sverige. I en norsk kontekst er det det såkalte *Nasjonalistmiljøet* på Østlandet og tilstøtende grupper, herunder de nynazistiske organisasjonene *Viking* (med den, for denne oppgaven, litt mer perifere organisasjonen *Boot Boys (BB)*), som er viktigst for oppgavens problemstilling og tema. For Sverige er det den nynazistiske organisasjonen VAM som er viktigst. Det vil være aktuelt å trekke inn både andre organisasjoner/bevegelser og enkeltaktører med høyreekstreme sympatier der relevant, eksempelvis i forbindelse med en

redegjørelse for forløpere og samarbeidende organisasjoner. På den andre siden vil politimyndighet i både Norge og Sverige være de andre hovedaktørene i denne oppgaven. Aktørene i det norske politiet som er mest sentrale er *Politiets sikkerhetstjeneste* (PST), samt lokalpolitiet i både Ringsaker og Oslos sørøstre bydeler, mens det i Sverige først og fremst er *Säkerhetspolisen* (SÄPO) som er mest relevant å trekke inn.

Det er begynnelsen og midten av 1990-tallet som er gjenstand for studie i denne oppgaven. Samtidig vil det også være interessant å se på politiets arbeid og hvilke følger deres erfaringer med nynazistiske grupperinger fikk for avradikalisering og bekjempelse av voldelig ekstremisme etter at VAM og Viking ble oppløst på midten av 1990-tallet. Hva gjelder sted, er det særlig Østlandsområdet med Oslo som vil være stedsavgrensing for det som har med både Nasjonalistmiljøet og Viking å gjøre, mens det sydlige Sverige med Stockholm som sentra fungerer som en stedsavgrensing for VAM og det svenske politiets virke.

Opgaven er videre delt inn i tre deler og seks kapitler. Den første delen av oppgaven representerer en introduksjon til oppgavens tema. I de foregående underkapitlene er oppgavens bakgrunn (kap. 1.1) og problemstilling (kap. 1.2) blitt presentert, mens dette underkapittelet tar for seg avgrensninger for oppgaven og dens tema. Videre i introduksjonsdelen vil den historiske bakgrunnen for de nynazistiske grupperingene VAM og det nynazistiske miljøet i Oslo presenteres (kap. 1.4), før allerede eksisterende litteratur (kap. 1.5) og kilder og metoder (kap. 1.6) i introduksjonsdelens siste kapittel vil det teoretiske grunnlaget for oppgaven presenteres. (kap 2).

I hoveddelen av oppgaven vil primærkilder fra politi og andre aktører presenteres, norske og svenske aktører vil presenteres hver for seg. Det norske politiets forebyggingsarbeid rettet mot høyreekstremister vil presenteres aller først i kapittel tre, blant annet i tilknytning Brumunddal i Ringsaker, Hedmark (kap. 3.1) og i Oslos sørøstlige bydeler (kap. 3.2). Her vil det også være relevant å trekke inn politiets interne veileder til bruk i forbindelse med bekymringssamtalen med foresatte og ungdom som står i fare for å radikaliseres (kap. 3.3). Kapittelet om de norske aktørene avsluttes med en sammenstilling (kap. 3.4).

Svensk politis tilnærming til voldelige høyreekstremister vil videre presenteres i kapittel fire, gjennom et utvalg primærkilder som oppsummerte Säkerhetspolisens arbeid fra slutten av 1980-tallet til begynnelsen av 2000-tallet. Her vil det være aktuelt å presentere SÄPOs

arbeidsmetoder ved inngangen til 1990-tallet (kap 4.1), overvåkning av nazister og høyreekstremister (kap. 4.2), politiets egne rapporter om rikets tilstand og etatens arbeid på første halvdel av 1990-tallet (kap. 4.3), samt forsøk på slutten av 1990-tallet på å oppdatere strafferettslig praksis på i forbindelse med hatkriminalitet. (kap. 4.4). Dett kapittelet avsluttes også med en sammenstilling (kap. 4.5).

I kapittel fem vil det forsøkes å gjøre en grundigere analyse av norsk og svensk politis tilnærming til bekjempelse av voldelig høyreekstremisme, med et særskilt fokus på ulike utgangspunkt og metoder, samt utvikling i praksis mot årtusenskiftet. Oppgaven avsluttes med en kort konklusjon (kap. 6).

1.4 Historisk bakgrunn

1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet var markert av økende aktivitet og rekruttering til høyre-radikale bevegelser og organisasjoner i Norge. På den ene siden vokste det frem organisasjoner som markerte seg som særlig kritiske til innvandrere (spesielt innvandrere fra muslimske, ikke-vestlige land), deriblant *Folkebevegelsen mot innvandring* (FMI) og *Hvit Valgallianse*. På den andre siden vokste det også frem nynazistiske organisasjoner som i langt større grad var ideologisk funderte, og ikke minst voldelige. På Østlandet var det det såkalte Nasjonalistmiljøet som ble toneangivende for utviklingen i de høyreekstre, nynazistiske miljøene. Flere av de sentrale skikkelsene hadde vært medlemmer i nynazistiske organisasjoner gjennom 1970- og 1980-tallet, i tillegg til å bli dømt for flere voldsaksjoner.¹⁰

Nasjonalistmiljøet vokste gjennom første halvdel av 1990-tallet. På begynnelsen av tiåret antok man at det var en kjerne med 40-50 aktive nynazister i hele Norge, mens det i 1995 var en kjerne på rundt 200 aktive nynazister bare tilknyttet Nasjonalistmiljøet.¹¹ Nasjonalistmiljøet hentet på denne tiden inspirasjon fra den rasistiske skinheadkulturen i Storbritannia, på lik linje med VAM i Sverige. I likhet med sistnevnte forsøkte også Nasjonalistmiljøet å opprette lokallag flere andre steder, og de lyktes blant annet med å opprette lokale, nynazistiske grupperinger på Sørlandet og i flere kystkommuner på Vestlandet.¹²

¹⁰ Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 41.

¹¹ Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 43.

¹² Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 42-43.

På Østlandet var det særlig to områder som utmerket seg som «heteflekker» for nynazistisk aktivitet blant radikaliseret ungdom på første halvdel av 1990-tallet – Brumunddal i Ringsaker kommune, samt bydelene Ekeberg-Bekkelaget, Nordstrand og Bøler i det sørøstre Oslo.¹³ Det var en vesentlig overlapp mellom både sentrale aktivister, lederskikkelser og områdene de ulike organisasjonene opererte i, og det vil derfor være interessant å se utviklingen i nynazistisk aktivitet i alle disse områdene. I Brumunddal var det på 1980-tallet vokst frem sterk innvandringsmotstand i et ungt, mannsdominert miljø. De stod blant annet bak en del hærverk og trusler rettet mot flyktninger og innvandrere bosatt i Ringsaker kommune, men også mer alvorlige lovbrudd som angrep på en butikk drevet av en pakistansk innvandrer med både dynamitt og brannbomber.¹⁴

Krenkelsene og volden innvandrere og flyktninger hadde møtt på i Brumunddal ble i stor grad møtt av apati fra både kommunen og lokalt politi (som kalte lovbruddene for «pøbelstreker», heller enn hatkriminalitet mot etniske minoriteter) frem til våren 1991. Da publiserte Aftenposten en lengre reportasje ved tittelen «Brumunddal – stedet Gud glemte?» som førte til kraftige reaksjoner både lokalt og nasjonalt.¹⁵ I uroen som oppstod så Arne Myrdal (FMI) sitt snitt til å kalle inn til et folkemøte mot innvandring. Antirasister fra det sentrale østlandsområdet mobiliserte for å møte FMI, og konflikten mellom FMI og antirasister kulminerte i et gateslag med hundrevis av deltagere, der FMI, skinheads tilknyttet BB og lokale ungdommer jagde antirasistene ut av Brumunddal i det såkalte *slaget om Brumunddal*.¹⁶ Lokalbefolkningen i Ringsaker mobiliserte senere for å vise at rasisme og høyreekstremisme var uønsket i kommunen, og den ble senere et forbilde for andre kommuner og tettsteder som slet med samme utfordringer.¹⁷

Samtidig som nynazistenes sentrum på Brumunddal ble mindre viktig gjennom første halvdel av 1990-tallet, økte viktigheten av deres aktivitet og organisering lenger sør, i Oslo. Lærere på skoler i Oslos sørøstlige bydeler rapporterte om en voksende interesse blant ungdomsskoleelevene for høyre-radikale ideologier og den andre verdenskrigen, særlig blant avgangselevene ved Nordseter ungdomsskole.¹⁸ Det var opprinnelig snakk om bare én eller to

¹³ Bjørge & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliseret og voldelig ekstremisme», 44-45.

¹⁴ Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 45.

¹⁵ Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 45.

¹⁶ Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 45-46.

¹⁷ Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 46-47.

¹⁸ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 22.

elever som markerte seg ved å ha høyreradikale sympatier, men snart fikk de selskap av flere andre elever som lot seg overbevise av argumentene (det var snakk om ganske taleføre ungdommer som argumenterte godt for sin høyreradikale overbevisning), eller elever som gav sin sympati med elevene som stod alene mot det ideologiske mottrykket fra læreren og skoleledelsen. Lærerne rapporterte om at historiske hendelser som blant annet Holocaust ble forsøkt bagatellisert av elevene, og snart begynte de å gå i en «uniform» som hadde mange likhetstrekk med den mer nynazistiske skinheads brukte i Storbritannia og USA, så vel som Sverige.¹⁹

Den radikalisererte ungdommen stiftet i 1994 den nynazistiske organisasjonen Viking.²⁰ Organisasjonen var på sitt sterkeste mot utgangen av 1995, da politiet rapporterte om at de kjente til minst 104 ulike personer som var tilknyttet det nazistiske miljøet i bydel Nordstrand. Samtidig med at dette miljøet alene stod for halvparten av nynazistene i Nasjonalistmiljøet i 1995, ble det rapportert om relativ lite vold fra dem mot minoritetsgrupper – selv om de ble oppfattet som truende av både ungdom og foreldre i bydelen.²¹ Mer voldsomme var antageligvis nynazistene som holdt til i bydel Bøler – nemlig BB. Allerede på slutten av 1980-tallet eksisterte det en nynazistisk fanzine ved navn BB, og skinheads tilknyttet fanzinet hadde slik tidligere nevnt vært delaktige i å jage antirasister ut av Brumunddal i 1991. Det var en vesentlig overlapp mellom kontakter og aktivister i Viking og BB, og da førstnevnte gikk i oppløsning på andre halvdel av 1990-tallet, vokste BB seg sterkere.²²

Kjernen i BB bestod av omtrent 10-15 unge menn, og et større antall kontakter der man også fant en del jenter. Miljøet ble kjent for å «paradere» gatene på Bøler på dagtid – ofte med nazistiske symboler, og av og til mens de gjennomførte hærværk (de tagget eksempelvis hakekors og andre nazistiske symbol på kjøpesentre og skoler). BB var også involvert i mange voldsepisoder med både antirasister, særlig tilknyttet Blitz-huset, i tillegg til at de havnet i kamper med ungdommer med etnisk minoritetsbakgrunn som BB så på som en trussel mot trygghet og sikkerhet i bydel Bøler.²³ Et endelig punktum for den nynazistiske aktiviteten både på Nordstrand og Bøler kom først i kjølvannet av drapet på Benjamin Hermansen i 2001. Et samlet Norge gav tydelig beskjed om at nazisme var uønsket, rekrutteringen til høyreekstreme

¹⁹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 23.

²⁰ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 22.

²¹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 24-25.

²² Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 48.

²³ Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 48-49.

miljø stoppet helt opp for lang tid, i tillegg til at politiet intensiverte sitt arbeid for å trekke radikalisert ungdom ut av høyreekstreme miljø.

Rekrutteringen til nynazistiske miljø og organisasjoner i Sverige skjøt fart fra midten av 1980-tallet. Svenske skinheads født på 1960- og begynnelsen av 1970-tallet var da blitt ungdommer som i stor grad hentet inspirasjon og impulser fra skinhead-miljøene i Storbritannia, særlig de som hadde utviklet en tydeligere, nynazistisk profil i løpet av 1980-tallet.²⁴ To sentrale skikkelser i det høyre-radikale skinheadmiljøet i Sverige på denne tiden var Peter Rindell og Göran Gustavsson, som på begynnelsen av 1980-tallet stiftet den høyre-radikale musikkforeningen *Rock mot kommunismen* i Södertälje, sørvest for Stockholm. Musikkforeningen var inspirert av det britiske *Rock Against Communism*, og i 1986 stiftet videre Rindell og Gustavsson bandet *Hooligan* (som senere tok navnet *Vit Aggression*).²⁵

Hooligan/Vit Aggression gav ut fanzinet *Streetfight* fra oppstarten, men fikk i tillegg muligheten til å gi ut et mer profesjonelt og politisk målrettet, nynazistisk tidsskrift fra 1988 – *Vit rebell*. Rindell var ansvarlig redaktør for tidsskriftet, og ble i 1990 dømt for hets mot folkegrupper på grunn av antisemittisk og annen rasistisk propaganda i *Vit rebell*.²⁶ Politisaken markerte slutten på *Vit rebell*, men Rindell og Gustavsson stiftet snart det nynazistiske tidsskriftet *Storm*. Det hadde en tydeligere nynazistisk forankring enn både det *Hooligan/Vit Aggression* og *Vit rebell* hadde.²⁷

Omtrent samtidig, i 1990, slapp den svenske nynazisten Klas Lund ut av fengsel etter å ha avtjent en fireårig dom for drap. Lund var blitt radikalisert mens han satt i fengsel, og samme år som han slapp ut av fengsel stiftet han den voldelige, nynazistiske organisasjonen VAM sammen med to andre nynazister. I april 1991 brøt Lund og tre andre nynazister seg inn i politistasjonen på Lidingö, nordøst for Stockholm. Byttet fra ranet av politistasjonen ble 35 skytevåpen.²⁸ Senere på våren brøt de seg også inn i et militærlager i Upplands Väsby, nord for Stockholm. Under avhør påstod både Lund og hans medskyldige at de bare var på utkikk etter klær – i virkeligheten hadde forsøkt å få meg seg flere skytevåpen.²⁹

²⁴ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

²⁵ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

²⁶ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

²⁷ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

²⁸ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

²⁹ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

Til tross for dette, ble alle fire satt fri. Kort tid senere gjennomførte det svenske politiet en razzia hjemme hos en av nynazistene, og skjønnte raskt at de planla terrorangrep i Sverige. Alle fire gikk under jorden – Klas Lund og Christoffer Rangn drog til Härjedalen i det sentral-vestlige Sverige, hvor de i juli 1991 ranet en bank i Vemdalen for 400 000 svenske kroner. En endelig arrestasjon av alle fire som hadde brutt seg inn i politistasjonen på Lidingö ble gjennomført i august samme år.³⁰ I rettslokalet forklarte gruppen at motivet bak deres handlinger var som følger: «Det pågår ett rasligt självmord i alla vita nationer. Det föds inte tillräckligt med barn, aborter tillåts, folk importerats och drogmissbruk och annan dekadens uppmuntras.»³¹ Arrestasjonen av alle fire, og spesielt Lund, gav dem heltestatus blant andre svenske nynazister.

Mange av de samme personene som var tilknyttet tidsskriftet Storm var også tilknyttet VAM, men samarbeidet skjøt fart i kjølvannet av arrestasjonen og fengslingen av Lidingö-ranerne. Da den tredje utgaven av Storm ble publisert i 1991, gav de uttrykk for at de var blitt et «organ for Vitt Ariskt Motstånd» og at listen over abonnenter ble et uformelt medlemsregister over det som opprinnelig var *Storms nätverk*, men senere ble kjent som VAM.³² Mens nynazistenes inspirasjon tidligere hadde kommet fra høyre-radikale skinheadmiljø i Storbritannia, hentet VAM nå også inspirasjon fra nynazistiske skinheads i USA – eksempelvis deres amerikanske navnebror *White Aryan Resistance* (WAR).

Av flere, blant annet Säkerhetspolisen, er det blitt trukket frem at medienes store fascinasjon og hyppige omtaler av både VAM og Lidingö-ranerne kan ha vært en sterk faktor for økt rekruttering til VAM i 1991 og 1992.³³ Snart hadde VAM opprettet lokallag i Stockholm, Södertälje, Göteborg, Lönsboda, Arlöv, Sjöföle og Uddevalla³⁴ – i tillegg til grener i nabolandene Norge, Danmark og Finland.³⁵ Samtidig som VAM klarte å rekruttere langt flere høyreekstreme enn de tidligere hadde gjort, er det rimelig å si at organisasjonen sluttet å være en del av skinheadbevegelsen – den fikk en mye bredere appell og de tilknyttede medlemmene og aktivistene var ulike i både sosio-økonomisk bakgrunn og hvordan de så ut (det var ikke lenger et krav om at man skulle se ut som en skinhead).³⁶

³⁰ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

³¹ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

³² Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

³³ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1991/1992*, 13

³⁴ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

³⁵ Lööv, «The Cult of Violence», 64.

³⁶ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

Til tross for voldsom vekst og et høyt aktivitetsnivå, var ikke VAM aktiv over en lengre tidsperiode. Allerede i mai 1993, rundt to år etter den formelle stiftelsen av organisasjonen, ble den lagt ned. I tidsskriftet Storm kunne de i utgivelsesnummer ni melde at VAM skulle bli en undergrunnsorganisasjon, og dermed opphørte all aktivisme tilnærmet umiddelbart. Storm kom ut i ytterligere én utgave til, før tidsskriftet også fulgte samme skjebne som VAM og ble lagt ned. Til tross for å ha vært en kortlevd organisasjon, la den aktive kjernen i VAM fundamentet for omfattende høyreekstrem organisering i Sverige etter 1993 – lokallaget i Göteborg, *Nationalsocialistisk front*, forble aktive helt frem til 2008. I 1994 klarte dessuten Rindells band Vit Agression å samle over 1000 tenåringer med høyreekstreme sympatier under en konsert på et ungdomshus i Stockholm.³⁷

1.5 Eksisterende litteratur

Fremveksten av høyre-radikale partier og bevegelser er også et fenomen som det er blitt forsket mye på i både Norge og Sverige de siste tiårene. **Kjetil Braut Simonsen** (bla. *Nazifisering, kollaborasjon og motstand: en analyse av Politidepartementet og Forsyningsdepartementet* (2016) & *Historie og moral: Nazismen, ødene og hjemmefronten* (2020)), **Tore Bjørge** (bla. *Racist and Right-Wing violence in Scandinavia: Patterns, Perpetrators, and Responses* (1997) & *Vold, rasisme og ungdomsgjenger: Forebygging og bekjempelse* (1999)), og **Helene Lööw** (bla. *The cult of violence: the Swedish racist counterculture* (1993) & *Nazismen i Sverige 1980-1999: den rasistiska undergroundrörelsen: musiken, myterna, riterna* (opprinnelig 1998, nyutgivelse i 2016)) er alle forskere som har forsket på ulike høyre-radikale, herunder også høyreekstreme, bevegelser og organisasjoner i Norge og Sverige.

Felles for skandinaviske forskere på ytre høyre er dog det faktum at forskningen som regel har hatt et sosiologisk eller sosialantropologisk utgangspunkt³⁸, samtidig med at fenomenet er blitt analysert og skrevet om med utgangspunkt i én nasjonal kontekst av gangen. De gangene man har forsøkt å sammenligne høyreekstreme miljø og grupperinger i Norge og Sverige, har det som regel vært viktigst for forskerne å belyse hvordan miljøene kommuniserer med hverandre,

³⁷ Expo, «Vitt Ariskt Motstånd».

³⁸ Benneche, *Ideologiske knyttnever*, 2

hvordan de samarbeider, og hvordan de henter inspirasjon fra både hverandre og fra ikke-skandinaviske høyreekstremer.

Videre er det blitt skrevet noe, men overraskende lite om de ulike måtene norske og svenske myndigheter og medier møtte den høyreekstremer volden på 1990-tallet. Det finnes noen rapporter, særlig norske, som tar for seg hvordan norsk politi har jobbet med å avradikalisere ungdom som havnet i Viking/BB og tilknyttede nynazistiske grupperinger på 1990-tallet. I Sverige har blant annet Helene Löow skrevet om svenske medias rolle i å promotere den høyreekstremer volden til VAM³⁹, men her kan informasjon om politiets reaksjoner tidvis være tilsvarende mangelfull. Informasjon om responsen fra andre myndigheter (for eksempel sentrale politikere og forvaltningen i ulike departement) er også mangelfull, i tillegg til at det finnes svært lite forskning som tar utgangspunkt i en komparativ analyse av svensk og norsk politisk avradikaliseringsarbeid i møte med høyreekstremer miljø på 1990-tallet. I dette kapittelet vil noen eksempler på eksisterende litteratur presenteres nærmere, sammen med eventuelle mangler litteraturen har i tilknytning til temaet for denne masteroppgaven.

Bjørge og Gjelsvik forfattet en forskningsrapport for Politihøgskolen i 2015, med tittel: *Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme: En kunnskapsstatus*. Rapporten tar for seg at selv om nordmenn allerede på 1930-tallet forsket på fascisme, er det ikke før de siste tiårene man har brukt tid og ressurser på å kartlegge radikaliserings og hvordan man forebygger den. Rapporten tematiserer at forskning på radikaliserings i Norge ofte har vært mangelfull og dårlig, og at det tradisjonelt eksisterer lite samarbeid mellom europeiske land. Rapporten tar videre for seg hvordan politiet i Norge reagerte på den økende oppslutningen om høyreekstremerisme på 1990-tallet, og hvordan politiet systematisk jobbet med å avradikalisere sårbare ungdommer som var blitt medlemmer av BB.

Mot slutten av rapporten pekes det ut flere kunnskapshull vi har i forskningen som foreligger i dag. For enkelhetens skyld er det tre av disse faktorene som vil trekkes frem her: rehabilitering av voldelige ekstremister, høyreekstremerisme og hatkriminalitet, samt balansen mellom forebygging og frihet.

For det første temaet poengteres det at det er behov for mer forskning om voldelige ekstremister i Norge som først og fremst bedriver vold og terror på hjemmebane.⁴⁰ Kunnskapshullet sees

³⁹ Löow, "The Cult of Violence", 65.

⁴⁰ Bjørge & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme», 247.

særlig i sammenheng med islamistisk terror, der det vektlegges at det er sannsynlig at islamistisk terror i fremtiden først og fremst utføres av enkeltindivider som er blitt radikaliseret i sine nordiske hjemland.⁴¹ Samtidig vil det være naturlig å anta at denne formen for kunnskap også er mangelfull når det kommer til voldelige ekstremister som er inspirert av andre ideologier – vi har lite forskning som kan fortelle oss noe om rehabilitering av disse personene også.

For det andre temaet poengteres det at «det er et åpenbart behov for å få mer oppdatert forskning på militant høyreekstremisme og antijihadisme, både internasjonalt og i Norge».⁴² Rapporten er skrevet i 2015 og tar jo åpenbart først og fremst utgangspunkt i det som ville vært samtidens høyreekstremisme og antijihadisme, sosiale medier nevnes blant annet som noe det er interessant og et behov for å undersøke nærmere.⁴³ Samtidig har rapporten, slik tidligere nevnt, også konkludert med at det generelt er for lite og for dårlig forskning på radikalisme i Norge, og at europeiske land tradisjonelt har vært for dårlige på å samarbeide om- og dele forskning med hverandre – dette gjelder ikke minst for forskning på nynazistiske grupperinger på 1990-tallet.

Balansen mellom forebygging og frihet, eller mellom sikkerhet og frihet, nevnes også som et tema der det ville vært gunstig med mer forskning. Her påpeker Bjørge og Gjelsvik interessant nok at det allerede er blitt forsket mye på dette temaet ved tidligere anledninger, men at «dette er et tema som man aldri blir ferdig med, og hvor svarene stadig må utfordres på ny».⁴⁴ Aktuelle innfallsvinkler for dette temaet vil være å undersøke samfunnet (herunder også minoriteters) rett til sikkerhet opp mot potensiell ytterligere radikaliserings og rekruttering hos ytterliggående miljø på bakgrunn av deres egen opplevelse av å bli forfulgt av politi og andre myndigheter.⁴⁵

Löow gjennomførte omfattende feltarbeid hos svenske nynazister på 1980- og 1990-tallet, og hennes kapittel i *Racist violence in Europe* (Bjørge & Witte, 1993) er således en glimrende kilde for å innhente mer informasjon om hvordan eksempelvis VAM rekrutterte nye medlemmer og drev med aktivisme i svenske storbyer. Kapittelet inneholder også noe informasjon om hvordan svensk politi reagerte på den høyreekstreme volden på 1990-tallet,

⁴¹ Bjørge & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme», 247-248.

⁴² Bjørge & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme», 250.

⁴³ Bjørge & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme», 250.

⁴⁴ Bjørge & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme», 256.

⁴⁵ Bjørge & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme», 256-257.

men det finnes beklageligvis mindre informasjon om politiets handlingsmønster og rutiner i møte med høyreekstreme i vårt naboland enn her hjemme. Mangelen på god informasjon om svensk politi og deres strategier for avradikalisering av ungdommer i voldelige ekstremistmiljø representerer en utfordring for både å finne ut av hvilke strategier som kan være hensiktsmessige for å forhindre flere ungdommer i å bli radikaliserte, samtidig som det tidvis gjør det vanskeligere å sammenligne ulike strategier på tvers av land.

Tonje Benneche leverte inn en masteroppgave ved Universitetet i Oslo i 2017, med tittelen *Ideologiske knyttnever: Konflikt mellom blitzere og nynazister på 1980- og 1990-tallet.*

Masteroppgaven tar for seg konflikten mellom den radikale venstre- og høyresiden i Oslo på slutten av 1980-tallet og gjennom 1990-tallet. Benneche poengterte at årsaken til radikaliseringen og den økte voldsbruken blant nynazistene, var at de modererende kreftene i det høyreekstreme miljøet, i form av eldre nynazister som var mer opptatt av ideologi enn aktivisme, hadde trukket seg mer tilbake. Snart erklærte nynazistene venstreradikale, jøder, homofile, rusavhengige og etniske minoriteter som legitime mål for vold.⁴⁶

Den raskt eskalerende konflikten og voldsbruken mellom nynazister og venstreradikale hadde også sitt utspring i en allmenn oppfatning blant førstnevnte om at politiet ikke var der for å sikre deres rettigheter, og at det derfor var nødvendig for dem å opprette borgervernsgrupper som kunne sørge for at de fikk fremsatt sine meninger i offentlighet uten at blitzere forstyrret og «kneblet» dem.⁴⁷ Likevel begynte en periode med nedgangstid for nynazistene i Osloområdet på midten av 1990-tallet. Her ble politiets innsats trukket inn som en faktor som begrenset nazistenes aktiviteter, for eksempel gjennom at politiet (i samarbeid med blitzere) fordrev BB fra deres hovedbase på Sandaker, og deretter det nye klubbhuset på Alnabru.⁴⁸ Til tross for at tapet av territorier og av en sentral samlingsplass ble sett på som et alvorlig tap for det nynazistiske miljøet i Oslo, hersket det fortsatt stor optimisme i miljøet.⁴⁹

Benneches masteroppgave gir en solid innføring i konflikten mellom venstreradikale og nynazister i Oslo på 1990-tallet, i tillegg til en grundig redegjørelse av den økende voldsbruken

⁴⁶ Benneche, *Ideologiske knyttnever*, 61

⁴⁷ Benneche, *Ideologiske knyttnever*, 67-69

⁴⁸ Benneche, *Ideologiske knyttnever*, 78-80

⁴⁹ Benneche, *Ideologiske knyttnever*, 80

blant nynazistene. Oppgaven tar også for seg noen av måtene BB og VAM kommuniserte med hverandre og arbeidet sammen på gjennom perioden begge miljøene var aktive.

Alle eksemplene på allerede eksisterende litteratur, og flere til, representerer gode kunnskapskilder i studiet av skandinavisk høyreekstremisme, særlig nynazisme, på 1990-tallet. Flere av kildene inneholder også verdifull informasjon om politiets avradikaliseringsarbeid, særlig i Norge. I dette underkapittelet er det blitt redegjort for noen kunnskapshull som eksisterer i allerede eksisterende litteratur og forskning, blant annet litteratur på svensk politis forebyggende arbeid, og hvordan eskalasjonen i vold fra norske nynazister gjennom 1990-tallet endret på handlingsmønsteret til norsk politi. I denne oppgaven vil nettopp disse temaene forsøkes belyst, i tillegg til et forsøk på en komparativ analyse av avradikaliseringsarbeid hos norsk og svensk politi på 1990-tallet for å forsøke å si noe om hvilke strategier og tiltak som ble videreført.

1.6 Kilde og metoder

Den store bredden i historiefaget gjør at faget består av mange disipliner, med et enda større spekter med metoder og kilder man kan benytte seg av. I studiet av ytre høyre er det ytterligere flere metodiske innganger man kan benytte seg av for å forske på temaet – inngangene kan blant annet være sentrert rundt metodiske tilnærminger innen sosiologi, sosialantropologi, kriminologi og psykologi. Samtidig er det slik at historisk forskning i stor grad baserer seg på analyse av ulike skriftlige kilder – uavhengig av innledende metodisk tilnærming. Nettopp tekstanalyse er den sentrale metoden for denne oppgaven, og flere av de viktigste skriftlige kildene som oppgaven bygger på vil presenteres i dette underkapittelet.

I *Researching the Far Right* (2021), poengterer Kathleen M. Blee og Mehr Latif at en sentral utfordring for alle som forsker på høyreekstreme aktører, er den dårlige tilgangen på kildemateriale som kommer direkte fra aktørene.⁵⁰ Fenomenet kjenner vi til i en norsk kontekst også ved at det er svært få norske nynazisters egne publikasjoner (i form av eksempelvis fanziner og tidsskrift) som er blitt bevart for offentligheten, det kan eksemplifiseres gjennom at Nasjonalbiblioteket i Oslo kun har én utgave av magasinet *Boot Boys* tilgjengelig i sin

⁵⁰ Blee & Latif, «Sociological survey of the far right», 46-50

samling.⁵¹ Videre er en særskilt utfordring når man forsker på og skriver om politietaters virke at mange relevante dokumenter er unndratt offentligheten. Det er enkelt å finne publikasjoner i form av offentlige rapporter om hvordan man bekjempet høyre-radikalisme blant ungdommer på eksempelvis Østlandet på 1990-tallet, men det er tilsvarende vanskelig å få tilgang på interne rapporter om hvordan trusselen fra de høyreekstreme ble mottatt av politiet, samt hvilke rutiner de opprettet internt for å få bukt på problemet. Her kan beklageligvis datamaterialet fra Sverige ofte være enda mer mangelfullt enn det er i Norge. Det må også nevnes at utfordringen med å oppdrive kildemateriale blir delvis avløst av et større utvalg av kilder som finnes om de nynazistiske bevegelsene i både Norge og Sverige på 1990-tallet, samt deres utvikling. En del av disse kildene er allerede blitt benyttet i kapittel 1.4 for å gi en slags synopsis av både VAM og det såkalte Nasjonalistmiljøet historie på 1990-tallet.

I kapittel 1.4 ble det også nevnt at Brumunddal ble et fyrtårn for norske tettsteder på 1990-tallet som hadde slitt med høyre-radikal eller innvandreriendtlig mobilisering, som nå ønsket å få bukt på utfordringene etter å ha møtt dem med passivitet tidligere. Sentralt i denne omstillingen stod den såkalte «Aksjonsplan Brumunddal» - et treårig pilotprosjekt hvor man gjennom tverrsektorielt arbeid skulle bedre forholdet mellom etniske nordmenn og innvandrere/flyktninger i Ringsaker kommune, i tillegg til at man skulle forsøke å trekke voldelige, rasistiske ungdommer ut av miljøet de var blitt en del av. I etterkant av «Slaget om Brumunddal» ble det bevilget tre millioner kroner til satsingen som varte fra 1992 til 1995, og allerede etter det første året med pilotprosjektet ble det publisert en rapport i 1993, «*Aksjonsplan Brumunddal*»: *Rapport fra veiledningsarbeidets første år – februar-desember 1992*, som omhandlet hvordan prosjektet hadde gått til da og hvilke føringer som burde legges for videre arbeid. Til tross for at rapporten ved få anledninger eksplisitt nevner politiet og deres rolle i å avradikalisere Brumunddal-ungdommen, inneholder den mye informasjon om avradikalisering gjort gjennom politisk hold og gjennom sosionomer i tett kontakt med politiet. Rapporten fra 1993 var en delrapport, mens den endelige rapporten fra avradikaliseringsarbeidet i Brumunddal ble publisert i 1995, under tittel *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?: bekjempelse av fremmedfiendtlig vold og trakassering i lokalsamfunnet*. Begge rapporter vil benyttes som kilder for hvilke tiltak som ble satt i gang for å avradikalisere ungdom i Brumunddal på første halvdel av 1990-tallet.

⁵¹ Benneche, *Ideologiske knyttnever*, 12

Brumunddal var ett av stedene på Østlandet som slet med høyreekstremisme på 1990-tallet, et annet sted med like utfordringer var sørøstre Oslo, eksempelvis bydel Nordstrand. I 1999 publiserte Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) en rapport om hva som ble gjort for å løse opp det høyreekstreme ungdomsmiljøet på Nordstrand i perioden 1994 til 1997 – *Velstandsbydelen og rasisme: Hva ble gjort for å løse opp et høyreekstremt ungdomsmiljø på Nordstrand i Oslo, 1994-1997?* Rapporten gir et godt bilde av hvordan Nasjonalistmiljøet og organisasjonen Viking tok form på Nordstrand, samt hvilke tiltak som ble satt i gang for å avradikalisere ungdommene. Rapporten har blant annet et underkapittel som omhandler politiets arbeid i oppblomstringsfasen til det høyreekstreme miljøet, i tillegg til et eget kapittel som tar for seg den forebyggende rollen politiet ved Manglerud politistasjon fikk. Politiets rolle og metoder drøftes inngående i forbindelse med andre avradikaliseringstiltak også, eksempelvis i forbindelse med foreldregrupper og skolens arbeid. *Velstandsbydelen og rasisme* kan brukes som en kilde for å analysere hvilke konkrete tiltak politi og lokalsamfunnet i bydel Nordstrand satte i gang på midten av 1990-tallet for å bryte opp ungdommene som hadde havnet i kraftfeltet til Nasjonalistmiljøet og Viking.

Politiets veiledere og strategiplaner representerer også gode kilder for å analysere tiltak som blir satt opp for å bryte opp høyreekstreme miljø, samt å avradikalisere de som har havnet i miljøene sine kraftfelt. Det finnes et betydelig antall slike veiledere og strategiplaner, da de ofte er forankret lokalt på enten kommunalt eller fylkeskommunalt plan. Hovedvekten av dem er dog blitt til etter terrorangrepet mot Regjeringskvartalet og Utøya 22/07/2011 – og blir derfor i stor grad irrelevante å benytte seg av for en oppgave som tar utgangspunkt i politiets forebygging av høyreekstremisme på 1990-tallet. *Veileder for politiets bekymringssamtale* (nasjonal veileder, 2011), skiller seg dog ut – selv om den er publisert på begynnelsen av 2010-tallet, bygger den på materiell og metode som politiet tok i bruk da de jobbet med å løse opp de høyreekstreme miljøene i Oslos sørøstre bydeler. Av denne grunn er det bare denne veilederen som vil presenteres som en kilde som kan fortelle oss noe om hvilke føringer politiet la for bekymringssamtalen – redskapet som mange politibetjenter så på som ett av de viktigste for å forebygge kriminalitet og ekstremisme.

De svenske primærkildene som skal presenteres i denne oppgaven skiller seg klart fra de norske ved at de som regel ikke har en like klar avgrensning i aktører, tid eller tema som de norske rapportene har. Der for eksempel *Velstandsbydelen og rasisme* forteller om hva politi og lokalmiljø i bydel Nordstrand i Oslo gjorde for å løse opp det nazistiske ungdomsmiljøet i

Viking på midten av 1990-tallet, finnes det ingen tilsvarende spissede rapporter fra en svensk kontekst. Embetsverket og politiet i Sverige har tradisjonelt forfattet lange rapporter som tar for seg hele politietatens virke innenfor en arbeidsmetode, eventuelt for spesielle tiår. Det finnes unntak, slik som noen av primærkildene fra Sverige er et bevis på. Mange av rapportene er skrevet på oppdrag for den svenske regjeringen, og er således blitt en del av *Statens offentliga utredningar* – SOU.

De første rapportene som vil presenteres er fra 1989 og 1990, ved titlene *Säkerhetspolisens arbetsmetoder* (1989) og *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet* (1990). Navnelikheten reflekterer at rapportenes innhold i stor grad tar for seg samme tema, men der den førstnevnte rapporten ble skrevet av en tidligere svensk politiker som var blitt utpekt av Sveriges regjering (i samarbeid med en komité, den såkalte SÄPO-komitéen), ble den sistnevnte skrevet av et utvalg bestående av svenske jurister og embetsmenn- og kvinner. Begge rapporter forsøkte å gi et overblikk over hvilke arbeidsmetoder SÄPO benyttet seg av ved inngangen til 1990-tallet, i tillegg til noen forbedringsforslag de to komitéene mente kunne gjøre SÄPOs arbeid mer målrettet. Rapporten fra 1990 forsøkte også å sammenligne arbeidet til SÄPO med det norsk politi drev med, med et særskilt fokus på overvåkning og personkontroll som metode. Begge rapporter kan brukes som en kilde for å få bedre overblikk over hvordan SÄPO jobbet på begynnelsen av 1990-tallet, samt hvilke eventuelle forskjeller det var i måten de opererte på kontra norsk politi.

Overvåkning og personkontroll var to av arbeidsmetodene til SÄPO som var hyppig brukt i møte med høyreekstreme aktører, følgelig vil disse arbeidsmetodene redegjøres grundigere for gjennom den neste rapporten som vil presenteres, nemlig *Overvåkning av nazister och högerextremister* (2002). Rapporten ble skrevet av den såkalte *Säkerhetstjänstkommisjonen* på oppdrag fra den svenske regjeringen, og rapporten har fått SOU-nummeret 2002:94. Rapporten dekker hele perioden fra svensk politis første forsøk på overvåkning av høyreekstremister på 1940-tallet og frem til årtusenskiftet. Som følge av denne masteroppgavens tema er det dog først og fremst perioden etter ca. 1980 som vil være aktuell å trekke inn. Rapporten vil presenteres med et særlig fokus på hva slags overvåknings-/spaningsmetoder SÄPO benyttet seg av, hva slags informasjon de hentet ut gjennom overvåkningsarbeidet, i tillegg til hvordan man oppfattet trusselnivået fra høyreekstreme miljø på daværende tidspunkt. Kilden kan følgelig fortelle oss noe om hvordan politiet jobbet, hvilke resultater det førte til, og hvordan man opplevde trusselen fra høyreekstreme i Sverige på 1990-tallet.

SÄPO tok sin form som egen etat på slutten av 1980-tallet, og i 1990 publiserte de den første rapporten i det som etter hvert er blitt en rekke med årlige rapporter om etatens virke det siste finansåret. Det svenske finansåret strekker seg fra begynnelsen av juli til slutten av juni det påfølgende året, og i rapportene i serien *SÄPO verksamhetsåret* er det mulig å få en bedre oversikt over hva den svenske sikkerhetstjenesten hadde foretatt seg. I denne oppgaven er det fem rapporter fra denne serien som vil presenteres, alle publisert på første halvdel av 1990-tallet. Den første, *SÄPO verksamhetsåret 1990/1991* ble naturligvis publisert i 1991, mens den sistnevnte kom ut i 1995 - *SÄPO verksamhetsåret 1994/1995*. Til tross for det kortfattede formatet på disse rapportene, presenterer de en unik kilde til SÄPOs egen vurdering av arbeidet og tiltakene som var blitt iverksatt det foregående året, hvordan trusselbildet utviklet seg, samt hvilke tiltak som kunne være aktuelle i tiden fremover.

Den siste svenske primærkilden som vil presenteres i denne oppgaven, er en annen SOU-rapport (2000:88) fra årtusenskiftet - *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. – straffansvarets räckvidd* (2000). I 1998 satte den svenske regjeringen ned en komité som skulle gjennomgå Sveriges lover i spørsmål og rettsaker som omhandlet deltagelse i organisasjoner hvor kriminalitet var en vesentlig del av hvordan gruppen opererte – i praksis innebar dette først og fremst høyreekstreme organisasjoner i Sverige. I komitéen satt det omtrent 15 embetsmenn og -kvinner, jurister og politikere. Rapporten er omfattende og delt inn i flere deler. I denne oppgaven er det primært SÄPOs kartlegging av høyreekstreme miljø som vil presenteres, samt komitéens vurderinger rundt noen spørsmål knyttet til lovverket for ytringsfrihet og organisasjonsfrihet. Til tross for at rapportens tema kan argumenteres for å være litt perifer i forhold til denne oppgavens tema, kan den brukes som en unik kilde til å spore den svenske forvaltningens forsøk på å oppdatere strafferettslig praksis og politiets arbeidsmåter etter et tiår markert av en voldsom økning i både oppslutningen om høyreekstreme miljø samt rapportert hatkriminalitet.

Innledningsvis i dette underkapittelet ble det poengtert at historisk forskning i stor grad baserer seg på analyse av skriftlige kilder – tekstanalyse. Tekstanalyse som metode tar utgangspunkt i at det finnes mange ulike måter å analysere tekster på, og at de kan være kilder for mange ulike typer kunnskap. Øivind Bratberg skriver i *Tekstanalyse for samfunnsvitere* (2014) at «ved å tolke og filtrere informasjon fra tekster får vi tak på det som er bortenfor de nærmeste omgivelsene og vårt eget sanseapparat».⁵² Tekstanalyse er med andre ord en dynamisk prosess

⁵² Bratberg, *Tekstanalyse for samfunnsvitere*, 11

der forskeren eller leseren aktivt må tolke og analysere de skriftlige kildene for at de skal kunne tjene som kilde til kunnskap som ikke allerede er allment kjent. Tekstanalyse som metode er heller ikke rett frem, og byr på noen utfordringer man som forsker er nødt til å ta stilling til. Det første dreier seg om hva slags kilder eller datamateriale man skal tillate seg å analysere som tekst, vil det for eksempel være mulig å analysere muntlig kommunikasjon som en tekst?⁵³ Bratberg peker også på enkelte sentrale spørsmål som demonstrerer godt hvilke utfordringer tekstanalyse som metode står overfor, blant annet om tekstene alene kan gi en «fullverdig tilgang til mening», og om eksempelvis «forskerens tolkning av tekstene er en som deles av aktørene selv».⁵⁴

Bratberg skriver at «kilder i form av tekst og tale står sentralt for de aller fleste historikere, og en mengde dokumenter av privat og offentlig art er normalt det som ligger til grunn for en historikers arbeid.»⁵⁵ Tekstene kan videre ha et bredt spekter av ulike formål, samtidig som at de er skrevet i en annen tid og kontekst enn den de blir analysert i. Alle historiske tekster inngår også som en helhet, et fellesskap av tekster som historikere er nødt til å gjøre seg kjent med for å skaffe innsikt i temaet som er gjenstand for studie. Nettopp disse faktorene er viktige for å forklare historikers fokus på kontekstforståelse og triangulering av kilder.⁵⁶ Denne oppgaven bygger på nettopp på prinsippet om at primærkilder i form av politi og andre myndigheters rapporter er nødvendige å oppsøke og tolke på nytt for å konstruere en sammenstilling av hvordan det ble jobbet med bekjempelse av høyreekstremisme i Norge og Sverige på 1990-tallet.

Innledningsvis i dette underkapittelet ble det også nevnt at det finnes flere metodiske innganger for å forske på høyre-radikalisme, deriblant sosiologiske-, sosialantropologiske-, psykologiske-, og ikke minst kriminologiske tilnærminger. I all den tid hovedfokuset i denne oppgaven ligger på nettopp politi og deres arbeid for å avradikalisere ungdom, vil det derfor være interessant å trekke frem kriminologisk metodikk. Perry og Scrivens skriver at kriminologi i utgangspunktet er et produkt av mange ulike disipliner.⁵⁷ Det sentrale for kriminologien er jo selvsagt kriminalitet og hvilke faktorer som ligger bak, men i forskning på fenomenet er det vanlig at

⁵³ Bratberg, *Tekstanalyse for samfunnsvitere*, 13

⁵⁴ Bratberg, *Tekstanalyse for samfunnsvitere*, 15

⁵⁵ Bratberg, *Tekstanalyse for samfunnsvitere*, 163

⁵⁶ Bratberg, *Tekstanalyse for samfunnsvitere*, 163

⁵⁷ Perry & Scrivens, "Criminologists on right-wing extremism", 61

kriminologer støtter seg på et bredt spekter av teorier og metoder lånt fra blant annet sosiologi, jus, psykologi og historie.

Blant aktuell kriminologisk teori som både kan anvendes for å forklare hvordan ungdom havnet i militante, nynazistiske miljø på 1990-tallet, samt bakgrunnen for politiets avradikaliseringsarbeid, finner vi blant annet såkalt «strain theory». Blazak (2001) tar utgangspunkt i at de som havner i kraftfeltet til høyreekstreme grupper gjør så på grunn av a) en oppfatning av at man er blitt snytt for muligheter til sosial mobilitet og finansiell trygghet i samfunnet og at b) minoritetsgrupper og politiske motstandere (deriblant skeive, kvinner, feminister, etniske minoriteter) har fått urettmessige privilegier i samfunnet.⁵⁸ Mark Hamm (1993) har også benyttet seg av tradisjonelle kriminologiske teorier for å forklare på hvilke måter marginalisert (arbeiderklasse-)ungdom kan la seg rekruttere til høyreekstreme skinheadmiljø. De kriminologiske teoriene som kan være med på å forklare hvordan radikaliseringsprosessene foregår er interessante fordi de også kan gi oss en pekepinn om hvilke faktorer som kan være viktige i politiets avradikaliseringsarbeid.

⁵⁸ Blazak, «White Boys to Terrorist Men», 986-989

2 Teoretisk grunnlag – høyreekstremisme, radikalisme og avradikalisering, samt ytre høyre og vold

I dette kapittelet vil noen generelle teorier knyttet til masteroppgavens tema og problemstilling presenteres. Temaet for denne oppgaven er voldelig høyreekstremisme, og det vil derfor være naturlig at et teoretisk kapittel først gjør rede for hva som forstås ved begrepet *høyreekstremisme*. Radikalisering og forebygging/avradikalisering er videre gjennomgående tema for denne oppgaven, og teori knyttet til begge fenomen vil også presenteres i dette underkapittelet – teorier knyttet til radikalisering vil presenteres først. Det finnes mye forskning på ulike mekanismer og årsaker som ligger bak radikalisering, men i dette kapittelet er det først og fremst McCauley og Moskalenko (2008) som skal presenteres. De identifiserer tolv mekanismer bak politisk radikalisering, og deler dem videre opp i nivåene individ-, gruppe- og masseradikalisering.⁵⁹ Videre vil teori knyttet til avradikalisering presenteres, med utgangspunkt i masteroppgaven til Katja Evjen (2019) om disengagement og avradikalisering av italienske nyfascister på 1970- og 1980-tallet. I oppgaven vil både forfatterens egne betraktninger og andre forskere som siteres, gjengis.

Voldsbruk hos høyreekstremister er et annet gjennomgående tema for oppgaven, og det vil derfor også være relevant å flette inn teori om voldsbruk blant ytre høyre, da det ofte var modus operandi for de høyreekstre organisasjonene denne oppgaven dreier seg om. I den anledning vil den britiske professoren David Woodley sin teori knyttet til fascisme og voldsbruk presenteres. Woodley peker på at det er flere grunner til at fascismen har omfavnet voldsbruk som en foretrukket måte å drive politisk aktivisme på, i tillegg til at den politisk motiverte volden har spesifikke funksjoner. Voldsbruk og noen av dens funksjoner hos nynazister vil også presenteres i dette kapittelet.

2.1 Høyreekstremisme – hva ligger i begrepet?

⁵⁹ McCauley & Moskalenko, “Mechanisms of Political Radicalization”, 418

Definisjonen på hva som er *høyreekstremt* er oppe for debatt, og ulike historikere, myndighetspersoner og ikke minst personer tilknyttet miljø på ytre høyre, vil ha ulike definisjoner på hva som gjør en bevegelse, et parti eller en organisasjon høyreekstrem. I *Knowing what's (far) right* (2020) presenterer Andreas Ravik Jupskås og Eviane Leidig en vanlig definisjon på *høyreekstremisme* som en ideologi kjennetegnet av en sterk, ikke-demokratisk motstand mot konseptet «likhet for alle mennesker». Det eksisterer videre en bred konsensus blant historikere med ytre høyre som fagfelt om at høyreekstremisme ofte er forbundet med en del karakteristisk atferdsmønstre, deriblant politisk motivert vold.⁶⁰ Begrepet kan brukes om både partier og bevegelser som blir identifisert som høyreekstreme, men også eksempelvis medier, nettsider og enkeltindivider som alle viser støtte til det samme rammeverket høyreekstremismen bygger på. Nynazisme og nyfascisme nevnes av Jupskås og Leidig som to av de mest kjente eksemplene på høyreekstremisme, men de trekker også frem at begrepet er svært kontroversielt – delvis fordi svært få, selv på ytre høyre vil bruke begrepet om seg selv, og fordi begrepet er assosiert med aktiviteter som er ulovlige eller stigmatiserte.⁶¹

Opprinnelig var det begrepet *høyrradikalisme* som ble brukt som et paraplybegrep blant historikere og andre fagpersoner som forsket på fascisme i etterkrigs-Europa. Begrepet ble brukt både om partier og bevegelser som hadde en klar tilknytning til fascistiske og nazistiske bevegelser fra mellomkrigstiden, samt nyere aktører som ikke hadde den samme historiske tilknytningen. Gjennom 1970- og 1980-tallet ble dog dette begrepet erstattet av begrepet *høyreekstremisme*, og på 1990-tallet hadde det på lang vei fortrenget begrepet «høyrradikalisme». Jupskås og Leidig bemerker dog at dette først og fremst var i en europeisk kontekst, mens man eksempelvis i Nord-America på generelt grunnlag oftere har brukt begrepet *white supremacy* («hvit makt»). De senere år har fagpersoner begynt å ta i bruk begrepet «høyrradikalisme» igjen, denne gang for å skille mellom aktører på ytre høyre som er demokratiske, men illiberale (radikale), samt de som er anti-demokratiske (ekstreme).⁶²

Jupskås og Leidig identifiserer også andre moment som er typiske for høyreekstremisme – aktører som er høyreekstreme er ofte assosiert med «antisemittisme, rasisme, ekskluderende nasjonalisme, autoritarisme, og konspirasjonsteorier.»⁶³ Disse ideologiske elementene

⁶⁰ Jupskås & Leidig, *Knowing what's (far) right*, 7

⁶¹ Jupskås & Leidig, *Knowing what's (far) right*, 7

⁶² Jupskås & Leidig, *Knowing what's (far) right*, 7

⁶³ Jupskås & Leidig, *Knowing what's (far) right*, 8

produserer en forståelse blant høyreekstremister om at samfunnet er fylt med fiender og forrædere som utgjør en *trussel mot nasjonen, kulturen og rasen* – det er vanligst at vold mot disse «fiendene» rettes mot immigranter, etniske og religiøse minoriteter, antifascister og politikere på venstresiden.⁶⁴ Andre grupper som er særlig utsatt for vold og trusler fra høyreekstremister inkluderer skeive, feminister, hjemløse og folk med nedsatt funksjonsevne.⁶⁵ De mest utbredte konspirasjonsteoriene i høyreekstre miljø har ofte antisemittiske og islamofobiske innslag, og identifiserer sånn sett jøder, muslimer og såkalte «kulturmarxister» som hovedtruslene mot vestlig sivilisasjon og «den hvite rase».⁶⁶

2.2 McCauley og Moskalenkos tolv mekanismer bak politisk radikalisering

McCauley og Moskalenko identifiserer tolv mekanismer bak politisk radikalisering, og deler dem opp i nivåene individ-, gruppe- og masseradikalisering. Følgende tabell plasserer de tolv mekanismene i de respektive kategoriene for nivå av radikalisering:

Level of radicalization	Mechanism
Individual	1. <i>Personal victimization</i>
	2. <i>Political grievances</i>
	3. <i>Joining a radical group – the slippery slope</i>
	4. <i>Joining a radical group – the power of love</i>
Group	5. <i>Extremity shift in like-minded groups</i>
	6. <i>Extreme cohesion under isolation and threat</i>
	7. <i>Competition for the same base of support</i>

⁶⁴ Jupskås & Leidig, *Knowing what's (far) right*, 8

⁶⁵ Jupskås & Leidig, *Knowing what's (far) right*, 8

⁶⁶ Jupskås & Leidig, *Knowing what's (far) right*, 8

	8. <i>Competition with state power – condensation</i>
	9. <i>Within-group competition - fissioning</i>
Mass	10. <i>Jujitsu politics</i>
	11. <i>Hate</i>
	12. <i>Martyrdom</i>

Alle mekanismene trenger naturlig nok ikke være tilstede for at hverken enkeltindivider, grupper eller større deler av befolkningen skal kunne kategoriseres som radikale, men det er ofte flere mekanismer som sammen fører til en radikaliseringsprosess. De tolv mekanismene er blitt gjort kort rede for i avsnittene under her, gruppert etter om de fører til radikalisering på individ-, gruppe- eller massenivå.

Blant radikaliseringsfaktorene som fører til radikalisering på individnivå, nevnes først personlig offergjøring. Enkeltpersoner kan føle på at myndigheter har utsatt dem og familie for urett, hvilket igjen kan trigge radikalisering. Denne faktoren henger tett sammen med neste faktor, som handler om at enkeltindivider også kan oppleve at statens politikk gjør dem rådvile. Individuell radikalisering kan også komme som følge av en såkalt «slippery slope» - radikalisering er ofte en tidkrevende prosess hvor enkeltindivider gradvis endres fra å være sympatisører til voldelige aktivister. En siste individuell radikaliseringsfaktor er verving, gjennom venner, partner eller familie kan enkeltindivider som på egenhånd ikke ville oppsøkt ekstreme organisasjoner selv bli trukket inn i dem.⁶⁷

Grupperadikalisering kan forekomme gjennom såkalt *extremity shift* – etter at en gruppe har blitt enige om hva som er problemer og potensielle løsninger, ender de til slutt opp med å omfavne det mest radikale løsningsforslaget. Isolasjon og trusler fra myndigheter og majoritetsbefolkningen er en annen faktor som kan føre til grupperadikalisering, mens en tredje årsak kan være en konkurranse mellom flere radikale grupper om det samme «poolet» med støttespillere. Radikale grupper kan også konkurrere med statsmakt om støtte og dermed bli radikalisert i sine forsøk på å fremprovosere reaksjoner, mens maktkamper og interne utrenskningsprosesser nevnes som en femte mekanisme bak grupperadikalisering.⁶⁸

⁶⁷ McCauley & Moskalenko, “Mechanisms of Political Radicalization”, 418-422

⁶⁸ McCauley & Moskalenko, “Mechanisms of Political Radicalization”, 422-426

Masseradikalisering kan forekomme ved såkalt *jujitsu-politikk* – at radikalisererte grupper benytter seg av eksterne trusler til å massemobilisere. Hat og oppbygging av fiendebilder, særlig som følge av langvarige voldelige konflikter mellom ulike grupper kan også føre til masseradikalisering, mens den tredje og siste mekanismen som nevnes er masseradikalisering gjennom martyrdom. Martyrer styrker allmenhetens tillit til at de kjempet for en god sak, og kan følgelig radikaliserer masser om martyrens ideologiske grunnlag var radikalt til å begynne med.⁶⁹

2.3 Disengagement blant og avradikalisering av høyreekstremister

I sin masteroppgave siterer Evjen den amerikanske psykologiprofessoren John Horgan på at «det å forlate en ekstrem organisasjon er en like kompleks prosess som å bli en del av den».⁷⁰ Å forlate en slik organisasjon, såkalt *disengagement*, må derfor sees på som et fenomen som er kontekst-spesifikt og avhengig av flere dimensjoner – kollektiv vs. individuell, fysisk vs. psykologisk, samt frivillig vs. ufrivillig.⁷¹ Den norske professoren Tore Bjørge peker også på at disengagement er en mangefasettert prosess som er avhengig av ulike push- og pull-faktorer. Push-faktorene knyttes ofte til individers misnøye med hvordan gruppen styres og utfordringer med å leve et liv basert på tilknytningen til den ekstreme gruppen – dette er faktorer som skyver individer ut av en radikaliserert gruppe.⁷² Pull-faktorer trekker medlemmene ut av gruppene, og kan eksempelvis være familie eller utsikter til et bedre liv (sosialt og økonomisk) om man forlater det ekstreme miljøet.⁷³

Det kan være nyttig å se på disengagement og avradikalisering som en kronologisk og lineær prosess fra et akademisk perspektiv, men det er viktig å bemerke seg at prosessen kun unntaksvis er markert av kontinuitet og kronologi.⁷⁴ For noen som ønsker å komme ut av et ekstremt miljø vil prosessen ta kort tid, kanskje bare noen uker. For andre vil det ta år, eventuelt kan det være en prosess man aldri blir helt ferdig med. Det er også mulig at enkelte begynner

⁶⁹ McCauley & Moskalenko, “Mechanisms of Political Radicalization”, 427-428

⁷⁰ Horgan, *Walking away from terrorism*, 140

⁷¹ Horgan, *Walking away from terrorism*, 31-39

⁷² Bjørge & Horgan, *Leaving Terrorism behind*, 30-48

⁷³ Atelier, Thoroughgood & Horgan, “Turning Away from Terrorism”, 648-650

⁷⁴ Horgan, *Walking away from terrorism*, 156-157

på en prosess som vil føre dem ut av et ekstremt miljø, men deretter ombestemmer seg – mens andre igjen kan sette prosessen på pause ved flere anledninger før de omsider kommer seg ut av miljøet.⁷⁵

Felles for folk som er på vei ut av disse miljøene er dog en såkalt *trigger*, en push-faktor som for alvor fører til at enkeltindividet mistrives i gruppen.⁷⁶ Det er to måter en slik trigger kan håndteres på: den kan enten rasjonaliseres og føre til at man forblir i gruppen, alternativt vil triggeren føre til en *kognitiv åpning* om man ikke kan rasjonalisere bort triggeren. Den kognitive åpningen muliggjør kritisk refleksjon hos individet rundt dets egen deltagelse i en ekstrem organisasjon. Vedkommende vil begynne å veie fordeler og ulemper ved videre deltagelse.⁷⁷ Kommer man frem til at det beste alternativet er å forlate gruppen, har man nådd fasen som kjennes som *vendepunktet* – at man er klar til å trekke seg ut.⁷⁸

Har man klart å trekke seg ut av det ekstreme miljøet, begynner den siste fasen i disengagement-prosessen, nemlig den som omhandler å skape seg en ny identitet og reintegreres i samfunnet. Dette er en svært krevende fase, som ikke alltid er vellykket. Et stabilt, sosialt nettverk trekkes frem som viktig – venner, familie og bekjente kan hjelpe tidligere radikaliserte individer med å etablere seg, og eksponere dem for moderate holdninger og verdier. Mangel på aksept og muligheter for å bli kjent med mennesker som ikke er radikale vil naturlig nok føre til det motsatte - enkelte vil oppleve tilbakefall der de igjen blir aktive i miljøene de nylig har forlatt.⁷⁹

Videre finnes det ingen allmenn definisjon av hva som ligger i begrepet *avradikalisering*, men det er konsensus om at det innebærer noe mer enn disengagement, som bare gir uttrykk for at en stopper å være en del av en ekstremistisk organisasjon eller å bruke vold som politisk virkemiddel.⁸⁰ Avradikalisering vil ofte innebære at folk som har vært med i et radikalt eller ekstremistisk nettverk tar et oppgjør med egne holdninger og verdier – det grunnleggende verdenssynet man hadde som tillot at man ble rekruttert i en radikal gruppe må endres. Evjen peker på at nettopp dette har ført til at disengagement oftere er blitt brukt som taktikk i mange vest-europeiske land, så som Tyskland, Norge og Sverige – det er enklere for politiet å

⁷⁵ Horgan, *Walking away from terrorism*, 156-157

⁷⁶ Evjen, *Hvorfor tar ekstremisme slutt?*, 44

⁷⁷ Rabasa et al., «Disengagements and Deradicalization», 13-15

⁷⁸ Rabasa et al., «Disengagements and Deradicalization», 15-20

⁷⁹ Rabasa et al., «Disengagements and Deradicalization», 20-23

⁸⁰ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 2

eksempelvis overbevise radikale om å ikke fortsette å bruke vold som politisk virkemiddel, enn det er å endre på deres verdenssyn og ideologi.⁸¹

Det finnes heller ikke så mange teorier knyttet til avradikalisering. Daniel Koehler sin teori tar utgangspunkt i at radikaliseringsprosessen og avradikalisering er to prosesser som er hverandres rake motsetning. Der radikaliseringsprosessen fører til at individet får et stadig snevrere syn på verden og hva som skal til for at man kan «fikse den», vil en avradikalisering prosess innebære at det samme individet får en videre forståelse av hvordan verden fungerer, samt muligheten til å moderere sitt tidligere standpunkt.⁸² At avradikalisering må sees på som en speilvendning av radikaliseringsprosessen har dog Horgan innvendinger mot – han mener nemlig at en person som har blitt en del av et voldelig og/eller ekstremistisk miljø ikke kan bli den samme igjen gjennom avradikalisering.⁸³ Det er i så fall en forenkling å anta at personene går tilbake til den de var før.

2.4 Ytre høyre og vold

Ulike fagfolk operer med ulike faktorer de ser på som nødvendige for at en ideologi, et parti eller en bevegelse skal kunne kategoriseres som høyreekstrem. Samtidig eksisterer det bred enighet om at en fellesfaktor er at høyreekstremer tradisjonelt ikke ønsker å operere innenfor demokratiske spilleregler. Den britiske professoren i politikk, David Woodley skriver i *Fascism and Political Theory* (2010) om at fascismen skiller seg fra andre politiske bevegelser på høyresiden, ved at dens tilhengere i stor grad omfavner og glorifiserer voldsbruk som ikke bare legitim, men også som en ønskelig form for politisk aktivisme.⁸⁴ Han identifiserer videre tre ulike årsaker til at fascistene omfavnet vold som metode for å spre sin ideologi og innflytelse.

Den første årsaken er at fascistenes vold er en forlengelse og intensivering av volden som er nødvendig for dannelsen av nasjonalstater.⁸⁵ Den andre årsaken Woodley nevner, er at fascistisk vold er en fortsettelse av militarismen og den rasistiske volden som utviklet seg i europeiske

⁸¹ Evjen, «Hvorfor tar ekstremisme slutt?», 49

⁸² Koehler, *Understanding Deradicalization*, 201-209

⁸³ Horgan, «Deradicalization or Disengagement?», 6

⁸⁴ Woodley, *Fascism and Political Theory*, 105

⁸⁵ Woodley, *Fascism and Political Theory*, 105-106

land under kolonitiden. Woodley skriver om at volden under tidlig nytid først og fremst var rettet mot etniske grupper som ikke kontrollerte moderland eller kolonier, og at den først og fremst ble brukt for å legitimere statsmakten. Fascismen skiller seg på dette punktet ved at den «trekker volden fra koloniene og inn i metropolen»⁸⁶ - hvor formålet med volden først og fremst er å fjerne mennesker man ser på som uønskede. Den tredje årsaken til at fascister omfavner vold, er da de i sitt verdensbilde er i en endeløs kamp og må benytte seg av andre aksjonsformer enn det de etablerte partiene gjør.⁸⁷

Særlig det sistnevnte punktet kan være interessant å se på i forbindelse med voldsbruken til BB og andre norske nynazisters voldsbruk på 1990-tallet – eskaleringen i voldsbruk kom først og fremst som følge av opptrapping av konflikten med venstreradikale blitzere, i tillegg til en oppfatning av politiet som en subjektiv part som var ute etter å innskrenke det nynazistene så på som sin rett til å fremme ideologien sin i norsk offentlighet.

Woodley identifiserer videre ulike funksjoner fascistisk vold har. Den første funksjonen mener han er å svekke konkurrerende politiske bevegelser.⁸⁸ Historiske eksempler fra mellomkrigstiden inkluderer gatekampene mellom fascister og kommunister i Tyskland, mens denne funksjonen kanskje kom klarest til uttrykk i gatekampene mellom BB og VAM på den ene siden og blitzere og svenske venstreradikale på den andre siden. En annen funksjon er å fremme kameratskap mellom tilhengerne av ulike høyreekstremer ideologier.⁸⁹ Under mellomkrigstiden var høyreekstremer i Romania organisert i tettvevde «reder», en betegnelse som for så vidt også brukes av høyreekstremer (terror-)celler i Norge og Sverige. Den tredje funksjonen for fascistenes vold er ifølge Woodley et ønske om å vise makt, styrke og orden⁹⁰ – noe som eksempelvis kom til uttrykk gjennom fascistenes maktovertagelse i Italia i 1922, og nazistenes maktovertagelse i Tyskland i 1933. I Norge og Sverige på 1990-tallet kom dette eksempelvis til uttrykk gjennom slaget på Brummundal i 1991 og gjennom de mange massemobiliseringene VAM gjennomførte i det sydlige Sverige på begynnelsen av tiåret.

⁸⁶ Woodley, *Fascism and Political Theory*, 106

⁸⁷ Woodley, *Fascism and Political Theory*, 106

⁸⁸ Woodley, *Fascism and Political Theory*, 121

⁸⁹ Woodley, *Fascism and Political Theory*, 121

⁹⁰ Woodley, *Fascism and Political Theory*, 121

2.5 Voldsbruk blant nyfascister og nynazister

I artikkelen *Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right: Frames, Symbols, and Identity-Building in CasaPound Italia* gjør forskerne Pietro Castelli Gattinara og Caterina Froio rede for voldsbruk og dens funksjon blant de italienske nynazistene i bevegelsen *CasaPound Italia* (CPI). Selv om artikkelen, og dermed de påfølgende avsnittene, dreier seg først og fremst om denne enkeltaktøren på det ytre høyre i Italia, bemerker både Gattinara og Froio at analysen av CPIs voldsbruk og dens implikasjoner, også er overførbar til andre radikale grupper og bevegelser – særlig når de i likhet med CPI opplever sterke restriksjoner på både politisk innflytelse og handlingsrom.⁹¹ At CPI Italia er en interessant aktør å sammenligne med nynazistiske aktører i andre europeiske land, deriblant i Skandinavia, blir også påpekt av Elisabetta Cassina Wolff i *Politisk vold: former og årsaker* (2021).⁹² I dette underkapittelet vil derfor Gattinara og Froios analyse av vold hos CPI presenteres og kobles opp mot voldsbruken hos høyreekstreme aktører i Norge og Sverige på 1990-tallet, først og fremst Viking og VAM.

Gattinara og Froio bemerker i likhet med Jupskås (kap. 1.1) at 1990-tallet var markert av en økning i oppslutning om høyreekstremisme i europeiske land, og at den økte oppslutningen gav sitt utslag i blant annet massedemonstrasjoner og kampanjer rettet mot innvandring, flyktninger, globalisering og en mer sosialliberal politikk. Samtidig tar stadig flere høyreekstreme partier og bevegelser avstand fra voldsbruk som en legitim form å utøve politisk innflytelse på – det er blant annet tydelig å spore på Rassemblement National (tidligere Front National) i Frankrike, som opplever at sosiale og institusjonelle faktorer begrenser hva slags handlingsrom man har i forbindelse med eksempelvis politisk vold.⁹³

Woodleys analyse av årsakene og funksjonene til ytre høyres bruk av vold (presentert i underkapittel 2.4), tar utgangspunkt i mellomkrigstidens fascisme, og er således først og fremst et verktøy for å analysere de historiske linjene bak nyere høyreekstreme bevegelser og partiers voldsbruk. Gattinara og Froio tar utgangspunkt i mange av de samme bakenforliggende faktorene og funksjonene for å forklare CPI sitt syn på politikk og vold, men her vil det være interessant å kikke nærmere på bruken av vold som identitetsskapende aktivitet og som en estetisk dimensjon ved nyfascister og nynazister.

⁹¹ Gattinara & Froio, «Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right», 169

⁹² Wolff, «CasaPound Italia: vold som symbolsk uttrykk», 153-154

⁹³ Gattinara & Froio, «Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right», 154

Den estetiske dimensjonen ved CPIs voldsbruk tar utgangspunkt i at organisasjonen både «romantiserer og reproducerer mytene og den symbolske volden assosiert med det fascistiske Italia».⁹⁴ En av måtene voldsforherligelsen kommer til uttrykk på, er gjennom CPIs valg av bilder og illustrasjoner i forbindelse med kampanjer og politiske markeringer. Bevegelsen er kjent for visuelle effekter i forbindelse med kampanjer, og har således vært ivrige på å benytte seg av sjokkmateriale for å vekke følelser og skape engasjement.⁹⁵ Død, ødeleggelse, smerte og blod er alle tema for illustrasjoner bevegelsen benytter seg av i forbindelse med kampanjer, der de enkelte ganger benytter seg av mannekenger og galger for å symbolisere styresmakter og rike utleiere som profiterer på høye leiekostnader en hardt presset italiensk middelklasse sliter med å betale, mens det i kampanjer mot det statlige skatteinnkrevingselskapet Equitalia benyttes illustrasjoner av skattebetalere som begår selvmord med skytevåpen eller piller.⁹⁶

Slik tidligere nevnt, bemerker både Gattinara og Froio, samt Wolff, at forskning på CPI og organisasjonens bruk av vold også har overføringsverdi til andre nyfascistiske og nynazistiske bevegelser i Europa. Bruken av vold som en estetisk dimensjon er ikke ukjent fra nynazistiske miljø i både Norge og Sverige på 1990-tallet. Ett eksempel er den nynazistiske «uniformen», bestående av kampstøvler, cargo-bukser og bomberjakker – som både nynazister i Sverige og Norge tok i bruk.⁹⁷⁹⁸ Alle klesplagg var opprinnelig tiltenkt militær bruk, og gjennom å ta i bruk disse klærne, signaliserte nynazistene en form for *symbolsk vold*. Wolff definerer symbolsk vold som historiske og/eller kulturelle referanser som indirekte henviser til voldsbruk, for eksempel bruken av nazistiske symboler, hatretorikk og hatprat eller truende atferd mot minoriteter.⁹⁹ Andre eksempler på den estetiske dimensjonen ved skandinaviske nynazisters voldsbruk er nettopp bruken av nazistiske symboler i offentligheten, utdeling av høyreekstreme klistremerker og propaganda på offentlige steder, samt truende atferd mot etniske minoriteter.

Den estetiske dimensjonen er også tilstede i forbindelse med for eksempel musikken og språket til medlemmer av, og sympatisører med CPI. Mens høyreekstrem musikk ofte har blitt assosiert med skinhead-miljø og nynazister, har også andre subkulturer omfavnet sjangeren. Den høyreekstreme musikken CPI spiller (blant annet gjennom band assosiert med organisasjonen,

⁹⁴ Gattinara & Froio, «Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right», 158

⁹⁵ Gattinara & Froio, «Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right», 164

⁹⁶ Gattinara & Froio, «Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right», 164

⁹⁷ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerekstremister*, 184

⁹⁸ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 23.

⁹⁹ Wolff, «CasaPound Italia: vold som symbolsk uttrykk», 161

som f.eks. ZetaZeroAlfa), forsøker å undergrave samfunnet vi lever i nå, og erstatte det med «en alternativ kulturell modell med fascistiske verdier, voluntarisme, irrasjonalisme og vold.»¹⁰⁰ Særlig det sistnevnte kommer også til uttrykk i vokabularet til medlemmer som Gattinara og Froio intervjuet, hvor de brukte et bredt spekter av ord og begrep som kunne brukes som symboler eller synonymer for slagmark, strid og væpnet kamp.¹⁰¹ Gattinara og Foio bemerker at dette språket må forstås som en «eksplisitt referanse til italiensk fascismes voldelige retorikk og glorifisering av vold», slik definert av den britiske historieprofessoren Martin Blinkhorn.¹⁰²

Selv om det «hvit makt»-musikk var en inspirasjonskilde og tidvis viktig for norske nynazister på 1990-tallet, deriblant i det såkalte Nasjonalistmiljøet¹⁰³, vil det være mest interessant å se på den nazistiske musikkens rolle blant høyreekstreme miljø i Sverige. På 1990-tallet hadde det utviklet seg en profesjonalisert arena for nynazistiske artister i Sverige blant annet gjennom plateselskapet Ragnarock Records, som var en av de største produsentene av «hvit makt»-musikk rundt årtusenskiftet.¹⁰⁴ I *Nazismen i Sverige 1980-1997: Den rasistiske undergrorundrörelsen: musiken, myterna, riterna*, bemerket Heléne Lööw at den rasistiske musikken er essensiell for moderne høyreekstreme bevegelser for å «nå ut til mennesker utenfor den tradisjonelle rekrutteringsbasen».¹⁰⁵ Videre ble det poengtert at det var vanskelig å slå fast nøyaktig når den rasistiske musikken fikk sitt gjennomslag blant de høyreekstreme bevegelsene i Sverige, men at en undersøkelse fra 1997 i regi Centrum för Invandringsforskning och Brottsförebyggande slo fast at hver åttende svenske ungdom hørte på «hvit makt»-musikk, samtidig som salg av musikk og effekter ble en viktig inntektskilde for høyreekstreme organisasjoner rundt årtusenskiftet.¹⁰⁶

Videre viser forskning at ulike former for vold er en viktig faktor som binder aktivister sammen – det er en identitetsskapende aktivitet.¹⁰⁷ Kampsport nevnes som den viktigste måten å praktisere vold på, alle respondentene som pratet med Gattinara og Froio hadde fått opplæring i kampsport. Treningssentre nevnes også som mulige rekrutteringssentre, hvor (hovedsakelig)

¹⁰⁰ Gattinara & Froio, «Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right», 165

¹⁰¹ Gattinara & Froio, «Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right», 165

¹⁰² Blinkhorn, *Fascism and the Right in Europe 1919-1945* (Harlow: Pearson Longman), 69

¹⁰³ Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 41-42

¹⁰⁴ Bjørge & Gjelsvik, «Utvikling og utbredelse av høyreekstremisme i Norge», 60

¹⁰⁵ Lööw, *Nazismen i Sverige 1980-1997*, 178

¹⁰⁶ Lööw, *Nazismen i Sverige 1980-1997*, 198-204

¹⁰⁷ Wolff, «CasaPound Italia: vold som symbolsk uttrykk», 159-160

menn som sympatiserer med organisasjonen får muligheten til å bli en del av den. Samtidig nevnes det også at felles treningsøkter er vanlige i bevegelsen, blant annet i etterkant av landsstevner. Medlemmer får utstyr, passende rom og veiledning for å trene seg i ulike kampsporter.¹⁰⁸

Det er også blitt forsket en del på vold som identitetsskapende aktivitet hos andre høyreekstreme grupperinger i Europa. I Storbritannia var det eksempelvis vanlig for høyreekstremister på 1970- og 1980-tallet å danne grupper som gikk gatelangs i byene for å overfalle innvandrere fra Sør-Asia i såkalte «paki bashing»-tokt, som også fungerte som et bindemiddel for gruppene. I masteroppgaven til Tonje Benneche, presentert tidligere i denne oppgaven, er gatekamper mellom norske nynazister og blitzere blitt belyst, mens svenske nynazister igjen bedrev vold mot både sosialister, antirasister, innvandrere og jøder. Fellesfaktoren for alle var at vold som ble rettet mot noen eksterne aktører ofte knyttet gruppe medlemmene som utøvde volden tettere sammen. Vi kjenner ikke til noen voldelige danse- og musikkritualer blant svenske og norske nynazister av samme type som *cinghiamattanza* blant CPI (direkte oversatt *massakre-belte*, et voldelig ritual der en gruppe menn slår hverandre med lærbelter¹⁰⁹), men aktiviteter sentrert rundt vold har likevel vært viktige for nynazister i begge land. Katrine Fangen skriver i *En bok om nynazister* (2001) at det fra midten av 1990-tallet oppstod en slags fragmentering i det nynazistiske miljøet i Norge, der flere av gruppene satset tungt på paramilitær stil og trening.¹¹⁰ Trening og andre aktiviteter med et voldelig fokus kan være viktige fordi aktiviteten i seg selv er samholdsbyggende, i tillegg til gruppens måte å forberede seg på å gå til angrep på politiske motstandere, eller mennesker man så på som uønskede i det samfunnet man ønsket å skape.

3 Lokalt samarbeid og forebyggende virksomhet – norsk politisk tiltak mot og forebygging av høyreekstremisme

¹⁰⁸ Gattinara & Froio, «Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right», 167

¹⁰⁹ Wolff, «CasaPound Italia: vold som symbolsk uttrykk», 159

¹¹⁰ Fangen, *En bok om nynazister*, 103

I underkapittel 1.6 (Kilder og metoder) er flere rapporter som vil benyttes i denne oppgaven blitt presentert. I dette kapittelet vil de norske primærkildene redegjøres for i kronologisk rekkefølge. De første rapportene er «Aksjonsplan Brumunddal»: *Rapport fra veiledningsarbeidet første år, februar-desember 1992* (1993) og *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater? : bekjempelse av fremmedfiendtlig vold og trakassering i lokalsamfunnet* (1995). *Velstandsbydelen og rasisme* (1999) er den neste rapporten som vil presenteres, for *Veileder for politiets bekymringssamtale: Dialog for ansvar og positiv endring* (2011). I det siste underkapittelet vil en kort sammenfatning presenteres.

3.1 Aksjonsplan Brumunddal (1993/1995) – fra «nazireir» til forbilde

I underkapittel 1.4 er det blitt gitt en kort synopsis av omstendighetene rundt Brumunddals stempel som «nazireir» på første halvdel av 1990-tallet. En liten gruppe med høyre-radikale ungdommer stod bak forholdsvis mange tilfeller av trusler, sjikane og regelrett grov vold rettet mot flyktninger og innvandrere som bodde i Ringsaker kommune. Klimaks for den høyre-radikale, rasistiske mobiliseringen ble nådd under det såkalte Slaget om Brumunddal der hundrevis av lokale ungdommer og høyreekstreme på den ene siden barket sammen med hundrevis av tilreisende antirasister på den andre. Med vold og trusler klarte omsider de lokale ungdommene og tilreisende høyreekstremister å fordrive antirasistene. I sammendraget er det også blitt nevnt at lokalsamfunnet masse-mobiliserte i etterkant for å signalisere at de tok avstand fra høyreekstremisme, og ønsket at Brumunddal (og resten av Ringsaker kommune) skulle være et trygt sted å bo for etniske minoriteter. For å få til dette vedtok lokalsamfunnet, herunder kommunale tjenester, politikere, politi og ideelle organisasjoner en plan – *Aksjonsplan Brumunddal*.

Aksjonsplan Brumunddal var slik tidligere nevnt et pilotprosjekt med en prøvetid på tre år, fra 1992-1995. Aksjonsplanen ble jevnlig vurdert med både interne evalueringer og offentlig publiserte rapporter. I dette kapittelet er det to av disse offentlige rapportene som skal benyttes som kilder for å si noe om politiets forebyggingsarbeid i Brumunddal på 1990-tallet, nemlig delrapporten fra 1993 og den avsluttende rapporten/evalueringen fra 1995.

3.1.1 «Aksjonsplan Brumunddal»: Rapport fra veiledningsarbeidet første år, februar-desember 1992 (1993)

Under denne underoverskriften vil delrapporten fra Norges byggforskningsinstitutt (NBI), publisert i 1993, bli presentert. Delrapporten ble publisert et snaut år etter at man hadde iverksatt aksjonsplanen, og ble forfattet av Anne Sæterdal. Innledningsvis i rapporten nevnes det at hovedformålet ved prosjektet var å stoppe «utvikling av trakassering av innvandrere og flyktninger i Brumunddal».¹¹¹

Formålet med de mange tiltakene i Aksjonsplan Brumunddal kunne kondenseres ned til noen få punkter med et overhengende mål om at bygden og Ringsaker kommune skulle bli et godt og trygt sted å leve for også innvandrere og flyktninger. Planen vektla å legge til rette for lokale aktiviteter og virkemidler som skulle rette seg mot hele befolkningen – også de som ikke hadde etnisk minoritetsbakgrunn. Videre skulle planen forsøke å aktivisere og ta i bruk de lokale ressursene som fantes i Brumunddal i form av eksempelvis lag, foreninger og organisasjoner – for «skape gode forhold mellom innvandrere og lokalbefolkningen forøvrig.»¹¹² Det ble også poengtert at tiltakene i aksjonsplanen var av sosial, kulturell og fysisk art – og at de først og fremst måtte forstås som en tilrettelegging av lokale, forebyggende aktiviteter. Det lokale aspektet ble med andre ord poengtert tydelig i intensjonen for Aksjonsplan Brumunddal – det var ikke et statlig prosjekt påtvunget bygden og kommunen, men heller et lokalt tiltak som mottok statlig støtte.¹¹³

Aksjonsplanen inneholdt også en rekke med tiltak Justisdepartementet hadde forpliktet seg til å følge opp, der nesten samtlige dreide seg om politiets rolle i å bekjempe hatkriminalitet og verne om de etniske minoritetene bosatt på Brumunddal. Blant listen med tiltak stod det blant annet at Justisdepartementets oppdrag var å:

- *Bidra til at politiet gis opplæring på utlendingsfeltet, herunder flerkulturell forståelse ol.*
- *Gjøre temaet «politiet og minoritetene» til tema for neste kontaktmøte i forebyggende arbeid mellom Justisdepartementet og politikamrene*
- *Vurdere forlengelse av seks midlertidige stillinger til politiet på Hamar*
- *Bistå politiet på Hamar med planlegging av tiltak av forebyggende karakter*

¹¹¹ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 6

¹¹² Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 7-8

¹¹³ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 8-11

- *Vurdere tiltak for å bedre vernet mot rasediskriminering.*¹¹⁴

Justisdepartementets forpliktelser er interessante av flere årsaker. Mange av tiltakene dreide seg om flerkulturell forståelse og relasjonskompetanse – og kan dermed tolkes slik at politiet i Hamar politidistrikt ikke hadde kunnskap om denne tematikken, og var nødt til å gjennomgå en kompetanseheving for å være i stand til å forstå og agere på utfordringer som etniske minoriteter i Brumunddal opplevde. Et annet interessant moment ved tiltakslisten, var at flere tiltak dreide seg om en styrking av politiets ressurser gjennom bla. forlengelse av et antall midlertidige politibetjentstillinger på Hamar, og statlig hjelp til å planlegge forebyggende tiltak. Til tross for dette ble det nevnt senere i rapporten (visstnok i korte ordelag) at det kanskje ville være fornuftig med mer aktiv involvering fra politiet i jobben med å demme opp for radikaliserings i Brumunddal.¹¹⁵

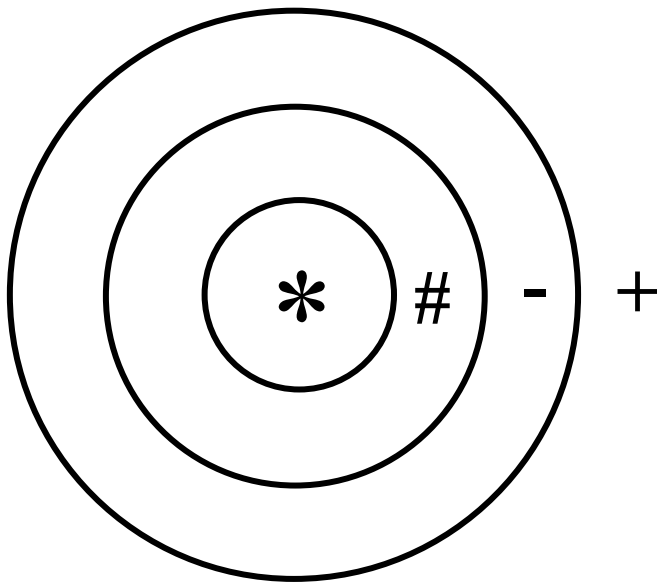
Rekken med tiltak og forpliktelser, ikke minst de Justisdepartementet var ansvarlige for, er også interessante fordi det viser at de ansvarlige var «tidlig på ballen» med å utforme en liste over anbefalte tiltak og aktiviteter i den videre oppfølgingen av utfordringene med høyreekstremisme i Ringsaker kommune. Delrapporten var skrevet etter snaut ett år med prosjektarbeid, men meldte allerede da konkrete behov til politiet, kommunen, skolene, frivillig sektor og andre som var involvert i arbeidet i Aksjonsplan Brumunddal. Denne tidlige innsatsen og det store fokuset på tverrsektorielt arbeid var unikt, da man tidligere ikke hadde hatt noe særlig fokus på at det var andre enn lokalt politi og eventuelt PST som var ansvarlige for å bekjempe voldelig ekstremisme.

Blant tiltakene som ble trukket frem som særlig positive og som det var et stort behov for å fortsette med, fant vi oppsøkende arbeid i Ringsaker kommune. Kommunen ansatte en nærmiljøkontakt under prosjektperioden, i tillegg til å styrke ungdomskontakten med to stillinger.¹¹⁶ Nærmiljøkontakten, og særlig ungdomskontaktene, drev aktivt med oppsøkende arbeid der de ønsket å komme i kontakt med både kjernen av de høyre-radikale ungdommene på Brumunddal, samt sårbar ungdom som befant seg i deres kraftfelt. Prosjektgruppen opererte med et diagram og ulike begrep for hvilke ungdommer som var «trygge» og hvilke som måtte følges ekstra nøye med på:

¹¹⁴ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 8

¹¹⁵ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 32

¹¹⁶ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 9-10

I modellen symboliserer den innerste sirkelen med stjernen (*) kjernen i det høyre-radikale miljøet på Brumunddal. Nærmiljøkontakten anslo at det neppe var snakk om flere enn rundt fem-seks personer, at de var hovedutøverne av den rasistiske volden, i tillegg til at de hadde ideologiske tilknytninger til meningsfeller i andre deler av landet, gjennom Nasjonalistmiljøet på Østlandet. Rundt denne harde kjernen hadde man en del av dem som ble kalt for «løpeguttene» (her markert med en rute, #). De var mer usikre på sin tilknytning og ideologiske overbevisning, men utøvde eksempelvis fortsatt rasistisk vold fra tid til annen. Rundt kjernen og løpeguttene fant man de såkalte minusene (-). Minusene var ikke nødvendigvis tilknyttet det høyre-ekstreme miljøet, men var heller kjennetegnet av sårbar ungdom som hadde havnet i dets kraftfelt. En fellesfaktor for dem var at de ikke hadde optimal oppvekst, det kunne være snakk om utfordringer på skolen, en vanskelig hjemmesituasjon, rustematikk eller noe helt annet. Det påløp en stor risiko for at de kunne bli trukket inn og bli en del av miljøet, dersom det ikke ble satt inn tilstrekkelige, forebyggende tiltak. Utenfor disse sirklene fant vi de såkalte plussene (+) – det var ungdom som ikke stod i fare for å bli radikalisert, og som tvert imot ofte hadde sterke antirasistiske sympatier.¹¹⁷

Måten de radikaliserte ungdommene hadde blitt en del av miljøet på, stemmer overens med kriminologisk teori knyttet til radikalisering, slik redegjort for i underkapittel 1.6.

¹¹⁷ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 15-16

Ungdommene var til en viss grad marginaliserte, og opplevde både at de var utsatt for utenforskap med påfølgende mangel på sosial mobilitet, i tillegg til at de opplevde at innvandrere og flyktninger i Ringsaker kommune mottok en del frynsegoder som de selv ikke fikk. Denne opplevde urettferdigheten og det de så på som manglende vilje hos politi eller andre myndigheter for å innføre like muligheter for alle innbyggere i kommunen, kan altså være med på å forklare hvorfor de valgte å organisere seg i en høyreekstrem gruppe. At ungdommene og deres radikaliseringsprosess stemmer overens med kriminologisk teori er interessant, fordi det gjør politiets tiltak og aktiviteter blir desto viktigere å belyse – de var ikke bare et sosialt tiltak for å endre på holdninger, men også forsøk på å få bukt med allerede eksisterende kriminalitet på Brumunddal, samt forsøke å hindre ungdommene i å gjennomføre mer alvorlige kriminelle handlinger.

I det femte kapittelet av delrapporten fra 1993, ble refleksjoner nærmiljøkontakten og andre aktører hadde gjort seg i løpet av det første året med prosjektarbeidet presentert. Innledningsvis ble det bemerket at det statlige tilskuddet som Aksjonsplan Brumunddal fikk bevilget, presenterte en unik situasjon. I lokalt utviklingsarbeid hadde det vært vanlig at ressursinnhenting hadde vært en omfattende aktivitet både i forarbeidet og underveis i prosjektet, de tre millioner kronene Aksjonsplan Brumunddal hadde fått innvilget allerede før oppstart var dermed til stor hjelp for å starte prosjektet snarlig.¹¹⁸ Videre bemerket også Sæterdal at Ringsaker kommune hadde omtalt seg selv som «litt tunge, litt trege og litt tradisjonelle», med ingen nevneverdige tradisjoner for tverrsektorielt arbeid. Nettopp dette poengterte derfor rapportforfatterne at måtte være delmål for prosjektet, å stimulere til «tverrsektorsamarbeid, idéproduksjon og bred felles erfaringslæring».¹¹⁹

En annen refleksjon den sentrale koordineringsgruppen for prosjektet hadde gjort seg, var knyttet til balansen mellom lokale initiativ og de fra høyere hold – noen ganger helt opp til regjeringsnivå. Gruppen hadde direkte kontakt med både kommunalministeren, riksadvokaten og andre sentrale nøkkelpersoner i både politietaten og resten av embetsverket – tidvis ble det bemerket at deres press for å få gjennom endringsprosesser kunne være «en ekstra rakett».¹²⁰ Til tross for at det i noen tilfeller var ønskelig, ble nettopp denne «ovenfra og ned»-tilnærmingen problematisert av rapportforfatterne, hvor de poengterte at denne praksisen over

¹¹⁸ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 25

¹¹⁹ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 26

¹²⁰ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 26

tid kunne bli et problem – sterke føringer fra sentralt hold kunne legge en demper på lokalt engasjement.¹²¹ Samtidig ble det også påpekt at det var nødvendig med reformer og praksisendringer i den sentrale administrasjonen for at det lokale samarbeidsaspektet og endringsviljen skulle kunne fortsette etter at tidsrammen for prosjektet løp ut og koordineringsgruppen ikke fantes mer. Det ble derfor vurdert om andre lokale eller regionale aktører skulle involveres sterkere i Aksjonsplan Brumunddal for å sikre at det forebyggende arbeidet kunne fortsette også etter 1995.¹²²

Sæterdal identifiserte noen utfordringer for Aksjonsplan Brumunddal i det første året av prosjektarbeidet som hun anbefalte at ble tatt hensyn til i det videre arbeidet. Den første utfordringen var knyttet til de frivillige organisasjonene som hadde blitt involvert i prosjektarbeidet. Mange av dem følte at deres arbeid med å stimulere ungdommene i Ringsaker til å drive med fritidsaktiviteter som idrett var en fin måte å forebygge på, men opplevde at de økonomiske midlene ikke strakk til. Det kunne oppleves kjipt at Aksjonsplan Brumunddal fikk tre millioner kroner i tilskudd, og lokale foreninger kunne derfor stille seg spørsmålet om «det bare er nye initiativ som får pengestøtte, og ikke de som hadde jobbet forebyggende i flere tiår?»¹²³ Veilederne og nærmiljøkontakten anbefalte at kommuneadministrasjonen og andre myndighetspersoner tok de frivillige lagene og organisasjonenes økonomiske problemer på alvor, samtidig som de bemerket at utfordringene i Brumunddal var «et komplisert problem», der løsningen ikke var å gjøre «mer av det samme som før».¹²⁴

Avslutningsvis påpekte veilederne og nærmiljøkontakten særlig tre moment det videre arbeidet burde ta hensyn til, i tillegg til at eventuelle nye tiltak skulle måles opp mot dem. Det første momentet dreide seg om at man ønsket seg en «bred mobilisering og forankring av aksjonsplanens overordnede mål og tiltak».¹²⁵ Slik tidligere nevnt, ønsket koordineringsgruppen for Aksjonsplan Brumunddal å stimulere til lokalt engasjement – hos kommuneadministrasjonen, skolene, frivillig sektor og ikke minst også hos enkeltpersoner. Et annet moment var at veilederne ønsket en «utvikling av den kommunale organisasjonen med hensyn til arbeid på tvers».¹²⁶ Ringsaker kommune hadde beskrevet seg som en treg, tung og

¹²¹ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 26

¹²² Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 27

¹²³ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 31

¹²⁴ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 31

¹²⁵ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 33

¹²⁶ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*, 33

tradisjonell kommune med lite fokus på tverrsektorielt samarbeid – for å løse akkurat denne utfordringen ble det derfor påpekt at det faktisk var nødvendig med tverrsektorielt arbeid i kommunen. Det tredje og siste momentet som ble påpekt som viktig i det videre arbeidet, var behovet for å iverksette «langsiktige endringsstrategier når det gjelder utdanning og arbeid». Koordineringsgruppen var slik tidligere nevnt opptatt av at arbeidet med Aksjonsplan Brumunddal også kunne fortsette etter tidsrammen som var satt av til prosjektet, og da ble sårbare ungdommers mulighet til å delta i yrkeslivet nevnt som en viktig faktor.¹²⁷

3.1.2 Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater? (1995)

Under denne undertittelen vil den avsluttende rapporten fra 1995, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?: bekjempelse av fremmedfiendtlig vold og trakassering i lokalsamfunnet*, presenteres. Rapporten ble forfattet av Yngve Carlsson fra NIBR, som også hadde vært (perifert) involvert i arbeidet med delrapporten fra 1993. I den avsluttende rapportens forord bemerket Carlsson at «hensikten med rapporten er å evaluere et nybrottsarbeid for å få slutt på vold og terror mot flyktninger i lokalsamfunnet.»¹²⁸ Det ble også bemerket at rapporten var et første skritt i en prosess hvor man bygde opp kunnskap om hvordan administrasjonen i kommune-Norge, i samarbeid med både politi og lokalbefolkning, kunne møte den samme type utfordringer som Ringsaker kommune opplevde på første halvdel av 1990-tallet.¹²⁹ Bakgrunnen for Aksjonsplan Brumunddal er blitt presentert både i kapittelet med historisk bakgrunn for denne oppgavens tema (kap. 1.4), samt det foregående underkapittelet, sammen med rammene for tiltakene og aktivitetene som ble igangsatt. Av den grunn vil dette underkapittelet forsøke å belyse først og fremst politiets rolle og konklusjonen på virkningen av aksjonsplanen, slik beskrevet i sluttrapporten fra 1995.

Slik tidligere nevnt, var arbeidet som ble lagt ned i Aksjonsplan Brumunddal unikt fordi man ved tidligere anledninger ikke hadde hatt det sterke fokuset på tidlig innsats, lokale initiativ og det tverrsektorielle samarbeidet. Carlsson refererte selv til prosjektarbeidet som «nybrottsarbeid», og det er nok liten tvil om at både kommuneadministrasjonen, justisdepartementet og lokale aktører også så på arbeidet som noe helt nytt med mulighet for å sette presedens for lignende utfordringer i andre norske kommuner. Da den endelige rapporten kom i 1995, var den også det mest omfattende skriftlige verket om bekjempelse av

¹²⁷ Sæterdal, *Aksjonsplan Brumunddal*,», 32-33

¹²⁸ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 1

¹²⁹ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 1

høyreekstremisme fra en norsk kontekst, hvilket igjen sa noe om den unike naturen ved dette prosjektet.

Carlsson bemerket i kapittel tre av rapporten at politiet opprinnelig hadde blitt satt i en vanskelig posisjon da etniske minoriteter ble utsatt for vold og trakassering i Brumunddal – kommunens toppledelse hadde lagt ansvaret på politiet. Ordføreren i Ringsaker kommune sendte et brev til politimesteren på Hamar allerede i 1988, hvor han klagde på det han så på som politietats manglende vilje til å gjøre noe med volden innvandrere ble utsatt for.¹³⁰ Lokale medier i Hedmark støttet opp om den politiske administrasjonens kritikk av politiet. På lederplass i Hamar Arbeiderblad stod det 10. februar 1988:

(...) Poenget er ikke å markere politiets stedeværelse, men å avsløre miljøet og sørge for at de skyldige blir funnet. Vi ber også om en forklaring på hvorfor en har sittet på gjerdet så lenge i en så betent sak som dette. Her holder det ikke å snakke om bevilgningsrammene for lensmannskontoret i Furnes. Det dreier seg om politiets samfunnsoppgaver. Det dreier seg om å ta initiativ i rett tid. (...)»¹³¹

11. februar 1988 skrev også Jon Arne Holmlund en kommentar i Ringsaker Blad, hvor spørsmålet ble stilt om hvorfor ordføreren i Ringsaker kommune var nødt til å fortelle politiet hva de skulle gjøre, samt at «det gjenstår nå å se om politiet reagerer slik folk forventer at de skal gjøre.»¹³² Holmlunds kommentar inneholdt flere stikk rettet mot lensmann Arne Dolva på Furnes, og kommentaren føyd seg inn i en rekke medieoppslag på slutten av 1980-tallet der både administrasjonen i Ringsaker kommune og enkeltpersoner i de sydlige delene av Hedmark fylke kom med sterk kritikk av politiets innsats i forebygging av voldelig rasisme. Til tross for at politimesteren forsøkte å presentere utfordringene i Brumunddal som et sammensatt problem der både politi og kommune måtte gjøre sin del for å få bukt på problemet i mediene, ble det ikke anerkjent av kommuneadministrasjonen i Ringsaker kommune.¹³³ De presenterte politietaten som lite handlekraftige og ansvarlige for at situasjonen hadde sklidd ut. Carlsson bemerket at det interessant nok var Ringsaker kommune som fremstod som de handlingsdyktige på slutten av 1980-tallet, selv om de i praksis også hadde handlingsvegring. Ordføreren og

¹³⁰ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 41

¹³¹ Bjørnerud, «Politiet må gjøre noe»

¹³² Holmlund, «Ut på gata, Dolva!»

¹³³ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 42

resten av kommuneadministrasjonen skjøv ansvaret for volden over på politiet, og fraskrev seg derfor noen rolle i å forhindre den – samtidig med at de gjennom mediene kunne fremstå som handlingsdyktige da de kritiserte manglende resultater fra politiet.¹³⁴

Mot slutten av rapporten, i kapittel ni, ble igjen politiet og deres virke løftet frem. Carlsson bemerket at politiet sannsynligvis også hadde en rolle i den negative omtalen de fikk, blant annet gjennom en formidlet «tafatthet».¹³⁵ Politiet forsøkte ved gjentatte ganger å imøtekomme kritiske utspill i mediene, men endte ofte opp med å bare «bagatellisere hendelser eller å fremstille gjentatte anslag som tilfeldigheter».¹³⁶ Det ble også bemerket at det ikke bare var politiets uttalelser i mediene som fikk både kommuneadministrasjonen og sivilbefolkningen til å reagere så kraftig på politiets arbeid, selv om medieopptredene var en viktig faktor som overskygget de aspektene av politiets arbeid som faktisk fungerte. Carlsson skrev at lensmannskontoret ikke klarte å gi uttrykk av handlingsdyktighet, de klarte ikke løse problemer de var satt til å løse.¹³⁷

Akkurat mediens rolle og Carlssons kommentarer er interessante, først og fremst fordi lokale medier i Hedmark gikk så hardt ut mot politiet. Både lederen og kronikken som er gjengitt i dette underkapittelet kom ut i lokalaviser som ble publisert tre år før den store reportasjen i Aftenposten som for alvor satte fart på arbeidet med å bekjempe høyreekstremisme i Ringsaker kommune. Det innebar at lokalsamfunnet først og fremst på Brumunddal, men også Hamar, var fullt klar over problemstillingen på slutten av 1980-tallet, men til tross for kritiske innlegg i aviser virker det ikke som politi og myndigheter klarte å sette i gang et like omfattende prosjekt i 1988/1989 som de klarte under Aksjonsplan Brumunddal. Et annet interessant moment ved akkurat mediens dekning om måten politiet fremstod på, var at Carlsson selv refererte til politiet som «tafatte». Det kan dermed virke som at den øverste politiske ledelsen, her representert ved det statlige direktoratet NIBR, også på politiet som delvis ansvarlige for den negative omtalen de fikk i mediene.

Det ble også bemerket at en annen årsak til at politiet fremstod som handlingslammet, var arbeidsmetodene politiet valgte. På Brumunddal foregikk visstnok mye av politietatens arbeid

¹³⁴ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 42-43

¹³⁵ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 131

¹³⁶ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 131

¹³⁷ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 133-134

«i det skjulte», med den påfølgende konsekvensen at både politi og deres arbeid ble usynlige for sivilbefolkningen.¹³⁸ Et godt eksempel på dette var da toppledelsen i Ringsaker kommune høsten 1992 sendte et klagebrev til Justisdepartementet, der de klagde på politiets manglende etterforskning av trakassering og trusler som ordføreren ble utsatt for. Det de ikke visste, var at politiet allerede hadde etterforsket de fleste av disse sakene. De hadde bare ikke informert om det, på lik linje med svært mange andre saker på Brumunddal på daværende tidspunkt, herunder også saker som kunne knyttes til høyreekstrem vold og trusler rettet mot innvandrere og flyktninger.¹³⁹ Carlsson skrev: «Dette betyr at politiet har en arbeidsform hvor de under et tidkrevende etterforskningsarbeid utad kan fremstå som lite handlingsdyktige.»¹⁴⁰

Til tross for at politiets handlinger hadde stilt dem i ugunstig lys for både kommuneadministrasjonen, sivilbefolkningen i Ringsaker, og også andre i Hedmark som fulgte saken, var det blitt lagt mye ressurser i både ordenstjenesten i Brumunddal og i etterforskningsarbeidet til politiet.¹⁴¹ I forrige underkapittel ble det nevnt at ett av tiltakene Sæterdal anbefalte Justisdepartementet i 1992/1993 var å forlenge seks midlertidige stillinger på Hamar – de seks engasjementstillingene ble videreført og i tillegg til å være en historisk rask styrking av et politidistrikt, var de ekstra ressursene i form av flere politibetjenter viktige for å etterforske flere hendelser med vold rettet mot innvandrere og flyktninger. Alle seks betjenter var videre fortsatt vitale for politietaten da rapporten ble forfattet i 1995.¹⁴²

Politiet samarbeidet også tett med domstolene i Hedmark for å raskt kunne følge opp eventuelle lovbrudd. Dette skjedde eksempelvis i forbindelse med Slaget på Brumunddal der politiet i forkant av konflikten hadde tatt kontakt med domstolene for å forberede dem på at det kunne dukke opp saker, og at de skulle sett av tid og ressurser til raskt å kunne dømme eksempelvis voldsutøvere. Det tette samarbeidet mellom politi og domstoler og forsøk på å fremstille de høyreekstremerne aktørene for retten ble av Carlsson bemerket som en «bevisst strategi fra politiets side for å gi det høyreekstremerne miljøet minst mulig handlingsrom.»¹⁴³ Videre skrev han en oppsummering av politiets og domstolenes håndtering av hendelsene på Brumunddal i en kortfattet liste på seks punkt:

¹³⁸ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 135

¹³⁹ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 135

¹⁴⁰ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 135

¹⁴¹ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?»,?*, 136

¹⁴² Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 136

¹⁴³ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 136-137

1. Økt patruljering generelt i Brumunddal.
2. Økt patruljering og spaning i forhold til enkeltstående aktører i den harde kjernen i Brumunddal
3. Stor oppmerksomhet overfor aktører i det høyre-ekstreme miljøet når de har vært i Brumunddal.
4. Aktivitet av ukjent omfang og innretning fra Overvåkningspolitiet mot det høyreekstreme miljøet.
5. Prioritert etterforskning av kriminelle handlinger som kan være fremmedfiendtlig motivert, eller som har vært rettet mot nordmenn som har tatt flyktningene i forsvar.
6. Rask irettføring.¹⁴⁴

De seks ovennevnte punktene var en del av det politiet kalte for sin «jernhanske»-strategi. Politiet vurderte selv sin egen innsats som svært god – Carlsson uthevet at «gjennom denne type ordenstjeneste, spaning og rask etterforskning har alle alvorlige anslag og flyktninger, flyktnings eiendom og mot nordmenn som har tatt flyktningene i forsvar, blitt oppklart, irettført og pådømt.»¹⁴⁵ Politiet opplevde at deres aktiviteter hadde rammet kjernen i det høyreekstreme miljøet hardt, samtidig med at eventuelle sympatisører fikk tydelige signaler og tilbakemeldinger om at assosiasjoner med miljøet og deres ulovlige handlinger rettet mot innvandrere, flyktninger og deres støttespillere, ikke ville bli tolerert. Carlsson bemerket at denne «reaksjonsstrategien» hadde en forebyggende effekt i Brumunddal.¹⁴⁶

Politiet brukte også det de kalte for en «silkehanske»-strategi, som i motsetning til «jernhanske»-strategien beskrevet i de foregående avsnittene, fokuserte på tidlig innsats og forebygging. I 1994 tok politiet ved Hamar Politikammer initiativ til å utvikle et forebyggende undervisningsopplegg med hendelsene i Brumunddal som bakteppe. Sammen med kulturpersoner på Brumunddal og Hamar ble det utviklet et verktøy for barn og foreldre som skulle skape toleranse mellom mennesker og bearbeide barn og voksnes holdninger til rasisme og rasistisk vold.¹⁴⁷ Opplegget gikk blant annet ut på at barna først fikk se et teaterstykke (*Harold Hare og Shalai-mysteriet*), etterfulgt av en plenumsdiskusjon mellom skuespillerne og barna. Samme dag, på kvelden, ble foreldre invitert til et foreldremøte der nettopp toleranse,

¹⁴⁴ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 137

¹⁴⁵ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 138

¹⁴⁶ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 138

¹⁴⁷ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 138

rasisme og mobbing var tema. Opplegget ble utprøvd på skoler på Hamar og Brumunddal før Justisdepartementet bevilget 800 000 kroner til det – det ble deretter gjennomført på skoler over hele landet våren 1995.¹⁴⁸

I forbindelse med kriminologisk teori, introdusert tidlig i denne oppgaven, og trukket frem igjen tidligere i dette underkapittelet, er nettopp disse strategiene hos politiet interessante. Denne dualismen mellom «jernhanske» og «silkehanske» kan forstås som en helhetlig strategi for både å bekjempe høyre-radikalisme, men også bekjempe kriminalitet – jernhansken representerer her en systematisk, strafferettslig forfølgelse av kriminalitet og assosiering med det høyreekstreme miljøet, mens silkehansken representerer en forebyggende strategi som skulle forhindre at flere ble rekruttert til det høyreekstreme miljøet. Det er lett å anta at dette fokuset på både strafferettslig forfølgelse på den ene siden, og tidlig innsats og aktiv forebygging på den andre siden, var en vesentlig prioritering politiet tok for å få de resultatene de ønsket under prosjektperioden.

Det siste kapittelet av *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?* tok nettopp for seg i hvilken grad aksjonsplanen gav resultater i forbindelse med bekjempelse av det høyreekstreme ungdomsmiljøet som hadde oppstått i Ringsaker kommune. I det aller siste underkapittelet med konklusjoner, ble det bemerket at rapporten viste at de aller fleste tiltakene som ble nevnt i aksjonsplanen faktisk ble iverksatt, og at måloppnåelsen var høy – både for enkelttiltak, men også for arbeidet generelt.¹⁴⁹ Det ble dog poengtert at det var vanskelig å si noe om aksjonsplanens rekkevidde og betydning målt opp mot andre faktorer. Som et konkret eksempel ble det nevnt at man ikke kunne måle om nedgangen i volds- og trusselhendelser mot flyktninger og innvandrere var et resultat av aksjonsplanen, eller forhåndsregler blant minoriteter bosatt i Brumunddal for å holde seg trygge, samtidig som mange andre flyttet bort.¹⁵⁰ Til tross for at det var mange ulike faktorer som kunne spille inn på utviklingen i Brumunddal, ble det også bemerket at «det er sannsynlig at den samlede aksjonsplan-pakken har gitt resultater».¹⁵¹

¹⁴⁸ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 138

¹⁴⁹ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 166

¹⁵⁰ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?»,?»*, 166

¹⁵¹ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 167

Avslutningsvis forklarte Carlsson at andre lokalsamfunn som møtte på de samme utfordringene som Brumunddal, ikke uten videre burde kopiere de konkrete tiltakene som hadde blitt iverksatt i Ringsaker kommune, men at man heller burde benytte seg av tiltak innenfor en kombinasjon av strategier slik de hadde gjort i Brumunddal.¹⁵² Det var tre slike strategier som ble identifisert:

Den første av disse strategiene var *lokal mobilisering og markering*. Det ble fremhevet at det var viktig for et lokalsamfunn å markere mot vold og trakassering, og at gjerningmennene bak den rasistiske volden og deres sympatisører måtte møtes med uformelle sanksjoner. På Brumunddal skjedde dette nettopp ved at lokalsamfunnet markerte en unison avstand til volden og trakasseringen som innvandrere og flyktninger møtte på. Den lokale mobiliseringen og aktiviteten ble dog også problematisert, gjennom blant annet det faktum at det høyreekstreme miljøet ble stigmatisert og kunne bli fryst ut av storsamfunnet. Problemet med en slik stigmatisering var at det ofte kunne styrke gruppeidentiteten og den ideologiske overbevisningen til den ekstreme gruppen – det lokale mobiliseringsarbeidet måtte derfor ta høyde for eventuelle negative virkninger også.¹⁵³

Den andre strategien som ble nevnt, var *kontant markering fra politiets side*. Carlsson bemerket at politiets innsats gjennom et bredt spekter av arbeidsmetoder, herunder overvåkning, patruljering og rask etterforskning og pådømmelse, hadde gjort så mye de kunne for å legge hindre for aktiviteten til kjernen i det høyreekstreme miljøet på Brumunddal. Tiltakene ble vurdert som svært effektive, i all den grad det «ikke lenger var noen særlig kjerne å snakke om i det hele tatt i Brumunddal».¹⁵⁴ Det ble videre poengtert at det var viktig at politiet gav tydelige signaler til det høyreekstreme miljøet om at de ikke tok lett på vold og trakassering de utsatte flyktninger og innvandrere for, og at signalene sannsynligvis også nådde ut til sympatisører utenfor kjernen av det høyreekstreme miljøet. Samlet ble politiets innsats for kontante markeringer og sanksjoner vurdert til å ha en betydelig forebyggende effekt.¹⁵⁵

Den tredje og siste strategien rapporten tok for seg, handlet om *tilbuds- og integreringstiltak overfor utsatte ungdommer*. Slik nevnt under beskrivelsen av den første strategien, kunne lokal mobilisering og stigmatisering føre til at det høyreekstreme miljøet styrket sin gruppeidentitet –

¹⁵² Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 167

¹⁵³ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 167

¹⁵⁴ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 168

¹⁵⁵ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 168

det ble også nevnt at politiets innsats kunne ha den samme bieffekten.¹⁵⁶ Det ble nevnt at denne bieffekten dog hadde blitt redusert i Brumunddal, blant annet gjennom at både kjernen og støttespillerne til det høyreekstreme miljøet hadde blitt møtt med tilbudstiltak som skulle forsøke å integrere dem i samfunnet igjen. Oppsiktsvekkende nok ble det nevnt at gjennom mindre fordømmelse og mer tillit, erfarte koordineringsgruppen for Aksjonsplan Brumunddal at ungdommene i *mindre* grad møtte flyktninger og innvandrere med vold og trussel. Helt til slutt ble det også rapportert om at skolene hadde gjort en formidabel innsats for å få bukt på problemene på Brumunddal – gjennom å arbeide med toleranse hadde de ikke bare forsøkt å endre på negative holdninger mot flyktninger, men også forsøkt å endre måten de norske ungdommene forholdt seg til hverandre på.¹⁵⁷

3.2 *Velstandsbydelen og rasisme* (1999) – forebygging og avradikalisering blant høyreekstreme ungdommer på Nordstrand

I rapporten *Velstandsbydelen og rasisme* fra 1999 skrev forfatterne Yngve Carlsson og Herman von der Lippe at politiet begynte å følge med på høyreradikale ungdommer i bydel Nordstrand allerede i 1993, da de samlet seg i en gjeng ved en bensinstasjon på Lambertseter.¹⁵⁸ Politiets etterretningstjeneste hadde fått god kontakt med flere av ungdommene i miljøet, men den forebyggende avdelingen ved Manglerud politistasjon ble ikke involvert før etter at den nynazistiske organisasjonen Viking hadde blitt opprettet av ungdommene våren 1994. Miljøet hadde først sin hovedtyngde i nabobydelen til Nordstrand, nemlig Ekeberg-Bekkelaget. Der bemerket politiet selv at de hadde god kontakt med skolene, oppsøkende utekontakter og klubbledere – selv om de ikke så ut til å dele politiets alvorlige bekymringer for radikaliserings som sårbare ungdommer gjennomgikk.¹⁵⁹ I dette underkapittelet vil politiet og nærmiljøets forebyggende tiltak presenteres, samt hva effektene av disse ble.

Tittelen på rapporten spiller tilbake på at bydel Nordstrand er kjennetegnet av et høyt utdanningsnivå og en velstående befolkning. I den gamle bydelsinndelingen i Oslo var bydel Nordstrand plassert nesten på topp hva angikk innbyggere med lønn over 300 000 kroner

¹⁵⁶ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 168

¹⁵⁷ Carlsson, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, 1

¹⁵⁸ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 30

¹⁵⁹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 22-24

(omtrent 520 000 kroner i 2021, justert for inflasjon), mens bydelen var i det øvre sjiktet for høyt utdannet befolkning, der 44% av den voksne befolkningen hadde tatt høyere utdanning.¹⁶⁰ Rapportforfatterne bemerket at Nordstrand var *atypisk* for steder der det hadde utviklet seg rasistiske og kriminelle høyreekstreme miljø – de hadde typisk vært forbundet med steder der sivilbefolkningen hadde lavt utdanningsnivå, og der det ble tydelig at det postindustrielle samfunnet ikke lenger hadde arbeid å tilby ungdom som ikke hadde noen utdanning over vanlig grunnskole.¹⁶¹ På slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet befant landet seg videre i en lavkonjunktur som sammenfalt med at et større antall flyktninger enn tidligere kom til steder som Brumunddal. Ungdommer der følte tidvis på at flyktningene fikk goder de selv ikke fikk, som igjen resulterte i aggresjon mot førstnevnte – Carlsson og Lippe bemerket at det i disse tilfellene var først og fremst sosio-økonomiske faktorer som førte til at ungdommene begikk vold og trusler mot flyktninger og innvandrere.¹⁶²

Videre ble det også bemerket at ungdommene på Nordstrand skilte seg ut fra «modellen» for høyreekstreme ungdomsmiljø som var blitt etablert på Brumunddal blant annet ved at ungdommene ofte ikke var eldre enn i ungdomsskolealder. Selv om mange av ungdommene på Nordstrand hadde relativt ressurssterke foreldre, kunne det dog ikke utelukkes at de også følte på en økonomisk marginalisering innad i «velstandsbydelen». Dette var ikke noe rapportforfatterne hadde gått særlig inn på, da rapporten var en avgrenset studie og det var dårlig tallmateriale som forelå – spørsmålet var likevel om det muligens måtte andre strategier til for å møte radikalisererte ungdommer i dette atypiske miljøet.¹⁶³

Igjen er den kriminologiske strain-teorien interessant å trekke inn for å analysere hva som var årsaken til at ungdommene på Nordstrand i Oslo ble radikalisert. De gav, slik forklart over, uttrykk for at de følte at innvandrere og flyktninger fikk tilgang på en del goder de ikke fikk. Samtidig opplevde de sosio-økonomisk marginalisering i sitt lokalsamfunn, med påfølgende mangel på mulighet for sosial mobilisering. Den økonomiske marginaliseringen og en oppfatning av at «andre» får ta del i goder en ikke selv får, er selve kjernen i strain-teorien, og altså mulig å anvende for å forklare radikaleringen av ungdom på både Brumunddal og Nordstrand. Samtidig er det også interessant å lese om den økonomiske marginaliseringen i

¹⁶⁰ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 28-29

¹⁶¹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 28

¹⁶² Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 28

¹⁶³ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 28

«velstandsbydelen» Nordstrand – Carlsson og Lippe beskriver at det først og fremst er snakk om ungdommer og familier som lever i relativ fattigdom sammenlignet med andre familier i lokalsamfunnet. Til tross for at de muligens kunne ha en bedre sosio-økonomisk situasjon enn gjennomsnittet for osloborgere, var det fortsatt mulig for ungdommene å bli radikalisert.

Under «formasjonsfasen» for det høyreekstreme miljøet i Oslos sørøstre bydeler i 1993/1994, opplevde politiet at bydel Ekeberg-Bekkelaget etterhvert tok utfordringen på alvor. Sammen med politiet arrangerte de et kartleggingsseminar hvor de forsøkte å få oversikt over hvem som var involvert i miljøet, på hvilke måter den høyreekstreme ungdommen drev med aktivisme, samt potensielle forebyggende tiltak.¹⁶⁴ Bydelen opprettet snart et eget miljøteam som hadde hovedansvar for å veilede og følge opp ungdommen som var involvert i det høyreekstreme miljøet. Blant tiltak som ble forsøkt prøvd ut, var planlegging av turer og møter om ideologi. Man forsøkte med dette å gi ungdommen, som ofte følte på marginalisering, muligheten til å få en tilknytning til et miljø som ikke var høyreekstremt. Videre bistod politiet og miljøteamet klubbledere og skolene med å opprette et felles rammeverk for hvordan man skulle reagere på og sanksjonere eksempelvis hatefulle ytringer og høyreekstreme symboler – et konkret eksempel var at den militante skinhead-stilen i form av bla. militærstøvler og bomberjakker.¹⁶⁵ Det ble nevnt at tiltakene førte til at rekrutteringen om det høyreekstreme miljøet i bydel Ekeberg-Bekkelaget bremsset opp da det ikke lenger var så attraktivt for de høyreekstreme ungdommene å f.eks. møtes på klubber og nattcaféen i bydelen – samtidig flyttet hele miljøet til bydel Nordstrand.¹⁶⁶

Politiet opplevde av bydel Nordstrand og Nordseter ungdomsskole ikke var like interesserte i å jobbe aktivt med forebygging og avradikalisering som det skolene og bydelsadministrasjonen i bydel Ekeberg-Bekkelaget hadde vært.¹⁶⁷ Gjennom 1994 og 1995 vokste det høyreekstreme ungdomsmiljøet på Nordstrand, og Manglerud politistasjon satte etterhvert inn ekstra ressurser for å få bydelen til å forstå hvorfor politiet var så bekymret. En av politibetjentene fortalte:

I 1994 og 1995 brukte vi mye krefter på å få apparatet i bydelen «opp og stå». Vi var inne alle tenkelige steder. Vi var flere ganger og informerte på møter i bydelsutvalget, på møter

¹⁶⁴ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 38-40

¹⁶⁵ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 44-45

¹⁶⁶ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 46

¹⁶⁷ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 35

*i FAU, på foreldremøter. Vi hadde 20-30 foredrag rettet mot Nordstrand for å redegjøre for vår bekymring for nasjonalistmiljøet og for at en ikke skulle bagatellisere miljøet.*¹⁶⁸

Det er mulig å anta at dette representerte en utfordring for politiet i deres arbeid med å bryte opp det høyreekstreme miljøet på Nordstrand. Det var ikke bare utfordrende at miljøet så ut til å flytte seg mellom bydeler etterhvert som ungdommene opplevde begrensninger på deres aktiviteter, men det var også enkelte bydelsadministrasjoner som ikke var like interessert i å jobbe forebyggende på den måten politiet ønsket. De ressursene politiet brukte på å få bydel Nordstrand «opp og stå» kunne eksempelvis vært brukt mer målrettet for å bekjempe høyreekstremisme.

I 1994 opprettet også politiet et skolekontor på Nordseter ungdomsskole – skolen der lærerne først hadde meldt om en økende interesse for både høyreradikale ideologier og andre verdenskrig, og der det oppstod en klikk med høyreradikale ungdommer. Skolekontoret var bemannet med en politibetjent én dag i uken, og politibetjenten drev med oppsøkende arbeid blant annet i friminuttene – der også andre elever enn de som var radikaliserert og eventuelt i miljøets kraftfelt, ble oppsøkt.¹⁶⁹ Politiet bemerket at denne typen aktivitet var viktig for å kartlegge og få et bedre overblikk over situasjonen i bydelen. Samme år tok Manglerud politistasjon i bruk et forebyggende tiltak som vi i dag kjenner til som bekymringssamtale. I rapporten nevnes det at tiltaket «er et virkemiddel som politiet siden har brukt i stadig økende grad».¹⁷⁰

Bekymringssamtalen og veilederen for denne vil behandles ytterligere i kapittel 2.4. Det kan dog nevnes at et viktig element ved bekymringssamtalen og videre forløp var at foreldre selv ble klare over «det som er i ferd med å skje», i tillegg til at de fikk muligheten til å selv aktivere sine ressurser og nettverk for aktivt å delta i det forebyggende arbeidet. I bydel Nordstrand ble bekymringssamtalene særlig rettet mot de to elevene ved Nordseter ungdomsskole som ble oppfattet som de som var mest overbevist av nynazisme (disse figurerte også som «ledere» for miljøet på ungdomsskolen). Bekymringssamtalene med både ungdommene og deres foreldre

¹⁶⁸ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 31

¹⁶⁹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 31

¹⁷⁰ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 31

viste seg å være et effektivt tiltak for begge ungdommene – de fikk hjelp til å komme seg ut av miljøet på midten av 1990-tallet.¹⁷¹

Samtidig vokste fortsatt det høyreekstreme miljøet på Nordstrand. Politiets innsats i den formative fasen for det høyreekstreme ungdomsmiljøet i Oslo i 1993 og 1994 hadde resultert i at miljøet i en av bydelene (Bekkelaget-Ekeberg) hadde blitt oppløst, i tillegg til at de mest sentrale skikkelsene i Nordstrand (ungdommene på Nordseter ungdomsskole) hadde forlatt miljøet, men nasjonalistmiljøet i Nordstrand hadde aldri stått så sterkt som det gjorde mot slutten av 1995. Da kunne politiets etterretningstjeneste identifisere over 100 personer som var tilknyttet miljøet.¹⁷² Det voldsomme tempoet på radikaliserings og rekrutteringen til miljøet førte til at politiet måtte bruke stadig mer ressurser på forebyggende arbeid. Den forebyggende avdelingen ved Manglerud hadde 14 stillinger i 1995, i tillegg til at bydel Nordstrand hadde ytterligere én stilling. Denne betjenten oppgav at han i løpet av 1995 opplevde at hele stillingen gikk med til å jobbe med det høyreekstreme miljøet rundt Viking, og snart ble det også koblet på en annen politibetjent som skulle avlaste.¹⁷³ I tillegg til disse to stillingene, bidro ledelsen ved den forebyggende avdelingen på Manglerud pluss andre politibetjenter som drev med spaning og patruljering – det var knapt noen andre steder i Norge hvor politiet brukte like mye ressurser på forebygging av høyreekstremisme på midten av 1990-tallet, som i bydel Nordstrand og nærliggende områder.

I 1995 opprettet politiet en foreldregruppe for foreldre med ungdommer som var involvert i det høyreekstreme miljøet på Nordstrand. Gruppen var i drift i bare ett år før den ble oppløst, da man ikke så behovet for å videreføre den.¹⁷⁴ Samtidig var det, slik tidligere nevnt, et større tilslag til dette miljøet mot utgangen av 1995 enn det hadde vært tidligere. Manglerud politistasjon og Tore Bjørge startet derfor et prosjekt som ble kjent som *Exit – ut av gjengen*. Prosjektet bygde på erfaringene fra foreldregruppen og ble startet opp i 1996, og målgruppen var foreldre til høyreekstreme ungdommer fra hele Oslo kommune. Aller flest hadde dog en tilknytning til de sørøstre bydelene i Oslo, og det var særlig foreldre og foresatte til de mest radikale og voldelige ungdommene som ble anmodet å delta.¹⁷⁵ Foreldre og foresatte til seks av ungdommene formet videre en ny foreldregruppe, der også politiet og bydelsadministrasjonen var representert.

¹⁷¹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 31-32

¹⁷² Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 14

¹⁷³ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 32

¹⁷⁴ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 55

¹⁷⁵ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 55-56

Gruppen holdt møter annenhver måned der tanken var å utveksle erfaringer og sammen fatte beslutninger om hvordan man kunne jobbe for å trekke ungdommer ut av det høyre-radikale miljøet. Den nye foreldregruppen var mer vellykket enn den første, og foreldrene gav klart uttrykk for at de var fornøyde med møtene og at politiet var så aktivt involvert – da rapporten ble forfattet snaut tre år etter at gruppen ble opprettet, holdt gruppen fortsatt de faste møtene.¹⁷⁶

Samtidig som foreldre og foresatte knyttet til den nye foreldregruppen var samstemte om at arbeidet fra både politiet og utekontakten i bydel Nordstrand hadde gått over alle forventninger (flere foreldre refererte til politiet som «fantastiske» og som «en venn i nøden»), bemerket rapportforfatterne at det ikke var alle foreldre med ungdommer i det høyre-ekstreme miljøet som fikk den samme formen for omfattende veiledning og støtte.¹⁷⁷ En del foreldre og ungdommer fikk først og fremst støtte i form av hjelp til å ta kontakt med andre hjelpeinstanser. Her ble det trukket frem som et viktig poeng at det ikke nødvendigvis hadde vært et like stort behov for veiledning og oppfølging hos alle familiene – det var eksempelvis grunn til å tro at politiet ville se en større effekt ved å målrette ressursene sine mot forebygging og avradikalisering av ungdommen som befant seg i kjernen av det høyre-ekstreme miljøet, heller enn de som befant seg i periferien.¹⁷⁸

At foreldregruppene reagerte så positivt på politiets innsats for å forebygge høyre-radikalisme i bydel Nordstrand er et interessant funn, da det var det generelle inntrykket foreldre andre steder i landet også har hatt i møte med den samme utfordringen og tematikken. Oddrun Sæther gjennomførte studier på politiets forebygging i to ulike bydeler i Drammen i 1993 og 1997 og kom frem til den samme konklusjonen – at foreldre i stor grad var veldig fornøyde med politiets innsats.¹⁷⁹ Funnet blir enda mer interessant når man legger til grunn at politiet selv ikke vurderte egen innsats ved forebygging og avradikalisering like positivt. Carlsson og Lippe skrev om at denne formen for tiltak og arbeid av mange politimenn ble sett på som noe som ligger i periferien for hva som er «ordentlig politiarbeid».¹⁸⁰

Rapporten trakk frem at det var særlig disse fem faktorene som stod bak at politiets innsats ble vurdert så positivt av både foreldre og lokalmiljøet:

¹⁷⁶ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 55-57

¹⁷⁷ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 57-58

¹⁷⁸ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 57-58

¹⁷⁹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 59

¹⁸⁰ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 59

- *Aktiv og synlig tilstedeværelse, kontroll og uroing av det ekstreme miljøet i bydelen. Det tradisjonelle politiarbeidet godt synlig. Tidlig inngripen i forhold til lovbrudd – uformelle reaksjoner. Markere grenser.*
- *Politiet har delt sin inngående kunnskap om problemets art og gitt enkle råd om hvordan foreldre kan forholde seg. Politiet ser til alle retninger og er raus til å dele denne kunnskapen med andre.*
- *Et synlig personlig engasjement og serviceinstilling fra enkelt-tjenestemenn. De har ytt mer enn man kan forvente. Det inngir tillit og gir polititjenestemennene personlig og moralsk status i lokalmiljøet.*
- *En rett-på-sak-hjelperolle som er effektiv fordi den utnytter «slacken» i det øvrige systemet. Dette skjer kanskje nettopp fordi politiet ikke er en del av dette tjenesteapparatet.*
- *Politiet forventes ikke å ha denne hjelperollen. Det kommer som en positiv overraskelse på særlig foreldre og ofte også på fagfolk i apparatet.¹⁸¹*

Foreldremedvirkning som viktig faktor for at politiets arbeid på Nordstrand skulle lykkes, vil trekkes frem senere i dette kapittelet. Det er likevel interessant å se at foreldrenes rolle og tilbakemeldinger ble viet så stor plass tidlig i rapporten – det vitner om at både politi og bydelsadministrasjonene i Oslo Sørøst så på foreldrene som viktige støttespillere i arbeidet for å bryte opp det høyreekstreme ungdomsmiljøet. At både foreldre og lokalmiljø reagerte så positivt er også en interessant kontrast til den overveldende negative omtalen politiet på Brumunddal fikk – her er det mulig å stille spørsmål ved om politiet i Oslo bygde videre på erfaringene fra Brumunddal og Hamar for selv å arbeide på en måte som skapte et mer positivt inntrykk.

At politiet hadde en sentral rolle i å løse opp det høyreekstreme ungdomsmiljøet i Oslo Sørøst ble poengtert ved gjentatte anledninger gjennom rapporten. Carlsson og Lippe kondenserte rapportens beskrivelse av ulike aktiviteter og tiltak til en poengtert liste med syv ulike tiltak som hadde vist seg å være gode, forebyggende tiltak for å avradikalisere miljøet. Tiltakene ble delt inn i to kategorier - *situasjonelt forebyggende tiltak* (tre tiltak) og *sosialt forebyggende tiltak* (fire tiltak). De situasjonelt forebyggende tiltakene forsøkte å rette seg mot det som utløste

¹⁸¹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 61

kriminelle handlinger fra det høyreekstre miljøet. Man forsøkte å «gjøre det vanskeligere å begå kriminelle handlinger, samtidig som belønningen om man faktisk begikk dem ble mindre.»¹⁸² De sosialt forebyggende tiltakene forsøkte å gjøre noe med faktorene som førte til blant annet sosial uro, antisosial atferd og kriminelle handlinger. Tiltakene var rettet både mot de mest aktive i det høyreekstre miljøet og «de som befant seg i en risikosone for å bli dratt inn i det».¹⁸³

Det første situasjonelt forebyggende tiltaket som ble presentert dreide seg om overvåkning og «gjenerobring» av områder der de høyreekstre ungdommene frekventerte. Slik tidligere nevnt, ble det høyreekstre miljøet fulgt tett av politiet. Foresatte fulgte også nøye med på aktiviteten til ungdommene, blant annet gjennom deltagelse i Natteravnene. Denne overvåkning- og patruljeringsvirksomheten ble supplert av en «gjenerobring» av ungdommenes territorium – Carlsson og Lippe bemerket at både politi og foreldre etterhvert dukket opp på de stedene ungdommene brukte å samles, for deretter å fordrive dem vekk til andre steder.¹⁸⁴

Den andre faktoren som ble nevnt, var det at de positive reaksjonene på deltagelse i det høyreekstre miljøet ble redusert. Flere av ungdommene i det høyreekstre miljøet opplevde at deler av sivilbefolkningen i bydel Nordstrand støttet dem i deres forsøk på å «holde byen hvit», samtidig som de tok et oppgjør med organiserte kriminelle med innvandrerbakgrunn. Over tid markerte dog sivilbefolkning og institusjoner i bydelen at de ikke aksepterte hverken rasisme eller nazisme – med de følger at det ble vanskelig for ungdommene å stå frem som nynazister. Carlsson og Lippe beskrev at «de moralske kostnadene ved å delta i miljøet ble økt».¹⁸⁵

Det tredje og siste situasjonelt forebyggende tiltaket i rapporten var ulike aktiviteter som fungerte som avledningsmanøver. Politiet hadde god og tett kontakt med både ungdommene i miljøet og deres foreldre, politiet fikk derfor mye kunnskap om planlagte aktiviteter. Denne kunnskapen kunne politi og foreldre igjen bruke til å avlede ungdommene fra å delta i aktiviteter som ellers ville styrket det høyreekstre miljøet, samtidig som det gjorde det mulig å gripe

¹⁸² Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 5

¹⁸³ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 5

¹⁸⁴ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 5

¹⁸⁵ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 5

inn før det utviklet seg alvorlige sammenstøt mellom nynazistene og antirasister, herunder også blitzere.¹⁸⁶

Det første sosialt forebyggende tiltaket som ble nevnt, dreide seg om å koble på hjelpeapparat og offentlige instanser. Det ble bemerket at mange av ungdommene i det høyreekstreme miljøet hadde utfordringer knyttet til sosial kompetanse, psykisk helse eller læringsvansker. Politiet og bydel Nordstrand brukte mye ressurser på å finne frem til ulike hjelpeinstanser som kunne hjelpe ungdommene, samtidig som bydelen også opprettet en egen stilling for en utekontakt.¹⁸⁷ Blant andre tiltak som ble nevnt som viktige, var bekymringsamtalen – der var det også vanlig at politiet henviste til hjelpeinstanser foreldre og ungdom kunne ta kontakt med. I enkelt tilfeller var det også mulig for politi å oppdrive plasser hos skoler eller i militærtjeneste langt unna Oslo, slik at ungdommer som hadde lyst til å bryte med miljøet fikk de beste mulige forutsetningene for å gjøre så. Samlet forsøkte politiet å benytte seg av allerede eksisterende hjelpeapparat til å demontere det høyreekstreme miljøet.¹⁸⁸

Det andre tiltaket som ble nevnt dreide seg om å tilby ungdommene alternative, «spennende» aktiviteter. Mange av ungdommene i miljøet ble beskrevet som spenningssøkende, og politiet forsøkte dermed å tilby dem aktiviteter som snowboarding, rafting og klatring. Det fantes politibetjenter som hadde kompetanse innen disse aktivitetene, men bydelen rekrutterte også andre.¹⁸⁹ Da ungdommene deltok på aktivitetene «brøt de en viktig norm i det høyreekstreme miljøet om at en ikke skal fraternisere med politiet». Det skapte splid i det høyreekstreme miljøet da flere ungdommer valgte å delta på slike aktiviteter, hvilket igjen kan ha vært med på å løse opp miljøet.¹⁹⁰

Et tredje tiltak som ble trukket frem som viktig omhandlet foreldremedvirkning. Tidligere i dette underkapittelet er foreldregruppene som oppstod som følge av politiets forebyggende arbeid blitt nevnt, og den siste foreldregruppen som var aktiv i flere år, ble nevnt eksplisitt som et sosialt forebyggende tiltak. Den tette kontakten mellom foreldre, politi og bydel var viktig for å sette noen grenser for ungdommene, samtidig som det gjorde det enklere å sette inn hjelpetiltak som var tilpasset den enkelte ungdom. Det ble også nevnt at den aktive rollen

¹⁸⁶ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 5-6

¹⁸⁷ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 5

¹⁸⁸ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 6

¹⁸⁹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 6

¹⁹⁰ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 6

foreldrene tok i arbeidet med å trekke sine barn ut av det høyreekstreme miljøet var viktig, fordi en eventuell stigmatisering og utstøting fra familien ville ført til at ungdommenes gruppeidentitet styrket seg. Den høyreekstreme gjengen ville da bli «et alternativ til familien».¹⁹¹

Det fjerde og siste sosialt forebyggende tiltaket dreide seg om aktiv forebygging fra politiet. Politiets arbeid hadde slik tidligere nevnt blitt vurdert svært positivt av både foreldrene til de radikaliserte ungdommene, men også av fagfolk og ledere i bydelen. Rapporten påpekte at en av grunnene til dette var at politiet var veldig handlingsorienterte, selv da de stilte seg i en rolle der de forsøkte å hjelpe ved å gi råd.¹⁹² Politiet var i stand til å koble opp ungdommer og foreldre med ulike hjelpeinstanser som kunne ivareta dem og deres behov, men det ble bemerket at dette arbeidet var avhengig av at det allerede fantes et hjelpe- og tjenesteapparat – ellers ville politiet bare nedlasses i «sosialt arbeid». At politiets forebyggende arbeid hvilte på en sammenstilling av informasjonsinnhenting fra ulike kilder på ulike måter gjorde det enklere å utløse tidlig innsats for å hindre radikalisering.¹⁹³

I det avsluttende kapittelet i rapporten *Velstandsbydelen og rasisme*, ble konklusjonene til rapportforfatterne presentert. Til tross for at nærmiljø og politiets tiltak langt på vei ble vurdert som svært viktige og effektive gjennom store deler av rapporten, skrev Carlsson og Lippe at det høyreekstreme miljøet sørøst i Oslo sannsynligvis hadde oppløst seg selv uten noen innblanding fra hverken myndighetene eller sivilbefolkningen på Nordstrand.¹⁹⁴ Ungdommene som var assosiert med miljøet var alle i alderen 14 til 18 år – det ble bemerket at dette er en fase i livet hvor man står overfor mange livsvalg, som ville sendt ungdommene på ulike skoler og linjer i hele Oslo, i tillegg til at de eldste sannsynligvis også snart ville måtte flytte på grunn av jobb eller studier. Mange ville også oppleve å få kjærester som ikke var interesserte i å involvere seg i det høyreekstreme miljøet, og da ungdommene som var aktive på daværende tidspunkt ikke hadde tenkt noe særlig på rekruttering til miljøet, var det bare et tidsspørsmål før det ville demontere seg selv.¹⁹⁵

¹⁹¹ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 6

¹⁹² Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 6-7

¹⁹³ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 7

¹⁹⁴ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 65-67

¹⁹⁵ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 65-67

Til tross for en overbevisning om at det høyreekstreme miljøet ville gå i oppløsning av seg selv, ble det notert at årsaken til at oppløsningen hadde gått så fort på Nordstrand var nettopp de mange og vidtrekkende tiltakene fra både myndigheter og sivilbefolkningen. Politiet, foreldre, skolene og bydelen ble eksplisitt trukket frem som konkrete aktører som var viktige i denne prosessen, men det ble her bemerket at de først og fremst «forsterket forvitningsprosessene» som miljøet var «dømt til å gjennomgå».¹⁹⁶

En av de mest interessante tingene ved politiets arbeid for å løse opp det høyreekstreme ungdomsmiljøet i Oslo Sør-Øst, det såkalte *Nordstrandsprosjektet*, var at det representerte en ny måte å møte utfordringer med høyreekstreme ungdomsmiljø i Norge på. Tidligere, eksempelvis på Brumunddal, hadde man forsøkt først og fremst å påvirke de rasistiske holdningene som lå bak ungdommenes vold, trusler og aktivisme. På Nordstrand hadde man operert med et sterkere fokus på at man ønsket å oppløse hele miljøet.¹⁹⁷ Det ble bemerket at de fleste ungdommer ikke blir en del av et høyreekstremt miljø fordi de i utgangspunktet har rasistiske holdninger – selv om slike holdninger kan oppstå ved at de oppholder seg i disse miljøene over tid. Gjennom å løse opp slike miljø på et tidlig stadium, var det altså dermed mulig å forebygge at rasistiske holdninger fikk fotfeste hos ungdom og sivilbefolkning. Voldsepisodene ble bemerket at ikke nødvendigvis hadde sitt utspring i rasistiske motiv heller, men at de ofte handlet om vågemot og forsøk på å vise seg frem for gruppen man var en del av – ved å løse opp gruppen på et tidlig stadium kunne en altså også forebygge både disse voldshandlingene og annen kriminalitet som først og fremst ble begått på grunn av gruppedynamikken i det høyreekstreme miljøet.¹⁹⁸

3.3 Bekymringssamtalen – fra kartlegging til konkret verktøy for å forebygge kriminalitet og radikalisering

I det forrige underkapittelet ble det nevnt at politiet gjennom erfaringene fra Nordstrandsprosjektet i på midten av 1990-tallet utviklet et nytt verktøy for å møte ungdommer som stod i fare for å ende opp som kriminelle eller i et kriminelt miljø – *bekymringssamtalen*. Bekymringssamtalen tok utgangspunkt i møte(r) mellom barn og ungdom, samt deres foreldre.

¹⁹⁶ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 67-68

¹⁹⁷ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 68

¹⁹⁸ Carlsson & Lippe, *Velstandsbydelen og rasisme*, 68

I fellesskap fortalte politiet om hva som var gjenstand for deres bekymring, og foreldre ble gjort oppmerksomme på både hva som var i ferd med å skje, samt hvordan ulike hjelpeinstanser kunne kobles på. I forordet til *Veileder for politiets bekymringssamtale* fra 2011 ble det nettopp poengtert at «en god dialog er politiets viktigste verktøy i møter med mennesker, og situasjonen legger ofte rammen for hvordan vi lykkes når vi snakker sammen».¹⁹⁹ Det ble videre nevnt at bekymringssamtalen var et godt verktøy som tok til sikte å skape en best mulig løsning for alle involverte parter, spesielt barna eller ungdommene selv – samtidig som man forsøkte å øke bruken av bekymringssamtaler kombinert med et tett samarbeid med hjelpeapparatet.²⁰⁰

I dette underkapittelet er det nettopp veilederen og metodikken bak politiets bekymringssamtale som vil presenteres. Veilederen er slik tidligere nevnt fra 2011, men den bygger på metodikk fra så langt tilbake som 1994. Tidligere versjoner av veilederen har ikke vært mulig å oppdrive, og i den kommende gjengivelsen må det derfor tas høyde for at noen element ved metodikken var blitt oppdatert i veilederen for 2011, men at grunnelementene og metodikken i stor grad var lik i 2011 som på midten av 1990-tallet. Veilederen brukes fortsatt av politiet i dag.

Bekymringssamtalen fulgte to hovedspor – pliktig og frivillig oppmøte. Ifølge politilovens §13 var det bare pliktig for barn og foreldre å møte til samtalen dersom politiet hadde grunn til å tro at barnet hadde gjennomført en straffbar handling. Barn med en uønsket atferd, for eksempel antisosial atferd, kunne også bli kalt inn til bekymringssamtale med sine foreldre. I et slikt tilfelle ville dog bekymringssamtalen *ikke* være pliktig.²⁰¹ Bekymringssamtalen kunne også benyttes som en oppfølgingssamtale i etterkant av tidligere kontakt mellom politi og barn/forelder, politibetjentene som gjennomførte bekymringssamtalene ble uansett anbefalt å vurdere behovet for oppfølgingssamtale og eventuelt avtale dem før bekymringssamtalen var over. Formålet med en slik oppfølgingssamtale var ifølge veilederen «en samtale for å sjekke ut hvordan det har gått etter bekymringssamtalen, og det vil være en anledning til å sjekke ut om det er noe behov for videre oppfølging fra politiet (...)»²⁰²

Veilederen for gjennomføringen av bekymringssamtalen la noen premiss for hvordan politiet skulle gjennomføre den – sentralt for disse momentene var det at barnet ble møtt «der det var»,

¹⁹⁹ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 5

²⁰⁰ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 5

²⁰¹ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 12-17

²⁰² Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 13

og fikk bruke sitt eget språk til å forklare situasjonen. Det ble bemerket at en god samtale var avhengig av at politiet stilte åpne spørsmål til barn og unge, og ikke minst gav dem tid til å svare for seg. Det var også viktig at man ikke var forutinntatt i samtalen, og hele tiden sørget for at fokuset eller temaet i samtalen ikke ble endret til å dreie seg om noe bekymringssamtalen ikke skulle handle om. At politiet stilte som aktive lyttere ble også trukket frem som særdeles viktig, og at politiet gjerne måtte gjenta, stille spørsmål og komme med bekræftende nikk for at barnet eller ungdommen skulle føle at vedkommende ble anerkjent.²⁰³

Politiet ble rådet til å dele opp samtalen dersom de så det hensiktsmessig, det var nemlig ikke uvanlig at de fikk frem flere relevante opplysninger dersom de forsøkte å snakke med barn og foreldre på egenhånd også, tillegg til fellesmøter.²⁰⁴ I den første delen av samtalen ble både foreldre og barn invitert til å prate med politiet. Her ble det gjort oppmerksom på at inndelingen for resten av bekymringssamtalen ble avtalt i samråd med foreldre og barn. I tillegg til å bruke moment og spørsmål fra kontaktetableringsfasen ville det være hensiktsmessig at politiet orienterte om registrering og arkivering av opplysninger, samt deres mulighet til å ta kontakt med for eksempel barnevern eller andre hjelpeinstanser basert på hva som kom frem under samtalen.²⁰⁵

Det juridiske bakteppet for en eventuell samtale med bare barnet eller ungdommen, var beskrevet i barnekonvensjonens artikkel 12 som slår fast at barnet hadde en rett til å uttrykke sine egne synspunkter, og at barnet enten direkte eller gjennom en representant hadde rett til å bli hørt i enhver rettslig prosess.²⁰⁶ Det ble poengtert at det var viktig at en samtale med barnet fokuserte på mulighetene som fantes til å komme ut av en kriminell løpebane, enn begrensningene den førte til.²⁰⁷ Politiet ble oppfordret til å finne ut av hva som var barnets mål og hvordan målet kunne oppnås på en lovlig måte. Det ble også bemerket at barnets alder hadde en del å si for hvilke tema som kunne tas opp under samtalen. Konsekvenstenking var ikke like godt utviklet hos barn som voksne, og en eventuell fare for negativ utvikling burde bare drøftes med ungdom som hadde forutsetningene for å forstå hva det innebar og hvordan man kunne

²⁰³ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 30

²⁰⁴ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 32

²⁰⁵ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 33

²⁰⁶ United Nations, *Convention on the Rights of the Child*, 6

²⁰⁷ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 33

hente seg inn igjen. Opplysningene som kom frem i samtalen med bare barnet ble det nevnt at også måtte deles med foreldrene.²⁰⁸

At politiet forklarer det juridiske bakteppet for veilederen er interessant av to grunner. På den ene siden er politiets arbeid for å bekjempe kriminalitet, herunder også rasistisk motivert vold, en del av arbeidet for å beskytte grunnloven og de politiske og sivile rettigheter den gir alle norske borgere. Gjennom vold og trusler er det mulig for høyreekstremister å begrense andre innbyggers muligheter til eksempelvis deltagelse i demokratiet, og politiets arbeid må slik sett forstås som et vern av enkeltindivider, grunnloven og statsforvaltningen. På en annen side er avhør og straffeforfølgning av barn prosesser som ofte kan befinne seg i en gråsoner mellom hva som er juridisk tillat eller ikke – gjennom å henvise til eksisterende lovverk både i Norge og barnekonvensjonen kan altså politiet støtte seg på lovverk som tillater dem å avhøre barn, innenfor de begrensninger som lovene setter.

Veilederen for politiets bekymringssamtale nevnte at samtalen med foreldre burde være den grundigste delen av bekymringssamtale-forløpet. Dette ble begrunnet med at foreldre var politiets aller viktigste samarbeidspartnere, og frem til ungdommer var fylt 18 år, hadde foreldrene ansvar for dem. Foreldrene kjente sine egne barn aller best, og gjennom bekymringssamtalen skulle politiet både bevisstgjøre dem og trygge dem i foreldrerollen for at de skulle kunne ta trygge valg for sitt eget barns utvikling.²⁰⁹ Politiet ble bedt om å ta utgangspunkt i bekymringen under samtalen med foreldre, og gi dem rom for å dele alle sine bekymringer og frustrasjoner – med mulighet for å tenke ut tiltak som kunne føre til positiv utvikling. Det kunne også være aktuelt for politiet å komme med råd, men veilederen nevnte eksplisitt at politiet ikke skulle gi råd til foreldre med mindre de hadde etterspurt det selv – det var først og fremst foreldrene som skulle føle på en myndiggjøring der de selv satt med nøkkelen til å skape en positiv utvikling hos sitt barn.²¹⁰

I den siste delen av bekymringssamtalen ble politiet oppfordret til å snakke med både foreldre og barn, sammen. Det ble bemerket at man her gjerne kunne fortelle barnet litt om hva de voksne hadde pratet sammen om, samtidig som barnet fikk mulighet til å fortelle sine foreldre hva de hadde pratet med politiet om. Spørsmålet om oppfølgingsamtale ble oppfordret stilt på

²⁰⁸ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 33-36

²⁰⁹ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 36

²¹⁰ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 36-37

dette punktet i samtalen, i tillegg til spørsmålet om politiet eller andre instanser kunne hjelpe familien. Politiet burde ta kontakt med hjelpeinstansene familien ønsket å komme i kontakt med, slik at ansvaret ikke lå på familien alene.²¹¹ Noen ganger deltok barnevernet i bekymringssamtalene, og i slike tilfeller ble det her anbefalt å ha en samtale med dem alene. Politibetjentene som var ansvarlig for gjennomføring av bekymringssamtalen ble avslutningsvis også gjort oppmerksom på at eventuelle avtaler eller samtykkeerklæringer skulle skrives i denne delen av bekymringssamtalen.²¹²

I forbindelse med samtalen med både barnet og foreldrene nevner veilederen videre noen tema som kunne være aktuelle å gripe tak i for å identifisere årsakene til at barnet eller ungdommen følte en dragning mot et kriminelt miljø eller kriminelle handlinger. *Penger, skole, selvfølelse og selvtillit*, samt ikke minst *spenning* ble nevnt eksplisitt som faktorer som kunne skyve barn og unge mot kriminelle miljø og handlinger, og at det derfor var lurt at politiet var innom disse samtaleemnene.²¹³ Veilederen ble avsluttet med en kort seksjon om loggføring – aktuelle opplysninger fra politiets bekymringssamtaler skulle registreres og arkiveres slik at de enkelt kunne trekkes frem igjen dersom det eksempelvis var nødvendig å varsle barnevernet.²¹⁴

3.4 Sammenfatning

Rapportene som ble skrevet i forbindelse med Aksjonsplan Brumunddal gav både nærmiljøet og personer involvert i arbeidet en unik mulighet til å drive med «nybrottsarbeid» i Norge i forbindelse med å bekjempe høyreekstremisme – man hadde aldri forsøkt å løse en lignende utfordring på den måten man bestemte seg for i Ringsaker kommune. Den endelige rapporten som evaluerte Aksjonsplan Brumunddal slo fast at tiltakene som var iverksatt var effektive, og både tiltak og aktiviteter ble antatt å føre med seg en høy grad av måloppnåelse. Til tross for denne positive erfaringen i Ringsaker kommune, ble det også bemerket at andre miljø i Norge med lignende utfordringer ikke automatisk kunne bruke Brumunddal sine aktiviteter og tiltak for å bekjempe høyreekstremisme. Det sentrale ville heller være å fokusere på lokal

²¹¹ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 37

²¹² Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 37

²¹³ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 47

²¹⁴ Politidirektoratet, *Veileder for politiets bekymringssamtale*, 49

mobilisering og markering, konstante reaksjoner fra politiet, samt muligheter for å reintegreres for ungdommer som var blitt en del av det høyreekstre miljøet.

Velstandsbydelen og rasisme (1999) bygde videre på blant annet arbeidet som var blitt lagt ned på Brumunddal, og rapportforfatterne presenterte et bredt spekter av faktorer som førte til at det høyreekstre miljøet i bydel Nordstrand ble oppløst. De situasjonelt forebyggende tiltakene skulle hindre at ungdommene begikk kriminelle handlinger, mens de situasjonelt forebyggende skulle hindre sosial uro og radikalisering. Til tross for mange forklarende faktorer, ble det også poengtert at miljøet sannsynligvis hadde blitt oppløst av seg selv, og at faktorene som var beskrevet bare fremskyndet prosessen. Nordstrandsprosjektet var videre unikt av to grunner – det var mer peilet inn mot kriminalitet og oppløsning av høyreekstre miljø enn holdningsarbeid (som hadde vært vanligst tidligere), og fordi politiet utviklet bekymringssamtalen som metode for fremtidig bruk i møte med eksempelvis radikale ungdommer.

Veileder for politiets bekymringssamtale (2011) kom ut mer enn 15 år etter at politiet hadde begynt å utvikle metoden, men til tross for revideringer av planer og instruksjoner var kjernen i metodikken den samme i 2011 som i eksempelvis 1995. Veilederen gav politibetjenter instruksjoner i hvordan gjennomføre en bekymringssamtale med ungdom og foresatte. Disse instruksene gikk blant annet på at politiet måtte være aktivt lyttende, nysgjerrige, og tenke over på hvilken måte man kunne strukturere samtalene for at både ungdom og foreldre skulle få sagt det de hadde på hjertet. Veilederen gav også instruksjoner om hvordan sensitiv informasjon skulle registreres og arkiveres for eventuell fremtidig bruk.

4 Overvåkning og straffeforfølgning – det svenske politiets tilnærming til høyreekstremisme

Detaljnivået i de svenske primærkildene som er tilgjengelige på SÄPOs arbeid knyttet til forebygging av høyreekstremisme, skiller seg fra tilsvarende rapporter fra en norsk kontekst. Aksjonsplan Brumunddal forklarer i detalj hvordan både politiet i Ringsaker kommune, samt lokalsamfunnet, forsøkte å forebygge høyreekstremisme i kommunen på midten av 1990-tallet. Rapporten fra bydelene Bekkelaget og Nordstrand i Oslo (*Velstandsbydelen og rasisme*, 1999) forsøker å gjøre det samme – både aktører og tidsperiode er blitt kraftig avgrenset. I Sverige har tradisjonen i politiet og embetsverket vært å forfatte lengre rapporter som tar for seg alt arbeidet til SÄPO innenfor en bestemt periode (mange av disse utredningene og rapportene er bestilt fra regjeringen og blir dermed en del av den svenske stats *Statens offentliga utredningar* (SOU)). Perioden som belyses kan være alt fra ett finansår når man ser generelt på hele etatens virksomhet, til flere tiår når man eksempelvis har forsøkt å sammenfatte en oversikt over virksomheten knyttet til en spesiell arbeidsmetode eller bestemte aktører.

Selv om disse rapportene ofte kan sies å være av en mer generell art enn rapportene fra Norge, er de likevel en fin kilde til kunnskap om de ulike måtene SÄPO har drevet med både etterretningsarbeid og forebyggende virksomhet. I dette kapitlet vil ni ulike rapporter presenteres, fordelt på fire underkapitler. Rapportene vil presenteres tematisk. Innledningsvis vil det være relevant å belyse måtene SÄPO arbeidet på ved inngangen til 1990-tallet, dermed vil rapportene *Säkerhetspolisens arbetsmetoder* (1989) og *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll og meddelarfrihet* (1990) belyses. Her vil særlig personkontroll og registrering stå sentralt som bærende element i politiets arbeid knyttet til høyreekstremister. Kunnskap ervervet gjennom overvåkning, en av SÄPOs arbeidsmetoder, vil presenteres i det neste underkapitlet sammen med rapporten *Overvåkning av nazister og högerextremister* (2002). SÄPO har siden 1989 også årlig publisert en sammenstillingsrapport hvor etatens arbeid det siste finansåret blir gjort kort rede for, i dette kapitlets tredje underkapittel vil årsrapportene fra 1990/1991-1994/1995 bli gjort rede for. Den siste rapporten som vil belyses i dette kapitlet, er *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m.* (2000). Avslutningsvis følger en kort sammenfatning av alle rapportene.

4.1 Säkerhetspolisens arbetsmetoder (1989) og Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll og meddelarfrihet (1990) – personkontroll og overvåkning ved inngangen til 1990-tallet

Drapet på den svenske statsministeren Olof Joachim Palme i 1986 sendte sjokkbølger gjennom verden, ikke minst i Sverige – drapet var det første attentatet mot en svensk statsleder i moderne tid. Det påfølgende året bad den svenske regjeringen embetsverket i Justitedepartementet om å sette ned en komité som kunne gjennomgå svensk sikkerhetspolitikk og de ulike måtene Säkerhetspolisen arbeidet på.²¹⁵ Komitéen leverte i 1990 en rapport til den svenske justisministeren ved tittel *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll og meddelarfrihet*. Omtrent samtidig fikk den svenske juristen og tidligere statsråden Carl Lidbom et lignende oppdrag (i samarbeid med andre i den såkalte *SÄPO-komitéen*), som resulterte i to rapporter publisert i 1989. Begge bar navnet *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, én var offentlig tilgjengelig for presse og sivilbefolkning, mens den andre var (og er fortsatt per d.d.) til intern bruk for SÄPO og politikere, og dermed unndratt offentligheten.²¹⁶ Som regjeringsbestilte utredninger og rapporter, klassifiseres begge som deler av svenske myndigheters *Statens offentliga utredningar* (SOU) med henholdsvis numrene SOU 1990:51 og SOU 1989:18.

4.1.1 *Säkerhetspolisens arbetsmetoder* (1989) – kontrasubversjon hos SÄPO

Innledningsvis i rapporten *Säkerhetspolisens arbetsmetoder* bemerket Lidbom at SÄPO hadde en del sterke sider, men at det også var en del brister i sikkerhetspolitikken til Sverige og hvordan politiet arbeidet. I forbindelse med etterretningsarbeid knyttet til ytterliggående bevegelser ble det nevnt at dette ikke hadde vært spesielt fokusert på hos hverken rapportforfatteren eller SÄPO, man hadde sett på trusselen fra politiske ekstremister som så lav at man ikke i noen omfattende grad hadde fulgt med på hvordan de opererte.²¹⁷ Rapporten inneholdt likevel et eget kapittel ved tittel «Kontrasubversion» hvor det var nettopp SÄPOs arbeid rettet mot den «indre fienden» fra politiske ekstremister i Sverige som stod i fokus.

Subversjon og SÄPOs rolle ble definert i en offentlig utredning året før *Säkerhetspolisens arbetsmetoder* ble publisert, i 1988. I *Säkerhetspolisens inriktning och organisation:*

²¹⁵ SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll og meddelarfrihet*, 4

²¹⁶ SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 7

²¹⁷ SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 12

delbetänkande (1988), ble subversjon definert som «trusler mot det demokratiske styresettet eller forsøk på å gjøre det avhengig av en fremmed makt, uten at krigshandlinger anvendes.»²¹⁸ Det var mange ulike måter subversjon kunne foregå på, blant eksemplene som ble nevnt var spredning av propaganda og desinformasjon (der definert som bevisst spredning av informasjon som er usann), infiltrering (der definert som å på en fordekt måte få innpass hos bla. myndigheter), samt trusler om terror og annen kriminalitet som på ulike måter kunne sees på som en trussel mot demokratiet eller forsøk på å undergrave Sveriges selvstendighet.²¹⁹

Politiske ekstremistgrupper ble nevnt eksplisitt som aktører som kunne stå bak subversjon, samtidig som det ble påpekt at ikke alle former for subversjon var ulovlige. Det var for eksempel mulig for både enkeltaktører i Sverige, eller fremmede styresmakter, å spre propaganda som diskrediterte svenske myndigheter og den demokratiske styreformens i Sverige uten at det nødvendigvis var i konflikt med noen lover som allerede eksisterte.²²⁰ For SÄPO var det dog først og fremst de kriminelle sidene ved subversjon som var interessante å forholde seg til. Ansvar lå hos SÄPOs operative byrå. Å holde ulike høyre- og venstreekstreme grupper under oppsyn ble påpekt som en viktig del av sikkerhetspolitiets arbeid, for sånn å eventuelt kunne agere raskt dersom det oppstod en trussel mot rikets sikkerhet fra disse miljøene.²²¹

Kontrasubversjon ble ansett som sikkerhetstjenestens tredje gren, ved siden av bekjempelse av terrorisme og kontraspionasje. Til tross for at SÄPO hadde en egen enhet som jobbet med nettopp kontrasubversjon, bemerket Lidbom at det ikke var arbeid som hadde høy prioritet i etaten ved inngangen til 1990-tallet. Arbeidet gikk ut på at man forsøkte å holde en generell oversikt over politiske ekstremistmiljø i Sverige, men at det ikke var snakk om noen systematisk overvåkning av disse miljøene. Overvåkning av enkeltpersoner i miljøene, selv sentrale lederskikkelser, var tilnærmet ikke-eksisterende.²²²

Til tross for den økende oppmerksomheten rundt SÄPOs overvåknings- og etterretningsarbeid på slutten av 1980-tallet, hadde den svenske regjeringen allerede i 1972 forfattet retningslinjer for politiets overvåkning av ekstremistiske organisasjoner, hva angikk registrering av medlemmer og sympatisører. Retningslinjene skilte mellom to ulike kategorier med

²¹⁸ SOU (1988: 16). *Säkerhetspolisens inriktning och organisation: delbetänkande*, 123

²¹⁹ SOU (1988: 16). *Säkerhetspolisens inriktning och organisation: delbetänkande*, 123

²²⁰ SOU (1988: 16). *Säkerhetspolisens inriktning och organisation: delbetänkande*, 123

²²¹ SOU (1988: 16). *Säkerhetspolisens inriktning och organisation: delbetänkande*, 123

²²² SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 53

organisasjoner. Den første var organisasjoner som eksplisitt nevnte vold som ett av sine virkemidler for å endre på samfunnet. Man antok at flesteparten av medlemmene og sympatisørene til disse organisasjonene *ikke* ville benytte seg av vold for å fremme sin ideologi. Det var derfor ikke noe grunnlag for å nedtegne hvem disse medlemmene og sympatisørene var, med mindre SÄPO hadde en sterk mistanke om at de kunne ha begått, eller planla å begå handlinger som utgjorde en «trussel mot rikets sikkerhet, undergrave den demokratiske styreformens med vold, eller undergrave rikets selvstendighet».²²³ Den andre gruppen med organisasjoner omfattet de som enten i Sverige eller utlandet faktisk hadde benyttet seg av vold og trusler for å fremme sine politiske saker. Medlemmer og sympatisører tilknyttet disse organisasjonene skulle uten unntak registeres i politiregistret.²²⁴

Omtrent et tiår etter at det første settet med retningslinjer for registrering av politiske ekstremister i Sverige ble utformet, utkom en ny forordning i desember 1981. Den nye forordningen var til forskjell fra den i 1972 unndratt offentligheten, og det er dermed vanskelig å slå fast nøyaktig hvilke retningslinjer som lå til grunn for registrering av ekstremister på 1980-tallet. Lidbom og SÄPO-komiteén bemerket dog at antallet registreringer var svært lavt, og at det var flere som ble fjernet fra listene hos politiet årlig enn de som ble lagt til. Samtidig markerte den nye forordningen en viss innstramning i hva som var tillatt av registrering og ikke. Mange medlemmer og sympatisører som tidligere kunne registreres i et nasjonalt arkiv, var det nå ikke lenger mulig å registrere. Navn og annen personalia kunne derfor bare registreres i arbeidstegninger hos politiet i forbindelse med kartleggingsarbeid. Dette arbeidet ble sett på som tungrodd, med en stor fare for at vital informasjon ble mistet eller oversett.²²⁵

Lidbom og SÄPO-komiteén kom med flere avsluttende betraktninger om omfanget av overvåkingen av politiske ekstremister og i hvilken grad det daværende arbeidet fungerte. Innledningsvis ble det nevnt, slik det også var blitt nevnt innledningsvis i rapporten, at kontrasubversjon ved inngangen til 1990-tallet var et arbeidsfelt som ikke var prioritert i noen særlig grad hos sikkerhetstjenesten i Sverige - trusselbildet kunne dog endre seg, og det ville dermed være naturlig å også øke ressursene som ble brukt til dette.²²⁶ Gjennom flere sett med retningslinjer og forordninger var SÄPOs mulighet til å registrere ekstremister blitt begrenset

²²³ SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 54

²²⁴ SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 54

²²⁵ SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 54

²²⁶ SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 55

fra slutten av 1960-tallet til slutten av 1980-tallet, med den konsekvens at informasjon om mange ekstremister ikke kunne nedtegnes noe sted. Det ble bemerket at SÄPO fortsatt hadde et særskilt ansvar for å følge med på disse medlemmene og organisasjonene de var tilknyttet – i all den tid de også kunne utgjøre en trussel mot rikets sikkerhet.²²⁷

Nettopp innskrenkingen i registreringsmuligheter og det at «ukjente»/ikke-registrerte ekstremister kunne utgjøre en alvorlig sikkerhetsrisiko mot den svenske stat, var grunnlaget for at Lidbom mente at den hemmelige registreringsforordningen av 1981 burde oppheves. Den ble oppfattet som et hinder for politiets arbeid i all den tid den gjorde det vanskeligere å registrere ekstremister, samtidig som mye av SÄPOs ressurser gikk med til å veilede regjeringen i arbeidet med å utforme registreringsforskrifter, revidere den fra 1981, og samtidig forsøke å balansere etatens behov for systematikk og kontinuitet i overvåkning av ekstremister på den ene siden, samt personvern og menneskerettigheter på den andre siden.²²⁸ Det ble foreslått som en motsats å introdusere nye retningslinjer for overvåkning og registrering av ekstremister hvor SÄPO i utgangspunktet selv kunne avgjøre på en sak-til-sak-basis hvilke medlemmer og sympatisører de ønsket å registrere og overvåke, og hvilke som ikke skulle registreres. Her ble det påpekt at det var viktig at politifaglige hensyn måtte ligge bak registrering av personer – ikke politiske hensyn.²²⁹

Det eksisterende lovverket og regelverket rundt registrering og personalkontroll i Sverige på 1990-tallet viser at SÄPO førte en ganske restriktiv praksis. Det var svært strenge krav som lå til grunn for registreringen, som igjen førte til at politiet følte at de ikke kunne registrert en del interessante personer det ville vært hensiktsmessig for dem å både registrere og følge nøyer med på. Lidbom og SÄPO-komiteéns forslag om å mykne opp i regelverket må sann sett forstås som at SÄPO fikk fullt gehør i det regjeringsoppnevnte utvalget for å få gjennom en praksis som lå tettere opp mot den politiet selv ønsket å benytte seg av.

4.1.2 Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll og meddelarfrihet (1990) –

Komiteen bak *Säkerhetspolisens inriktning och organisation: delbetänkande* (1988) leverte slik tidligere nevnt sin avsluttende rapport i juni 1990 til den svenske justisministeren. Lederen for denne komiteen var den juristen og embetsmannen Lars-Erik Lövdén, som hadde følge av seks

²²⁷ SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 55

²²⁸ SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 56

²²⁹ SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*, 56

andre svenske jurister og embetsmenn og -kvinner i komiteen, pluss omtrent et dusin eksperter på fagfeltet som bidrog som fagpersoner mens sluttrapporten ble forfattet.²³⁰ I likhet med Lidbom og SÄPO-komiteéns rapport fra året før (1988), ble SÄPOs arbeid i forbindelse med politiske ekstremister først og fremst trukket frem i analysen av personkontroll/overvåkning og registrering som en av etatens arbeidsmetoder. Komiteén sammenlignet SÄPOs praksis med den hos sikkerhetspoliti i andre land, herunder Norge – i tillegg til å komme med noen avsluttende betraktninger om hvordan retningslinjene kunne endres. I det forrige underkapittelet ble personkontroll som arbeidsmetode, samt historien bak metoden presentert. Av den grunn er det først og fremst sammenligningen av SÄPOs metode med PST sin, samt komitééns avsluttende betraktninger som vil presenteres i dette underkapittelet.

I likhet med i Sverige, hadde Norge flere retningslinjer og forordninger som regulerte norsk politis mulighet til å drive personkontroll. Overvåkningsinstruksen slo fast at «overvåkningstjenesten (PST) skal innhente opplysninger om personer, grupper og organisasjoner som mistenkes for å forberede eller gjennomføre handlinger som utgjør en trussel mot rikets sikkerhet».²³¹ I motsetning til Sverige, opererte ikke Norge med en todeling av personer og grupperinger som ble overvåket – personalia fra alle som ble mistenkt for å være en sikkerhetsrisiko i Norge ble systematisk samlet i et arkiv som bare sikkerhetstjenesten hadde tilgang til.²³² Det ble også gjort oppmerksom på at det i Norge fantes utvalg og offentlige etater som hadde som ansvar å holde overvåkningstjenesten og arkivene under oppsyn, og at det var mulig for enkeltpersoner og organisasjoner å for eksempel klage om man ikke fikk en sikkerhetsklarering i forbindelse med jobbsøking.²³³ Noen slik klageadgang var ikke blitt nevnt som eksisterende i Sverige, hvor registreringen av enkeltpersoner slik tidligere nevnt, ofte ikke var en del av et arkiv.

Avslutningsvis gjorde komiteén rede for at det i Norge også hadde vært offentlig debatt rundt politiets personkontroll av personer tilknyttet ekstreme organisasjoner, og at debatten allerede startet på 1950-tallet. Debatten hadde i stor grad dreid seg om at politiet i alt for stor grad hadde registrert mennesker tilknyttet politiske partier utenom de etablerte partiene (særlig radikale venstresidepartier), og gav blant annet utslag i at regjeringen satte ned det såkalte Mellbye-

²³⁰ SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet*, 4

²³¹ SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet*, 210-211

²³² SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet*, 211-212

²³³ SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet*, 212-214

utvalget. Det leverte sin utredning av politiets overvåkning av nordmenn i 1967, men høstet sterk kritikk for at utredningen ble unndratt offentligheten. For mange bekreftet det den sterke mistanken om at norsk politi drev med omfattende overvåkning og personkontroll av sivile.²³⁴

Lövden-komiteéns sammenligning av norsk og svensk politis praksis på personkontroll synliggjør den store ulikheten i hvordan de to landenes politi tilnærmet seg arbeidsmetoden. Mens svensk politi hadde en svært restriktiv praksis knyttet til registrering av personer som var av interesse, hadde det norske politiet en motsvarende lite restriktiv praksis. PSTs praksis innebar også at opplysningene ble forvart trygt i et arkiv som uavhengige organer styrte tilgangen til, samtidig med at de personene som ble registrert av PST også hadde mulighet til å hente ut opplysninger om seg selv eller klage på dem – ingen av delene kjente vi til fra den svenske konteksten. Lövden-komiteéns fokus på norsk, mindre restriktiv praksis må sees i sammenheng med at Lidbom og SÄPO-komiteén hadde vektlagt nettopp det at de ønsket å mykne opp det svenske lovverket – Lövden-komiteéns rapport kan tolkes som en ny politifaglig vurdering som slutter seg til tidligere konklusjoner.

Lövden-komiteén var enige med forvaltningen og tidligere utvalg og komitéer i at det var nødvendig for sikkerhetstjenesten å drive med overvåkning og personkontroll, fremmede staters spionasje i Sverige ble eksempelvis trukket frem som noe som utgjorde en alvorlig trussel mot den svenske stat.²³⁵ Komiteén var også enig i at et register for sivilpersoner som ble betraktet som sikkerhetsrisiko mot den demokratiske forvaltningen måtte ha et begrenset anvendelsesområde og at det måtte være begrenset hvem som kunne anvende seg av registeret – i all den tid «personopplysningene kan krenke den personlige integriteten».²³⁶

Særlig tre punkt ble videre pekt på som forbedringspotensialer i allerede eksisterende forordninger. Det første handlet om at komitéén i større grad ønsket en differensiering i ulike personer og organisasjoner som ble sett på som en trussel mot forvaltningen, og dertil en differensiering i hvor omfattende informasjon som kunne lagres av ulike aktører. Et annet punkt dreide seg om at man så fordelene ved at folk som allerede er registrert hadde muligheten til å innhente data om seg selv, og legge til kommentarer eller forsvare beskyldninger/påstander fra SÄPO. Noe slikt var ikke mulig da komitééns utredning forelå i 1990. Et siste element som ble

²³⁴ SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet*, 214

²³⁵ SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet*, 227

²³⁶ SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet*, 227-228

nevnt som viktig i forbindelse med regelverket rundt personkontroll, var at det ble innlemmet som lov. Personkontroll hos den svenske sikkerhetstjenesten var i 1990 først og fremst regulert gjennom forordninger og regelverk som hadde en lavere rang enn det svensk lov hadde, og komitéen så på det som essensielt at regelverket kom innunder svensk lov. Slik kunne man bedre ivareta både statens behov for beskyttelse og sikkerhet, samt sivilbefolkningens rett på privatliv og frihet fra forfølgelse.²³⁷

4.2 *Overvåkning av nazister og høyrextremister* (2002) – infiltrering, telefonavlytting og postkontroll som kilde til kunnskap

I *Overvåkning av nazister og høyrextremister* (SOU 2002: 94) presenterte Säkerhetstjänstkommisjonen i Sverige overvåkning av nazister og andre høyreekstreme i Sverige fra 1940-tallet og frem til årtusenskiftet. Den offentlige utredningen var delt inn i ulike tidsperioder, hvor det for denne oppgavens del vil være mest relevant å trekke inn perioden etter 1980. Kommisjonen påpekte at det er flere sentrale spørsmål som hadde vært gjennomgående for hele forskningsarbeidet, hvor noen av de viktigste hadde vært 1) hvilke spaningsmetoder SÄPO benyttet seg av i møte med nynazister og andre høyreekstreme, samt 2) hvordan man oppfattet trusselen fra høyreekstremister under perioden.²³⁸ I dette kapittelet vil først politiets etterretningsarbeid koblet opp mot de svenske nynazistene i VAM og tilstøtende grupper presenteres (herunder også spesialoperasjonen *Operasjon «Spader»*), før politiets opplevelse av trusselbildet fra høyreekstremister og avsluttende betraktninger presenteres.

4.2.1 Overvåkning av høyreekstreme og SÄPOs kunnskap om VAM

Allerede i 1990 fikk SÄPO greie på at en ny, militant, nynazistisk organisasjon tilknyttet det høyreekstreme tidsskriftet *Storm* var i en slags formasjonsfase. Etterretningsarbeidet ble iverksatt høsten 1990. Våren 1991 holdt nynazister tilknyttet tidsskriftet *Storm* en minnesmarkering i anledning Adolf Hitlers fødselsdag som SÄPO klarte å infiltrere. I rapporten som ble skrevet i etterkant av markering bemerket politiet at det var rundt tjue deltagere, og at flere av dem gikk i det som så ut som en uniform.²³⁹ Politiets etterretningsarbeid fortsatte frem

²³⁷ SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet*, 228-230

²³⁸ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerekstremister*, 13

²³⁹ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerekstremister*, 184

til det ble stoppet i mai 1991, da kunne ikke politiet bekrefte eller avkrefte at det var blitt opprettet en slik organisasjon som de først mistenkte. En endelig bekreftelse på at det var oppstått et nytt nettverk kom dog like etter at etterretningsarbeidet ble avsluttet våren 1991, politiet fikk bekreftet at en liten kjerne med aktive, militante nynazister (den samme som var aktiv i blant annet tidsskriftet *Vit rebell*) hadde gruppert seg i *Storms nätverk*, forløperen til VAM.²⁴⁰

Gjennom tiåret organiserte SÄPO en stor etterretningsaksjon mot høyreekstreme grupper i Sverige, deriblant VAM, som de kalte for *Operasjon «Spader»*. Operasjonen ble startet i etterkant av en razzia i mai 1991 hos sentrale medlemmer i VAM som deltok i skytevåpenranet på politistasjonen i Lidingö, fordi politiet mistenkte at ranet var startskuddet for ulovlig, paramilitær organisering blant svenske nynazister. Til tross for at etterretningsarbeidet tidvis krevde store ressurser, bemerket SÄPO at de manglet noen standard rettspraksis på nøyaktig hvordan man skulle tilnærme seg høyreekstremistene, samt hvordan man kunne drive med overvåkning.²⁴¹ På begynnelsen av 1990-tallet fulgte SÄPO rundt 50 aktive nynazister, og brukte blant annet telefonovervåkning og postkontroll til å handle raskt mot kriminalitet. På midten av tiåret var ikke flere enn ti aktivister i SÄPOs søkelys – noe som må sees i sammenheng med at blant annet VAM i praksis hadde sluttet å eksistere.²⁴²

I desember 1991 ble sentralstasjonen i Stockholm utsatt for et bombeangrep. I forbindelse med dette utarbeidet SÄPO en pressemelding om at det var mulig at VAM kunne stå bak angrepet på jernbanestasjonen – uten at det var mulig for politiet å presentere en klar kobling mellom bombeangrepet og VAM. Senere spaning på VAM resulterte i at politiet utelukket at organisasjonen stod bak angrepet, og heller mente at det var «vanlige kriminelle» som stod bak – samt at bombeangrepet var en distraksjon i forbindelse med et ran som fant sted samtidig.²⁴³ Tidlig i 1992 sendte SÄPO videre ut en pressemelding der de bekreftet at VAM eksisterte, men de bemerket her at det heller var snakk om «en løst organisert gruppering på lokalt nivå, enn en organisasjon». Det ble videre bemerket at de fleste aktivitetene i miljøet hadde alvorlig kriminell bakgrunn, og at organisasjonen som sådan ikke representerte en trussel mot demokratiet og

²⁴⁰ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 183

²⁴¹ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 196

²⁴² SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 197

²⁴³ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 185

samfunnet i Sverige – selv om personer med utenlandsk eller jødisk bakgrunn, samt antirasister, kunne utsettes for trusler og vold.²⁴⁴

SÄPOs bemerkning gir en fin mulighet til å reflektere over politiets strategi, fordi den kan tolkes som lite konsekvent. På den ene siden bemerket de at VAM som organisasjon eksisterte og at mange av de involverte medlemmene hadde alvorlig kriminell bakgrunn, i tillegg til at minoriteter og meningsmotstandere kunne utsettes for vold og trusler. På den andre siden poengterte politiet at det var mer snakk om en løs organisering av folk med høyreekstremer sympatier, og at de neppe representerte noen utfordring for verken det svenske demokratiet eller sivilsamfunnet. Budskapet fra politiet kan også tolkes som selvmotsigende, med fare for at det svenske politiet ville oppfattes som «tafatt», slik eksempelvis det norske politiet hadde blitt oppfattet på Brumunddal omtrent samtidig. Rapportene fra Sverige går dog ikke i detalj på medieoppslag knyttet til politiets rolle, selv om noen av dem interessant nok behandler medienes «glorifisering» av VAM.

Slik tidligere nevnt, var store deler av den sentrale ledelsen i VAM blitt fengslet i 1991, i forbindelse med ran de hadde begått mot både politistasjoner og banker i det sentrale Sverige. Gjennom etterretningsarbeid kunne SÄPO slå fast at til tross for at det fortsatt var bevegelser og aktivitet innad i det nynazistiske miljøet, lå organisasjonsapparatet i VAM nede med brukket rygg. I utredningen bemerkes det at «man antok at VAM ikke hadde ressursene eller den logistiske støtten som krevdes for at forvaltningen skulle se på dem som en trussel».²⁴⁵ Høsten 1992 fikk også SÄPO en psykiater til å gjøre en vurdering av VAM sine medlemmer, hvor det ble slått fast at den reelle risikoen for alvorlige voldshendelser (attentat) var lav da organisasjonen var i en oppløsningsfase. Det ble dog bemerket at det fortsatt påløp en risiko for at enkeltmedlemmer kunne agere på egenhånd.²⁴⁶

Ved årsskiftet 1992/1993 publiserte SÄPO videre en studie om høyreekstremer virksomhet i Sverige. De antok at det var rundt 500 mennesker som hadde en sterk tilknytning til VAM, hvorav rundt 100 var aktivister i organisasjonen som stod bak blant annet spredning av propagandamateriell, demonstrasjoner og lignende. SÄPO slo fast at organisasjonen var blitt så ekstrem og voldelig at den neppe ville klare å få noen støtte av den jevne svenske, samtidig som

²⁴⁴ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 185

²⁴⁵ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 185

²⁴⁶ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 185

mediene i Sverige gav organisasjonen og dens medlemmer uforholdsmessig stort fokus.²⁴⁷ VAM var fortsatt overbevist om at en verdensomspennende jødisk konspirasjon (ZOG) også hadde makten i Sverige, og medlemmer planla angrep på politikere og andre representanter for det svenske samfunnet. VAM fikk aldri gjennomført disse planlagte attentatene på politikere, delvis på grunn av politiets overvåkning og straffeforfølgning av medlemmer som begikk kriminelle handlinger, og delvis på grunn av kraftig antifascistisk organisering.²⁴⁸

Slik tidligere nevnt, ble VAM offisielt lagt ned i mai 1993, gjennom spredningen av et flygeblad som slo fast at organisasjonen nå skulle arbeide først og fremst som en undergrunnsorganisasjon, mens det nynazistiske tidsskriftet Storm snart ville utkomme i et nytt format. Flygebladet slo også fast at svenske politikere var «raseforrædere» som VAM ville fortsette kampen mot som undergrunnsbevegelse, i tillegg til at de tok sterk avstand fra «mordet på ufødte rasefrender, altså hvite aborter» - selv om de «så på kvinners rettigheter som selvsagte». SÄPOs etterretningsarbeid knyttet til VAM ble trappet ned etter utgivelsen av dette flygebladet, men de bemerket i en pressemelding fra 1995 at ett av lokallagene i VAM hadde klart å opprettholde aktiviteter i samarbeid med enkeltstående nynazistiske aktivister som hadde vært aktive i andre lokallag. Avslutningsvis i oppsummeringen av SÄPOs overvåkning av VAM ble det nevnt at det ikke var særlig utfordrende å overvåke og registrere personene som var tilknyttet organisasjonen, da de fleste allerede hadde rulleblad.²⁴⁹

4.2.2 SÄPOs vurdering av trusselbildet fra høyreekstreme, samt avsluttende betraktninger

I de foregående avsnittene er SÄPOs etterretningsarbeid knyttet til høyreekstreme blitt gjort rede for, med et spesielt fokus på hva slags informasjon politiet samlet inn gjennom blant annet infiltrering, telefonavlytting og postkontroll av særlig personer tilknyttet VAM. Det er blitt påpekt at SÄPO ved flere anledninger så på trusselbildet fra høyreekstremistene som lav, blant annet da VAM hadde en så voldelig og ekstrem profil at det var svært usannsynlig at de noen gang ville få noen reell innflytelse hos den jevne svenske. I *Overvåkning av nazister och högerextremister* hadde politiet også gjort noen bemerkninger om trusselbildet og hvordan det forandret seg i perioden etter 1980.

²⁴⁷ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 186

²⁴⁸ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 186

²⁴⁹ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 186-187

Innledningsvis i rapporten bemerket SÄPO at til tross for at 1980-tallet var markert av en økt rekruttering til og aktivitet innad i de høyreekstreme miljøene på verdensbasis, var det intet som tydet på at det var tilfelle for svenske høyreekstremister. Aktivismen i form av utdeling av flygeblader var på et «normalt» nivå, samtidig med at man ikke kunne spore noen større rekruttering til høyreekstreme miljø enn tidligere.²⁵⁰ Til tross for svingninger i aktiviteten i de høyreekstreme miljøene der perioder med lav aktivitet ble avløst av perioder med høyere aktiviteter, fastslo likevel SÄPO at det generelle trusselnivået fra høyreekstremistene var lavt på 1980-tallet.²⁵¹ Trusselbildet utviklet seg dog i negativ retning på 1990-tallet.

På begynnelsen av det nye tiåret ble flere flyktning- og asylmottak i Sverige utsatt for angrep, og selv om SÄPO ikke klarte å peke på noen aktører som kunne stå bak angrepene, antok man at det var personer som hadde høyreekstreme sympatier.²⁵² I 1991 ble for første gang Storm og VAM nevnt eksplisitt som bekymringsfaktor som SÄPO og myndighetene måtte følge tettere, i likhet med nynazistiske musikkmiljø tilknyttet begge miljøene.²⁵³ Det ble ikke nevnt spesifikt hvordan trusselbildet og SÄPOs arbeidsmetoder utviklet seg gjennom 1990-tallet, annet enn det som allerede er blitt nevnt i forrige underkapittel.

Politiet selv opplevde at minoriteter, særlig flyktninger og asylsøkere, i større grad ble utsatt for vold og trusler gjennom 1990-tallet – uten at det derimot utløste noen uttalelser fra SÄPO om at det fantes forsøk på organisert vold mot minoriteter. De manglende uttalelsene om politiets prosesser rundt avgjørelsen om at høyreekstreme organisasjoner som VAM *ikke* ble regnet som utøvere av organisert vold kan potensielt ha ført til stor frustrasjon blant minoriteter som oppleve at krenkelsene de ble utsatt for ikke ble tatt på alvor hos politiet. Igjen finnes det begrenset med materiale fra politiets egne rapporter som tyder på dette, men sannsynligheten er stor for at både minoriteter og nazistenes meningsmotstandere kan ha følt på apati fra politiet.

I de avsluttende betraktningene i rapporten ble det trukket frem at den viktigste faktoren som hadde vært begrensende for de høyreekstreme miljøene, var den «massive motstanden» de hadde møtt på under egne demonstrasjoner og møter, fra sivilbefolkningen i Sverige. Her ble det bemerket at det på begynnelsen av 1980-tallet som regel var «vanlige svensker» som

²⁵⁰ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 204

²⁵¹ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 204-205

²⁵² SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 205

²⁵³ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 205-206

reagerte på den høyreekstreme organiseringen, iblant med vold.²⁵⁴ Senere på 1980-tallet tok den organiserte, antirasistiske bevegelsen form, og da de snart ble høyreekstremistenes fiende nummer én, brukte SÄPO mye tid og ressurser på å holde gruppene adskilt fra hverandre eksempelvis i forbindelse med demonstrasjoner og markeringer.²⁵⁵ En annen faktor som ble nevnt som viktig for å kunne begrense høyreekstrem organisering og aktivisme, var medieoppslag (typisk i aviser) hvor kjente høyreekstremister ble navngitt. Selv om SÄPO bemerket at de presseetiske omstendighetene rundt slike publiseringer kunne være utfordrende, ble det trukket frem at frykten for konsekvenser om storsamfunnet kjente til ens egen høyreekstrem virksomhet, særlig innen arbeidslivet, gjorde at mange med høyreekstreme sympatier holdt en lav profil.²⁵⁶

4.3 SÄPO verksamhetsåret 1990/1991-1994/1995 (1991-1995) – svensk politis egne bemerkninger om trusselnivå og arbeid

Säkerhetspolisen ble opprettet i oktober 1989, etter en klar anbefaling fra myndighetene i etterkant av attentatet på Olof Joachim Palme om å opprette en spesialenhet med hovedansvar for sikkerhet. Før det hadde sikkerhetspolitiet vært organisert på ulike måter, blant annet som *Polisbyrån*. I 1990 publiserte SÄPO den første rapporten i det som senere er blitt en lang rekke årbøker som sammenstiller etatens arbeid det foregående finansåret – *SÄPO verksamhetsåret 1989/1990*. Rapportene følger det svenske finansåret som strekker seg fra første juli til den trettiende juni det påfølgende året. I dette kapitlet vil rapportene fra den første halvdel av 1990-tallet presenteres, fra og med *SÄPO verksamhetsåret 1990/1991* (1991) til *SÄPO verksamhetsåret 1994/1995* (1995).

Overgangen fra 1980-tallet til 1990-tallet markerte en turbulent periode i internasjonal politikk. Berlinermuren falt, Tyskland ble gjenforent, mens Sovjetunionens fall i 1991 markerte slutten på den kalde krigen. Forfatterne bak SÄPOs rapporter ved inngangen til tiåret var derfor svært opptatte av å redegjøre for hvordan den nye verdensordenen påvirket Sveriges utenriks- og sikkerhetspolitikk. Frembruddet av krig i det tidligere Jugoslavia ble også trukket frem som et

²⁵⁴ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 212

²⁵⁵ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 212

²⁵⁶ SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*, 212-213

viktig element i flere av rapportene, delvis på grunn av mange flyktninger i Sverige med bakgrunn fra Balkan, samt at Sverige allerede på 1970-tallet hadde hatt utfordringer med kroatisk-nasjonalistisk terrorisme.

SÄPOs rapporter fra 1990-tallet var stort sett korte, de var ikke lengre enn 18-20 sider. Innledningsvis kom et forord med generelle betraktninger om den utenriks- og sikkerhetspolitiske situasjonen i Sverige, og tidvis også en sammenfatning av etatens arbeid det foregående året. Deretter fulgte en kort forklaring på hva de fem begrepene *kontraspionasje*, *grunnlovsværn*, *terrorismebekjempelse*, *sikkerhetsværn* og *personbeskyttelse* betød. Hvert av begrepene dannet overskrift og tema for sitt respektive kapittel. Malen ble brukt for alle rapportene som vil benyttes i dette underkapittelet, og her er det først og fremst forord og kapittelet om grunnlovsværn fra de fem rapportene som vil belyses. Grunnlovsværn ble definert i alle rapportene som «bekjempelse av virksomheter og aktører som forsøker med vold, tvang eller trusler å undergrave den svenske statsforvaltningen, hindre borgere i å gjennomføre sine grunnlovfestede rettigheter, eller deres friheter.»²⁵⁷

4.3.1 Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1990/1991 (1991)

I rapportens forord ble det løftet frem at det siste året hadde båret med seg store endringer i internasjonal politikk. Samtidig med at Tyskland var blitt gjenforent, hadde stadig flere stater i Sovjetunionen eller dets kraftfelt begynt prosessen mot å bli demokratier. Selv om prosessen frem til da hadde vært ganske fredelig, var det enkelte områder som gav bekymring. For Jugoslavias del ble det nevnt at konfliktene mellom ulike etniske grupper hadde ført landet til randen av en borgerkrig, og at SÄPO og resten av verdenssamfunnet var bekymret for lignende etniske konflikter i Sovjetunionen.²⁵⁸ Gulfkrigen mellom Kuwait og Irak ble nevnt som en annen kilde til bekymring for SÄPO. Trusselen mot rikets ytre sikkerhet ble antatt å være tett koblet til i hvilken grad hele verden ble involvert i en internasjonal storkonflikt, i tillegg til en noe forhøyet risiko for terrorangrep i forbindelse med Gulfkrigen.²⁵⁹ På hjemmebane ble det nevnt at trusselnivået fra politiske ekstremister hadde økt, i første rekke på grunn av høyere aktivitet hos nynazister. Det ble dog bemerket at SÄPO i økende grad rettet oppmerksomhet

²⁵⁷ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1990/1991*, 5

²⁵⁸ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1990/1991*, 3-4

²⁵⁹ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1990/1991*, 4

mot disse gruppene, samtidig som de neppe kunne sees på som politiske aktører med noen innflytelse.²⁶⁰

I forbindelse med grunnlovsværn i Sverige bemerket SÄPO at landet heldigvis hadde vært skånet fra alvorlig, voldelig, politisk ekstremisme av typen man fant i blant annet Italia, Tyskland og Irland – uten at det nødvendigvis ble definert noe tydligere hva som kunne være årsakene bak dette.²⁶¹ I Sverige hadde trusselen om politisk vold tradisjonelt kommet fra politiske bevegelser ytterst på fløyene, både på høyresiden og venstresiden – i takt med kommunismens fall registrerte dog SÄPO mindre aktivitet hos sistnevnte ved inngangen til det nye tiåret. Nynazistiske, fascistiske og høyreekstreme organisasjoner hadde derimot styrket seg kraftig, både i Sverige og lenger sør på kontinentet. Det ble bemerket at selv om antallet medlemmer og sympatisører innen disse miljøene i stor grad var uforandret, var de blitt mer voldelige og eksplisitt rasistiske i sin fremtoning og i propagandamaterialet de distribuerte. Utviklingen var noe SÄPO ønsket å være mer oppmerksom på det påfølgende året.²⁶²

4.3.2 Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1991/1992 (1992)

Säkerhetspolisens rapport for finansåret 1991/1992 kom ut etter at Sovjetunionen hadde falt, og SÄPO bemerket at både kommunismens fall og Sovjetunionens oppløsning hadde ført til store forandringer i europeisk sikkerhetspolitikk. Kontrasjonasje og forebygging av sabotasje, som tidligere var en omfattende del av etatens virksomhet, hadde i det store og det hele sluttet å være noe politiet bruker ressurser på.²⁶³ Trusselen fra fremmede staters sabotasje- og spionvirksomhet var visstnok ikke fraværende, og de nye, åpne grensene i Europa gjorde det på enkelte måter enklere å drive etterretning i andre land. I denne omgang ble det nevnt at de etniske konfliktene i tidligere kommunistiske land var et bekymringsmoment for SÄPO. Det andre var en kraftig vekst i rekruttering til og aktivisme i nynazistiske miljø, i første rekke i Tyskland. Gjennom etterretningsarbeid gjennomført i Sverige, slo dog etaten fast at det ikke var noen forhøyet risiko for terrorisme og politisk vold.²⁶⁴

SÄPOs rapport for virksomhetsåret til 1991/1992 bekreftet tendensen fra forrige rapport om at oppslutningen om og aktiviteten i venstreekstreme grupper var på vei ned, samtidig som den

²⁶⁰ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1990/1991*, 4

²⁶¹ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1990/1991*, 10

²⁶² SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1990/1991*, 10-11

²⁶³ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1991/1992*, 3

²⁶⁴ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1991/1992*, 3-4

økte hos høyreekstreme grupper. VAM ble her nevnt eksplisitt som en av de raskt voksende høyreekstreme organisasjonene, som også var godt kjent for den svenske allmennheten på grunn av medier.²⁶⁵ Säkerhetspolisen antok at det løp en større risiko for at flyktningsmottak og innvandrere kunne utsettes for angrep, men nevnte at deres egne undersøkelser ikke hadde klart å konkludere med at det var noen form for organisert vold fra ytre høyre mot etniske minoriteter. Mediene ble dog trukket inn som et element som kunne være en utløsende faktor for voldshandlinger fra enkeltindivider som i utgangspunktet sympatiserte med høyreekstremister – den ukritiske dekingen av VAM høsten 1991 kunne glorifisere medlemmene og fremstille dem som en inspirasjonskilde for likesinnede.²⁶⁶

Til stross for at SÄPO ikke så på miljøene som noen særlig trussel mot den svenske staten, benyttet etaten seg av omfattende ressurser for å kartlegge omfanget av deres aktiviteter for å forhindre en videre eskalasjon av volden deres. Det var nettopp den positive innstillingen til vold som var hovedårsaken til at VAM og liknende organisasjoner fortsatt ble sett på som farlige.²⁶⁷

4.3.3 Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993 (1993)

Innledningen til SÄPOs rapport for det finansielle året 1992/1993 begynte også med et tilbakeblikk på hvordan slutten på den kalde krigen hadde endret den sikkerhetspolitiske situasjonen i Sverige. Bare noen få år tidligere hadde de to allianseblokkene i Europa utplassert store styrker over hele kontinentet, som truet med å trekke selv det nøytrale Sverige inn i en storkonflikt. Denne konflikten kom dog aldri, og SÄPO bemerket at det hverken fantes noen konkret trussel om krig i Sverige på daværende tidspunkt eller i det som var overskuelig fremtid.²⁶⁸ Etniske konflikter og borgerkrig i både det tidligere Jugoslavia og Sovjetunionen ble nevnt eksplisitt som faktorer ved utenrikspolitikken som bekymret SÄPO for det svenske rikets sikkerhet. På flere måter ble det poengtert at trusselnivået i Sverige knyttet til terrorisme, spionasje og subversjon var mindre i 1992/1993, enn det som var tilfellet under den kalde krigen. Den lavere aktiviteten blant utenlandsk etterretning stasjonert i Sverige, samt en del ekstreme politiske grupperinger, førte til at den svenske regjeringen kuttet i finansiering av etaten, med påfølgende mindre aktivitet og arbeid for SÄPO.²⁶⁹ Høyreekstremister som hadde

²⁶⁵ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1991/1992*, 12

²⁶⁶ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1991/1992*, 13

²⁶⁷ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1991/1992*, 13

²⁶⁸ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 3

²⁶⁹ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 4

blitt viet noe fokus i tidligere rapporter, fortsatte å bli iaktatt med bekymring. SÄPOs rapport for 1992/1993 nevnte for første gang eksplisitt vold fra høyreekstremister mot flyktninger og andre etniske minoriteter som en trussel mot storsamfunnet.²⁷⁰

Hovedfokuset til sikkerhetstjenesten i forbindelse med grunnlovsvern, lå hos nynazistiske og høyreekstreme grupper, samt anarkistiske bevegelser i finansåret 1992/1993. SÄPO slo fast at ingen av de høyreekstreme grupperingene de holdt oppsyn med hadde noe helhetlig politisk eller ideologisk program som forklarte hva de ønsket å gjøre – for høyreekstremistiske grupperinger var rasisme en fellesfaktor, som i nazistiske grupperinger også gav utslag i idéer om rasehygiene.²⁷¹ SÄPO bemerket at når fremmedfrykt og rasisme gav utslag i vold og trusler, gav det en politisk dimensjon ved de kriminelle handlingene.²⁷² Volden fra høyreekstremister tok til sikte å endre innvandrings- og flyktningpolitikk i Sverige, som ble sett på som alt for liberal. Et ytterligere element som SÄPO anså som bekymringsverdig, var høyreekstreme organisasjoner og enkeltmenneskers trusler og vold rettet mot antirasistiske bevegelser og enkeltaktivister. SÄPO påpekte at dersom høyreekstremistene lyktes med å få antirasistene til å tie, vil det være et vesentlig tap for demokratiet og menneskerettighetene til minoriteter i Sverige.²⁷³

SÄPOs etterretning gav ingen indikasjoner om at høyreekstremister forsøkte å etablere politiske partier i 1992/1993, for slik å forsøke å få gjennomslag for sin ideologi innenfor det demokratiske systemet. Etaten valgte derfor å konsentrere arbeidet sitt i 1992/1993 på å forhindre at de høyreekstreme miljøene etablerte «faste strukturer» som kunne gjøre det mulig å eksempelvis rekruttere flere medlemmer eller lansere et nytt politisk parti.²⁷⁴ Det ble bemerket at dette arbeidet hadde vært særdeles vellykket, hvor ikke bare den høyreekstreme organiseringen hadde bremsset opp gjennom året, men også gått tilbake. En viktig faktor i forbindelse med den lavere aktiviteten i de høyreekstreme miljøene ble nevnt å være det at sentrale personer hadde blitt fengslet for alvorlig kriminalitet under politioperasjoner koordinert av SÄPO i samarbeid med det lokale politiet.²⁷⁵

²⁷⁰ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 4

²⁷¹ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 12

²⁷² SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 12

²⁷³ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 12

²⁷⁴ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 12-13

²⁷⁵ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 13

Avslutningsvis gjorde SÄPO rede for kartlegging av hatkriminalitet. Det økende fokuset på høyreekstremister, både i svensk offentlighet og innad i SÄPO, førte til at sistnevnte begynte å kartlegge vold mot innvandrere, flyktninger og flyktningmottak i 1992. Formålet var å kunne gjøre rede for om det foregikk organisert, rasistisk vold rettet mot etniske minoriteter i Sverige, men SÄPO bemerker her at det tidvis var vanskelig for dem å registrere ulike saker man mistenkte at det kunne foreligge hatmotiv bak – det var nemlig ikke alltid lett å finne ut av kriminalitet begått mot etniske minoriteter hadde sitt utspring i rasisme eller helt andre ting.²⁷⁶ I 1992 ble svenske flyktningmottak utsatt for 161 ulike angrep. For 22 av angrepene var det mulig for politiet å snakke med mistenkte, totalt 52 personer. Det var en gjennomgående lav alder på de mistenkte (15-21) år, de aller fleste (49 personer) var gutter, mens halvparten av dem var ruset på alkohol da angrepet inntraff. Politiet kunne koble minst fem av personene til nynazistiske organisasjoner. SÄPOs konklusjon i forbindelse med etterretningsarbeidet knyttet til angrep på flyktningmottak, var at det *ikke* var noe grunnlag for å si at det foregikk organisert, rasistisk vold mot etniske minoriteter – uten at dette ble forklart noe ytterligere.²⁷⁷

4.3.4 Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1993/1994 (1994)

Den utenrikspolitiske situasjonen i Sverige i 1993/1994 hadde store fellestrekk med den foregående år. Den kalde krigen var over, og det var ingen større trussel mot den svenske staten i forbindelse med krig eller omfattende spionasje fra Sovjetunionen. SÄPO bemerket dog at det fortsatt var mulig for fremmede makter å drive med både spionasje og sabotasje i Sverige.²⁷⁸ Selv om konfliktnivået i det nordlige og sentrale Europa var betraktelig lavere, ble det nevnt at det ikke var tilfellet for resten av hverken kontinentet eller resten av verden – det var fortsatt krig på Balkan, og det var store uroligheter i både Midtøsten og Nord-Afrika. Den globale sikkerhetssituasjonen var altså noe SÄPO ønsket å overvåke nøye for å forhindre alvorlige trusler mot rikets sikkerhet.²⁷⁹ I forbindelse med høyreekstremister, ble det nevnt at det fortsatt eksisterte en reell trussel fra ytterliggående mennesker og bevegelser på høyresiden som benyttet seg av vold og andre ulovlige virkemidler for å fremme sin agenda. SÄPO skrev om at de samarbeidet både internasjonalt og med lokalt politi for å holde de høyreekstre miljøene under oppsyn.²⁸⁰

²⁷⁶ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 13

²⁷⁷ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1992/1993*, 13-14

²⁷⁸ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1993/1994*, 3

²⁷⁹ SÄPO, *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1993/1994*, 3-4

²⁸⁰ *Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1993/1994*, 4

Rapporten om høyreekstrem organisering i Sverige i finansåret 1993/1994 hadde store likheter med rapporten fra det foregående året. Det ble bemerket at det fortsatt ikke hadde utkrystallisert seg noen enhetlig ideologi de høyreekstrene miljøene, eller noe forsøk på partistiftelse. Det sistnevnte skrev SÄPO at må følges tett – å stå utenfor det demokratiske systemet innebar at de høyreekstrene organisasjonene vil utgjøre en trussel mot den demokratisk valgte statsforvaltningen om de vokste seg store.²⁸¹ SÄPOs arbeid hadde fortsatt i stor grad dreid seg om å forhindre at miljøene etablerte noen faste strukturer. Arbeidet hadde ført til at blant annet to nynazistiske organisasjoner ble lagt ned. SÄPO bemerket dog at medlemmene og aktivistene i utgangspunktet flyttet over til nye eller allerede eksisterende høyreekstrene organisasjoner, med det resultat at antallet medlemmer og sympatisører knyttet til disse miljøene fortsatt var uforandret.²⁸²

I 1993 ble flyktningmottak og mottakshjem for flyktninger i Sverige utsatt for 232 ulike angrep. Det var mulig for SÄPO å snakke med mistenkte i forbindelse med 33 av disse angrepene, totalt 63 personer. Igjen var det en overvekt av unge personer som ble kalt inn til avhør (de fleste var mellom 14 og 21 år), og alle 63 utenom to var gutter. Minst 16 personer kunne knyttes til nazistiske/rasistiske bevegelser. SÄPO bemerket at deres oppfatning var at volden mot flyktninger ikke ble drevet i noen organisert form, igjen uten noen konkret forklaring på hvordan de hadde nådd denne konklusjonen.

4.3.5 Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1994/1995 (1995)

SÄPO meldte i finansåret 1994/1995 at det i utgangspunktet ikke var store forandringer i sikkerhetstrusselen som riket stod overfor i 1993/1994. Den militære trusselen mot Sverige hadde selvsagt blitt redusert som følge av kommunismen og Sovjetunionens fall, selv om det ble bemerket at spionasje og infiltreringen fra fremmede makter fortsatt var noe Sverige måtte beskytte seg mot.²⁸³ Krig og uro på Balkan, samt i Nord-Afrika og Midtøsten ble videre nevnt som potensielle bekymringskilder i forbindelse med rikets ytre sikkerhet. SÄPO fortalte at i løpet av året hadde terrorister benyttet seg av svensk territorium til å planlegge terrorisme. Forsøket ble slått ned på,²⁸⁴ det samme gjaldt høyreekstrene organisasjoner som over lengre

²⁸¹ Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1993/1994, 13-14

²⁸² Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1993/1994, 14

²⁸³ Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1994/1995, 3

²⁸⁴ Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1994/1995, 4

tid hadde vist seg å være flinke til å legge seg på et stabilt nivå medlemmer – til tross for at flere av dem var blitt lagt ned og sentrale lederskikkelser var blitt fengslet.

SÄPOs analyse av høyreekstrem organisasjon skilte seg ikke nevneverdig fra den i det foregående året, men det ble bemerket en endring i spredning av propaganda – nå var det flere CDer og kassetter som ble distribuert, i tillegg til at flere konserter ble holdt. Det totale antallet medlemmer og sympatisører ble dog estimert å være uforandret, og de høyreekstremløse miljøene hadde en sterk ulempe i at det sentrale lederskapet for mange av organisasjonene satt fengslet inne.²⁸⁵ Kartleggingen av vold mot flyktningmottak og mottaksboliger for flyktninger var ikke ferdigstilt da rapporten ble forfattet, som følge av at man gjennomgikk en revideringsprosess av metoden bak kartleggingen. I de preliminnære rapportene til SÄPO var det dog bemerket at antallet angrep hadde gått ned etter en kraftig vekst i finansåret 1993/1994. Her var det dog viktig å legge merke til at antallet flyktningmottak og mottaksboliger for flyktninger også hadde blitt betraktelig lavere i finansåret 1994/1995.²⁸⁶

Igjen vil det være interessant å belyse SÄPOs forståelse i hvilken grad det foregikk organisert vold mot minoriteter, med hva etaten kommuniserte utad til medier og sivilbefolkningen. Tallenes tale var klar på at Sverige opplevde en markant økning i vold rettet mot flyktninger og asylsøkere på første halvdel av 1990-tallet, men staten her representert ved politiet mente at dette *ikke* tydet på at det forekom organisert vold mot flyktninger og asylsøkere, ei heller at det var noe som antydte at det var høyreekstremløse som stod bak. Mange dokumenter i forbindelse med rettssaker og politiets arbeid er naturlig nok ikke tilgjengeliggjort for allmennheten, men i rapportene som er blitt gjort rede for i dette underkapittelet er politiet blitt sitert på at svært mange som stod bak angrep på flyktningmottak var «spenningssøkende» og under påvirkning fra alkohol. Disse faktorene ser ut til å ha vært en mye viktigere del av politiets forklaring på årsaker for den høyreekstremløse volden i Sverige, kontra den i Norge – jamført kapittel tre. Det svenske politiet gjorde videre ikke noen særlige endringer i arbeidsmetodene sine til tross for den økende volden og radikaliseringsprosessen, for utenforstående kan det virke som om de gikk i den samme fellen som politi og nærmiljø på Brumunddal i Norge ved å «gjøre det samme som før».²⁸⁷

²⁸⁵ Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1994/1995, 14

²⁸⁶ Säkerhetspolisen. Verksamhetsåret 1994/1995, 15-16

²⁸⁷ Sæterdal, Aksjonsplan Brumunddal, 31

4.4 Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homoseksuelle, m.m. (2000) – forsøk på å oppdatere strafferettslig praksis på slutten av 1990-tallet

Sommeren 1998 besluttet den svenske regjeringen å sette ned en komité som skulle utrede den svenske straffeloven i spørsmål knyttet til deltagelse i kriminelle organisasjoner, herunder organisasjoner som gjennomførte kriminelle handlinger med ulike hatmotiv. Komitéen ble ledet av *justisråden* (høyesterettsdommeren) Martin Borgeke, og omtrent 15 svenske politikere, embetsmenn og -kvinner, akademikere og ledere innen politietaten deltok i komitéen som tok navnet *Komittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m.* Deres ferdigstilte rapport, *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homoseksuelle, m.m. – straffansvarets räckvidd*, ble overlevert regjeringen i oktober 2000, og fikk SOU-nummeret 2000:88.²⁸⁸

Hoveddelen av rapporten var delt inn i fire ulike deler. *Del A* forklarte bakgrunnen for rapporten og dens avgrensninger, *Del B* gikk inn på den strafferettslige praksisen rundt deltagelse i «organisasjoner som hadde kriminalitet som et vesentlig innslag i sin virksomhet», *Del C* gjorde rede for hets mot ulike minoritetsgrupper, mens *Del D* forsøkte å besvare «øvrige spørsmål».²⁸⁹ Til tross for at rapporten inneholder mye interessant lesing som gir et godt innblikk i strafferettslige endringsprosesser i den svenske forvaltningen, er temaet noe perifert for denne oppgavens tema. I dette underkapittelet vil derfor først og fremst SÄPOs kartlegging av hatkriminalitet fra høyreekstreme miljø presenteres, sammen med noen av komitéens vurderinger rundt særlig organisasjonsforbud og ytringsfrihet.

SÄPO hadde siden 1993 kartlagt lovbrudd med hatmotiv som bakgrunn – lovbruddene ble delt inn i kategoriene *fremmedfiendtlig, rasistisk, antisemittisk* eller *homofobt* motivert²⁹⁰ - og slik nevnt i forrige underkapittel tydet SÄPO sine egne rapporter på at det på generelt grunnlag var en økning i hatkriminalitet i Sverige gjennom 1990-tallet. Det ble bemerket at statistikken i SÄPO sine kartlegginger bygde på *politianmeldte lovbrudd*, og det var derfor bare saker politiet kjente til som kunne inngå i statistikken. Hvor store mørketall som eksisterte var det derimot ikke så veldig lett å uttale seg om, ei heller såkalte interne bortfall – kriminalitet som var blitt

²⁸⁸ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homoseksuelle m.m.*, 3-4

²⁸⁹ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homoseksuelle m.m.*, 5-11

²⁹⁰ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homoseksuelle m.m.*, 93

meldt inn til politiet, men av ulike grunner ikke hadde blitt registrert og/eller etterforsket slik vanlig prosedyre skulle tilsi.²⁹¹

Komitéen bemerket at den norske forskeren Tore Bjørgo hadde konkludert med at majoriteten av gjerningsmenn som stod bak vold mot innvandrere var tilknyttet grupper med lav grad av organisering og ideologisk overbevisning, volden ble som regel utøvet under påvirkning fra organisasjoner eller venner som hadde en tydeligere rasistisk forankring.²⁹² Gjennom 1990-tallet sporet man dog en endring der stadig flere gjerningsmenn hadde tilknytting til mer organiserte grupper – dette kom som et resultat av økt rekruttering til militante, rasistiske organisasjoner i alle de skandinaviske landene på første halvdel av tiåret.²⁹³ Til tross for dette meldte svensk politi selv ifra om at det ikke var mulig for dem å spore at en økning i voldshendelser mot flyktninger og asylsøkere på 1990-tallet kom som grunn av organisert, rasistisk vold mot etniske minoriteter. Komitéens egne intervjuer med politibetjenter førte videre til at de konkluderte med at et stort antall voldshendelser først og fremst dreide seg om handlinger som ble begått for egen vinning.²⁹⁴

Til tross for bred enighet i det svenske politiet, herunder også SÄPO, om at det ikke var noen overhengende fare for at mer organisert vold mot flyktninger og asylsøkere forekom i Sverige, bemerket de at hvit makt-bevegelsen representerte en trussel mot den svenske forvaltningen. Det var først og fremst enkeltindivider man regnet med at kunne utsettes for vold og trusler, men man utelukket heller ikke at staten selv og dens representanter kunne utsettes for angrep. Interessant nok vurderte også politiet at det løp en risiko for at hvit makt-bevegelsen var i ferd med å bli mer voldelig og ekstrem, men at dette var en forbigående radikalisering.²⁹⁵

I dette kapittelet er det allerede ved flere anledninger blitt redegjort for at veksten i hatkriminalitet, herunder vold mot flyktninger og asylsøkere, er interessant å se på i sammenheng med SÄPOs syn på volden som *ikke*-systematisk, ei heller høyreekstrem. Her er det interessant å bemerke at det rundt årtusenskiftet eksisterte bekymring i politietaten om trusselen høyreekstreme representerte for den svenske statsforvaltningen. De innså at hvit makt-bevegelsen i Sverige var inne i en radikaliseringsprosess, men det var enighet om at denne var

²⁹¹ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 95

²⁹² Bjørgo, *Racist and right-wing violence in Scandinavia*, 315

²⁹³ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 98

²⁹⁴ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 98

²⁹⁵ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 99

forbigående. Dette henger muligens sammen med at man hadde en oppfatning om at mange av miljøene og organisasjonene var i en slags nedleggingsfase.

Konsensusen til tross, Komittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m. var fortsatt nødt til å ta stilling til om det skulle gjøres straffbart å aktivt delta i organisasjoner hvor kriminalitet, herunder også hatkriminalitet, var en viktig del av organisasjonens virksomhet. Ulike måter organisasjonene kunne støttes aktivt på ble eksempelvis beskrevet som å støtte organisasjonen med økonomiske midler, leie ut lokaler til den, eller å støtte organisasjonen på andre måter – her ble det dog bemerket at medlemskap i seg selv ikke var forbundet med en aktiv støtte til organisasjonen.²⁹⁶ Komiteen skulle også forsøke å utforske om rasistiske organisasjoner burde forbys i Sverige. Selv om spørsmålet og tematikken havnet utenfor komitéens mandat, så de selv på spørsmålet som unaturlig å ikke besvare i sin utredning.²⁹⁷

Spørsmålet om Sverige skulle innføre et forbud mot rasistisk organisering hadde vært diskutert i flere år, men blitt høyaktuelt igjen med mye omtalte voldsaksjoner fra nynazister de senere årene. De som argumenterte for et forbud fremhevet at det var «viktig at det svenske samfunnet tydelig tok avstand fra rasisme og at et forbud var et viktig signal til innbyggerne om hvilke verdier og normer som burde gjelde i samfunnet».²⁹⁸ Videre ble det også poengtert at FNs rasediskrimineringskonvensjon, som Sverige sluttet seg til i 1971, påla svenske myndigheter å innføre et lovverk der rasistiske organisasjoner eksplisitt ble ulovliggjort.²⁹⁹

Motstanderne av et forbud hadde også flere argumenter for å støtte sin sak. Noen av argumentene handlet om demokratiske prinsipper, og motstandere gav eksempelvis uttrykk for at «et forbud ville utgjøre et uønsket inngrep i organisasjonsfriheten, og at det ville være et nederlag for demokratiet å forby enkelte typer meninger».³⁰⁰ Andre argumenter igjen spilte tilbake på strafferettslige og andre juridisk-tekniske prinsipper – en stilte seg spørsmålet om *hva* presist som skulle gjøres ulovlig, og ikke minst på hvilke måter en skulle følge opp hvilken rasistisk organisering som skulle være forbudt, i all den tid mange rasistiske miljø og grupperinger var løst sammensatt. Det ble også trukket frem at et eventuelt forbud mot rasistisk organisering kunne føre til at organisasjonene endret virksomheten sin til å bli rene

²⁹⁶ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 116

²⁹⁷ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 117

²⁹⁸ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 117

²⁹⁹ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 117

³⁰⁰ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 117

undergrunnsbevegelser, som igjen kunne virke forlokkende på ungdommer som søkte spenning. Hva angikk FNs rasediskrimineringskonvensjon ble det påpekt at Sverige hadde oppfylt sin rolle, i all den tid rasisme *var* kriminelt.³⁰¹

Komitéen om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m. var enige i motstanderne av forbudet sin tolkning av FNs rasediskrimineringskonvensjon, og presiserte at «det finnes ingen forpliktelse til å innføre ytterligere strafferettslige sanksjoner». Det var av deres oppfatning at det allerede eksisterende lovverket kriminaliserte alle uttrykk for rasisme, og at alle medlemmer eller sympatisører av rasistiske organisasjoner kunne dømmes så snart de fremsatte et rasistisk budskap. Komitéen tolket det dithen at det eksisterende svenske lovverket oppfylte alle kravene fra FN.³⁰² Argumentet om at det var vanskelig å definere nøyaktig hva som skulle gjøres ulovlig ble også påpekt som sterkt, i all den tid de rasistiske organisasjonene hadde en løs struktur. Den generelle oppfatningen var at det var usikkert hvor effektivt forbud mot rasistisk organisering for å bekjempe rasistiske holdninger i samfunnet, da holdningskampanjer på skolen og arbeid ble foreslått som en bedre arena å få bukt på problemet på. Komitéens konklusjon med tanke på eventuelt forbud mot rasistisk organisering var dermed at et forbud hverken var passende eller effektivt – samtidig med at eksisterende lovverk allerede i tilstrekkelig grad kriminaliserte rasistiske uttrykk.³⁰³

Komitéen bemerket at rasistiske grupper i Sverige hadde mange ulike måter å spre propagandaen sin på – deriblant trykt materiale, internett og hvit makt-musikk. I samtaler med politi og påtalemyndighet var det oppstått et behov for å avklare i hvilken grad den rasistiske propagandaen var omfattet av trykkefriheten og ytringsfriheten.³⁰⁴ Komitéen hadde som utgangspunkt at mange former for rasistisk propaganda faktisk var beskyttet av grunnlovfestede rettigheter knyttet til ytringsfrihet, men gav interessant nok uttrykk for at det som hovedregel var *trykt materiale* som var beskyttet av lovgivingen for trykkefrihet. Transkripsjoner av eksempelvis vit makt-musikk og intervju med ledende aktivister i de rasistiske organisasjonene kunne dermed strengt tatt ikke regnes som beskyttet materiale. Til tross for den viktige spesifiseringen, gav komitéen uttrykk for at de ikke kunne behandle tematikken i detalj.³⁰⁵

³⁰¹ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 117-118

³⁰² SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 118

³⁰³ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 118-119

³⁰⁴ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 120

³⁰⁵ SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m.*, 120-121

4.5 Sammenfatning

Rapportene om SÄPOs arbeidsmetoder, både den fra 1989 og 1990, tok for seg de ulike måtene sikkerhetspolitiet arbeidet på. Blant metodene som var nevnt, var blant annet personkontroll og spaning. En fellesnevner ved rapportene var at det ble anbefalt at svenske myndigheter liberaliserte lovene rundt personkontroll og overvåkning som SÄPO bedrev – Sverige hadde en restriktiv praksis rundt i hvilken grad politiet kunne overvåke sivilbefolkning, med en medfølgende frykt hos både politiet og andre om at vesentlig informasjon kunne gå tapt.

Overvåkning som metode ble grundigere presentert i *Overvåkning av nazister och högerextremister* (2002). Fra 1980-tallet opplevde svensk politi at oppslutningen om høyreekstreme grupper gikk i bølger, selv om 1990-tallet var markert av en markant økende støtte. SÄPO slo dog fast at de ikke anså det som en forhøyet risiko for at mange svensker ble radikalisert og del av et nynazistisk miljø. De to viktigste faktorene for dette ble beskrevet å være den massive motstanden mot rasisme og nazisme fra den svenske sivilbefolkningen, i tillegg til at medieoppslag kunne gjøre det vanskelig å stå frem i offentlighet som nynazist.

SÄPOs mening om at det ikke var noen stor endring i trusselnivået for statsforvaltningen, eller organisert vold mot flyktninger og asylsøkere (etniske minoriteter), ble nettopp understøttet av SÄPOs egne rapporter om hva etaten hadde foretatt seg i virksomhetsårene fra 1990 tom. 1995. Til tross for dette, var det et ønske fra SÄPO og myndigheter om å følge nøyer med på utviklingen i høyreekstreme miljø.

Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. (2000) er en annerledes rapport enn de andre i dette kapittelet, da den først og fremst dreier seg i større grad om juridiske aspekt ved SÄPOs arbeid. Det statlige oppnevnte utvalget bak rapporten skulle redegjøre for om det eksisterende straffelovverket i Sverige kunne ivareta både politiske og sivile rettigheter – herunder både ytringsfrihet, men også rett til vern mot diskriminering. Utvalget konkluderte med at lovverket i stor grad var tilfredsstillende, men at det også krevdes nøyer gjennomgang av det.

5 Strategier for å begrense høyreekstrem organisering

I de to foregående kapitlene er både norsk og svensk politis forsøk på å begrense og bekjempe høyreekstrem, særlig nynazistisk, organisering blitt redegjort for gjennom et bredt utvalg av rapporter og utredninger. Gjennom tolkninger av kildematerialet er interessante funn blitt påpekt, eksempelvis forskjeller i strategiene til politiet i de to landene i møte med ekstreme bevegelser og organisasjoner som har en del likhetstrekk. I dette kapitlet vil det forsøkes å gjøre en grundigere analyse av fellestrekk mellom norsk og svensk politis arbeid og tiltak, samt pekes på vesentlige ulikheter. Innledningsvis vil det pekes på det ulike utgangspunktet politiet i de to landene hadde i sitt arbeid. Deretter følger et underkapittel om ulike måter å demme opp for høyreekstremisme, herunder også et forsøk på å belyse svensk politis forebyggende arbeid. Virkninger av norsk og svensk politis praksis rundt årtusenskiftet vil også belyses kort.

5.1 Norsk og svensk politis ulike utgangspunkt i arbeid knyttet til høyreekstremisme

For enhver komparativ analyse, slik som denne oppgaven, er det nødvendig at gjenstandene for studien er blitt tydelig definert og avklart. For denne oppgaven er forskningsobjektene blitt definert under kapittel 1.3 – *Avgrensning på oppgaven*. Til tross for at sentrale likheter er blitt pekt ut i flere av de foregående kapitlene, er det også sentrale ulikheter mellom de norske og svenske aktørene som er nevnt i denne oppgaven – særlig det ulike utgangspunktet for de to landenes politi. Det vil også være nyttig å se på ulikheter i hvordan de høyreekstre, herunder nynazistiske, aktørene var organisert og agerte.

SÄPO og PST som aktører har i utgangspunktet mange likheter. SÄPOs første forløper ble stiftet ved utbruddet av den første verdenskrigen i 1914, mens PSTs eldste forløper ble stiftet på slutten av 1930-tallet. I de første årene begge etterretningstjenestene opererte, fokuserte begge på spionasje og kontra-subversjon, også under den andre verdenskrigen. Perioden etter krigen markerte dog et interessant og viktig skille, der norske myndigheter var mer opptatt av spionasje og etterretning knyttet til Sovjetunionen. Fokuset var naturlig i all den tid Norge var

grunnleggingsmedlem av NATO, mens det nøytrale Sverige både var opptatt av egen spionasje mot, samt fremmede staters spionasje i Sverige, som kunne knyttes både til NATO og Sovjetunionen med allierte. Fra begynnelsen av 1990-tallet var etterretningstjenestene i begge land igjen mest opptatt av «den indre fienden», en naturlig utvikling ettersom den kalde krigen var over. Her er det dog interessant å bemerke at mens SÄPO opplevde vesentlig kutt i sine statlige tilskudd, opplevde ikke PST det samme – tvert om fikk de ofte økt sine statlige tilskudd. Større økonomiske bevilgninger til PST enn SÄPO kan ha vært en av faktorene som gjorde at de to etatene valgte ulike tiltak for å forebygge høyreekstremisme på 1990-tallet.

De høyreekstreme aktørene har også ofte hatt en del vesentlige ulikheter, som igjen er viktige å belyse. Sverige har tradisjonelt hatt større og mer aktive høyreekstreme, herunder også nynazistiske, miljø. Det er mange ulike faktorer som kan være med på å forklare hvorfor dette er tilfellet, én av dem dreier seg om nettopp den andre verdenskrigen. Sverige var aldri under nazistisk okkupasjon, og det er grunn til å anta at nynazister følgelig ikke var like skulesett i Sverige som i Norge som hadde vært okkupert i fem år, selv om det på ingen måte eksisterte noen allmenn aksept for nazisme i Sverige heller.³⁰⁶ Videre hadde også de nynazistiske organisasjonene i Sverige, eksempelvis VAM, medlemmer som jevnt over var eldre og mer involvert i voldelig kriminalitet enn det medlemmer av nynazistiske organisasjoner i Norge var. Lööw har blant annet bemerket at ulike generasjoner med nynazister har avløst hverandre i Sverige – slik at det er mulig å spore nynazister som har vært aktive i lang tid i de svenske organisasjonene.³⁰⁷

Ulikhetene i statlige tilskudd til henholdsvis PST og SÄPO, ulikt regelverk og lovverk rundt politiets praksis (blant annet rundt personregistrering, slik nevnt i kapittel 4.1), samt både historisk kontekst og medlemsmassen i norske og svenske nynazistiske organisasjoner vil være viktige moment å ta hensyn til i forsøket på å sammenligne norsk og svensk politis tiltak og aktiviteter.

³⁰⁶ Bjørge & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme», 28

³⁰⁷ Lööw, *Nazismen i Sverige 1980-1997*, 9-12

5.2 Forebygging, overvåkning og straffeforfølgning

I dette underkapittelet vil det redegjøres for hvilke metoder politiet i både Norge og Sverige brukte for å bekjempe høyreekstrem vold på 1990-tallet. Underkapittelet har to underoverskrifter – under den første vil det redegjøres for arbeidsmetodene som ble beskrevet i rapportene som ble presentert i kapittel tre og fire, samt eventuelle faktorer man så på som viktige i forbindelse med arbeidet. Den neste underoverskriften ønsker å belyse svensk politis forebyggende arbeid, med en undersøkende tilnærming til om hvorvidt den svenske politietaten i det hele tatt bedrev systematisk forebyggende arbeid.

5.2.1 Norsk og svensk politis tiltak for å demme opp for høyreekstremisme

Fra en norsk kontekst har vi flere rapporter som tok for seg politiets arbeid for å bekjempe høyreekstremisme på Østlandet på 1990-talet. «*Aksjonsplan Brumunddal*» - *Rapport fra veiledningsarbeidet første år, februar-desember 1992* (1993) var den første rapporten som ble skrevet i forbindelse med det treårige prosjektet Aksjonsplan Brumunddal. Sæterdal forklarte i detalj bakgrunnen for prosjektet, og la avslutningsvis føringer for hvordan resten av prosjektperioden skulle forløpe i samarbeid med veiledere og nærmiljøkontakten i Ringsaker kommune – det ble nevnt eksplisitt at man måtte jobbe for bred og lokal forankring i tiltakene, tverrsektorielt samarbeid, samt å tilrettelegge for en positiv utvikling også etter endt prosjektperiode.

I den endelige rapporten fra 1995, *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?*, ble en lang rekke tiltak og aktiviteter presentert. Det ble bemerket at Sæterdal sine innspill til det videre arbeidet hadde blitt tatt på alvor, og at man fokuserte aktivt på blant annet lokal forankring og tverrsektorielt arbeid. Aktivitetene og tiltakene til politiet var igjen delt inn i «jernhanske»- og «silkehanske»-strategier. Førstnevnte omtalte den harde linjen politiet i Brumunddal og Hamar kjørte mot det radikale ungdomsmiljøet, blant annet med kontinuerlig overvåkning, fordrivelse fra offentlige møteplasser, og umiddelbare sanksjoner på lovbrudd. Silkehanske-strategien, derimot, var et forebyggende pilotprosjekt for barneskoler for å forsøke å nøste opp i de problematiske holdningene som kunne gi utslag i rasisme og radikalisering. Selv om man vurderte tiltakene som veldig effektive, ble det dog bemerket at andre lokalsamfunn i Norge med lignende utfordringer ikke uten videre kunne kopiere nøyaktig de samme tiltakene som på Brumunddal. Det ble heller foreslått at man la tre strategier til grunn for utarbeiding av lokale

tiltak – lokal mobilisering og markering, kontant markering fra politiets side, samt tilbuds- og integreringstiltak overfor utsatte ungdommer. Disse overhengende prinsippene for tiltak og aktiviteter hadde altså fungert godt på Brumunddal, og kunne derfor være til inspirasjon for andre steder.

Det forebyggende elementet var muligens viktigere for politiets arbeid på Nordstrand og andre bydeler i det sørøstre Oslo. I *Velstandsbydelen og rasisme* (1999) presenterte forfatterne Carlsson og Lippe syv ulike faktorer de så på som svært viktige for at det høyreekstre miljøet i bydel Nordstrand gikk i oppløsning. Faktorene ble delt inn i situasjonelt forebyggende og sosialt forebyggende tiltak. De situasjonelt forebyggende tiltakene forsøkte å gjøre noe med faktorer som utløste kriminelle handlinger, mens de sosialt forebyggende tiltakene forsøkte å gjøre noe med faktorene som førte til blant annet sosial uro, antisosial atferd og kriminelle handlinger. Mange, viktige tiltak til tross – Carlsson og Lippe vurderte det slik at det høyreekstre ungdomsmiljøet hadde oppløst seg selv over tid, slik at de syv faktorene først og fremst måtte forstås som forsterkende faktorer i en uunngåelig demonteringsprosess.

Arbeidet for å løse opp miljøet, Nordstrandsprosjektet, var like fullt bemerkelsesverdig i norsk sammenheng fordi tidligere avradikaliseringsarbeid hadde forsøkt å gjøre noe med rasistiske holdninger – politiet i Oslo Sørøst var heller mer opptatt av å løse opp selve miljøet. Selv om politiet i Oslo i likhet med på Brumunddal forsøkte å kjøre en noenlunde konsekvent og stram linje for straffeforfølgning da ungdommene begikk kriminelle handlinger, var deres arbeid i mye større grad preget av en dialogbasert og forebyggende tilnærming. Dette ble gjort i samarbeid med både foreldre, skoler og nærmiljø – hovedtanken var at man skulle klare å trekke ungdommene ut av miljøet og forhindre flere å tilslutte seg det. Slik kunne det høyreekstre miljøet på sikt ville forsvinne av seg selv. Nordstrandsprosjektet var også unikt fordi politiet gjennom det utviklet en ny arbeidsmetode som senere ble svært utbredt og viktig i møte med marginalisert ungdom som stod i fare for å begå kriminelle handlinger (herunder også radikaliseret ungdom) – bekymringssamtalen.

Bekymringssamtalen som metode er allerede blitt grundig redegjort for i kapittel tre, men i korte trekk dreier arbeidsmetoden seg om at politiet jobber forebyggende i samarbeid med foreldre om å bevisstgjøre ungdommer på farene med en utvikling de befinner seg i, der de eksempelvis er i ferd med å radikaliseres. Metoden ble både viktig og hyppig brukt utover 1990-tallet, hvilket vil redegjøres for i kapittel 5.3.

I Sverige hadde det allerede oppstått et ønske om å gjennomgå SÄPOs praksis på slutten av 1980-tallet, som resulterte i rapportene *Säkerhetspolisens arbetsmetoder* (1989) og *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personkontroll och medellarfrihet* (1990). Mange av de samme elementene var mulig å spore i begge rapporter, hvor det ble gjort greie for at SÄPOs arbeidsmetoder først og fremst var spaning i form av personkontroll (registrering av medlemmer og sympatisører av/med høyreekstreme organisasjoner), samt overvåkning av eksempelvis telefonkommunikasjon. En utfordring for det svenske politiet var dog at regelverket rundt personkontroll og registrering var mye strengere enn det eksempelvis var i Norge, med det resultat at politiet fryktet at vesentlig informasjon gikk tapt da den ikke kunne lagres trygt. Politiets bekymring førte til at begge rapporter anbefalte en oppmykning i det svenske regelverket rundt personkontroll, som deretter gjorde at politiet kunne praktisere metoden mer i tråd med hvordan de ønsket å operere.

I *Overvåkning av nazister och högerextremister* (2002) gjorde SÄPO grundigere rede for hvordan politiet hadde drevet oppsyn med nazister i Sverige fra 1940-tallet og frem til årtusenskiftet, samt hva slags informasjon de hadde innhentet gjennom overvåkingen av høyreekstremister. Det ble også belyst at flere av tiltakene som hadde en bremsende effekt på den høyreekstreme organiseringen i Sverige. I første rekke ble den massive motstanden mot rasistisk og høyreekstrem vold i den svenske sivilbefolkningen trukket frem som avgjørende. En annen faktor var medieomtalen – til tross for at mediene tidvis kunne bidra til økt opplutning om høyreekstremisme, ble det poengtert at medier også kunne virke begrensende i den grad de fleste med nynazistiske sympatier ikke ønsket å stå frem i offentligheten med sin ideologiske overbevisning.

På slutten av 1990-tallet ble det igjen ytret et ønske om å gjennomgå SÄPOs praksis, men denne gangen med et mer juridisk fokus. I *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m.* (2000) presenterte Komittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m. både kartlegging på hatkriminalitet i Sverige, og hvem som var utøverne av den. Mer interessant hadde komitéen også ansvar for å gjennomgå det daværende lovverket i Sverige knyttet til hatkriminalitet. I forbindelse med diskusjonen om håndheving av lovverk rundt rasistiske ytringer kom komitéen frem til at allerede eksisterende lovverk var tilstrekkelig for å dømme rasistiske uttrykk, og at man ikke fant et forbud mot rasistisk organisering passende eller effektivt. I forbindelse med spørsmålet om trykkefrihet og ytringsfrihet ble det slått fast at mange former for rasistisk propaganda ble omfattet av ytringsfriheten, men at trykkefriheten

først og fremst bare gjaldt for trykt materiell. Man ønsket derfor ikke legge noen nye føringer for hvordan SÄPO skulle arbeide eller praktisere straffeloven med hensyn til saker som omhandlet hatkriminalitet. Samtidig påpekte komitéen at dette temaet i utgangspunktet lå utenfor deres mandatområde, og følgelig måtte tas opp igjen med en annen etat i statsforvaltningen.

5.2.2 Svensk politi – med manglende fokus på forebygging?

Arbeidsmetodene til svensk politi må forstås ut ifra konteksten om at høyreekstrem organisering har fulgt en annen form i Sverige enn det som er tilfellet i Norge, men det reiser likevel spørsmålet om svensk politi faktisk jobbet forebyggende mot høyreekstrem organisering og vold på 1990-tallet. På en side er det lett å argumentere for at SÄPOs tette oppfølging av nynazister både i form av spaning og straffeforfølgning er en form for forebyggende arbeid. Det er grunn til å anta at svært mange ville føle seg utilpass med at myndigheter overvåket ens egen hverdag til den grad at de blant annet tyvlyttet til samtaler. Straffeforfølgning av kriminelle med medlemskap i eller sympatier med høyreekstremer organisasjoner kan også ha gitt en signaleffekt om at den type assosiasjon kunne være uønsket av politiet, eller i det minste uproblematisk.

Samtidig nevnte ikke SÄPO selv dette arbeidet som «forebyggende» på samme måte som eksempelvis politiet på Brumunddal og Nordstrand i Norge karakteriserte sitt eget arbeid som forebyggende. Gjennom det svenske politiets rapporter er det videre vanskelig å spore noen konkrete arbeidsmetoder som bærer preg av lokale initiativ, tidlig innsats og tverrsektorielle samarbeid – ting som vi ofte forbinder med tradisjonelt forebyggende politiarbeid. Her må det stilles spørsmål ved de politifaglige hensynene til SÄPO. Det kan godt tenkes at årsaken til at politiet i Sverige ikke jobbet forebyggende på samme måtet som politiet i Norge rett og slett dreide seg om at de forebyggende metodene ikke var særlig egnet i møte med hardbarkede kriminelle eller nynazister hvor familie og slekt hadde vært nazister i flere generasjoner.

I kapittel fire som omhandlet det svenske politiets arbeid, ble det også belyst at det fantes en slags dissonans i hva det svenske politiet kommuniserte rundt hatkriminalitet og voldelig rasisme. På den ene siden gav SÄPO uttrykk for at det var en voldsom vekst i hatkriminalitet som antallet angrep på flyktning- og asylmottak i Sverige på første halvdel av 1990-tallet, mens de på den andre siden fortalte gjennom mediene at deres undersøkelser tydet på at det ikke fantes noe som tilsa at det forekom organisert vold mot etniske minoriteter. Påstanden er

interessant, fordi det er mulig å argumentere for at SÄPOs arbeid for å bekjempe høyreekstremisme på begynnelsen av 1990-tallet hadde minimal effekt. Til tross for at politietaten og svenske myndigheter selv kunne oppleve at SÄPOs arbeid var tilfredsstillende, viste jo eksplosjonen i høyreekstrem vold at innsatsen ikke var tilstrekkelig til å få bukt på problemet.

Samtidig oppgav også det svenske politiet at det eksisterte en stor fare for at de høyreekstreme miljøene befant seg i en fase der de ble radikalisert og i økende grad ble voldelige – slik at de sånn sett kunne være en potensiell trussel mot den svenske statsforvaltningen. Radikaliseringen ble dog bemerket som et «forbigående fenomen». Igjen vil det her være mulig å argumentere for at en ytterligere radikalisering hos allerede voldelige, nynazistiske nettverk tydet på at det forebyggende elementet i svensk politis arbeid med høyreekstreme enten var minimalt, eller at det ikke hadde noen særlig effekt. Dissonansen mellom hva som ble kommunisert fra SÄPO og hva som faktisk rørte seg i de høyreekstreme miljøene (mer vold, mer kriminalitet og ytterligere radikalisering) er også interessant å fundere over i forbindelse med politiets holdninger. Fra en norsk kontekst vet vi at det forebyggende arbeidet i bydel Nordstrand var skulesett av politiet til å starte med, da det ikke ble sett på som «ordentlig politiarbeid». Nå finnes det ingen svenske spor i kildene presentert i denne oppgaven som kan belyse hvordan politiet selv så på forebyggende arbeid, og eventuelle analyser blir derfor bare spekulasjoner. Dette er følgelig et tema det ville vært interessant å undersøke nærmere, men som er vanskelig å redegjøre godt nok for i denne oppgaven.

5.3 Virkninger av norsk og svensk politis tiltak mot høyreekstremisme rundt årtusenskiftet

Problemstillingen for denne oppgaven er et spørsmål om hvilke reaksjoner norsk og svensk politi møtte høyreekstrem vold med på 1990-tallet, samt hvilke konsekvenser det fikk for videre arbeid med bekjempelse av voldelig ekstremisme rundt årtusenskiftet. I kapittel tre og fire er norsk og svensk politis reaksjoner på høyreekstrem vold blitt grundig redegjort for, mens forskjellene i metodevalg er blitt redegjort for i det forrige underkapittelet. Problemstillingen er dog todelt – her vil det derfor være passende med en mer grundig gjennomgang av hvordan

norsk og svensk politis aktiviteter og tiltak på første halvdel av 1990-tallet fikk mer langtrekkende virkninger.

I kapittel tre ble det nevnt at politiet og nærmiljøets arbeid på Brumunddal i forbindelse med Aksjonsplan Brumunddal var nybrottsarbeid – det var første gang i Norge man hadde jobbet så systematisk med bekjempelse av høyreekstrem vold. Erfaringene fra politiets arbeid der er det altså stor grunn til å tro at ble viktig for aktiviteter og tiltak på slutten av 1990-tallet og begynnelsen av 2000-tallet. Et konkret tiltak fra Brumunddal som ble videreført i denne perioden var teaterstykket Justisdepartementet hadde satt opp – *Harold Hare og Shalaimysteriet*. Teaterstykket skulle slik tidligere nevnt fungere forebyggende ved å stimulere til helklassesamtaler i barneskoleklasser om mobbing, utenforskap og vold. Teaterstykket var under utvikling allerede i 1995, og slik tidligere nevnt var det fortsatt skoler som skulle se på teaterstykket på slutten av 1990-tallet.

Rapportene fra Brumunddals fokus på kombinasjonen av tverrsektorielt arbeid, lokal forankring og tydelige sanksjoner fra politiet ble også styrende for arbeidet som ble gjort i sørostre Oslo. Politiet på Nordstrand videreutviklet metoden fra Brumunddal ved å blant annet dele dem inn i situasjonelt forebyggende og sosialt forebyggende tiltak. Totalt syv slike tiltak ble identifisert som viktige for politiet i arbeid med å løse opp radikale ungdomsmiljø. De situasjonelt forebyggende tiltakene dreide seg blant annet om overvåkning og gjenerobring av tidligere møteplasser som nazistene brukte, forsøk på å mobilisere lokalbefolkning til anti-nazistiske markeringer, samt forsøk på å avlede ungdommene med andre aktiviteter enn de som var forbundet med å være del av det høyreekstremer miljøet. De sosialt forebyggende tiltakene dreide seg blant annet om tverrsektorielt arbeid for å koble på hjelpeinstanser, aktiv involvering av foreldre, og politiets rolle som «sosiale rådgivere». De situasjonelt forebyggende tiltakene ble videreført i perioden rundt årtusenskiftet i forbindelse med eksempelvis politiets tilnærming til BB på Bøler, slik beskrevet under kapittel 1.

De sosialt forebyggende tiltakene ble videreført blant annet i form av bekymringsamtalen – en ny metode basert på erfaringene politiet gjorde seg på Nordstrand, som deretter ble stadig hyppigere brukt i disengagement- og avradikaliseringsarbeid på slutten av 1990-tallet. Metoden ble brukt over hele landet, og ikke bare i Oslo. Her vil det også være på sin plass å bemerke at erfaringene fra Nordstrand førte til et dialogbasert prosjekt kalt *Exit*, der foreldre og ungdommer

kunne støtte hverandre og lære om hvordan man kunne bryte med et radikalt miljø.³⁰⁸ Videre førte Nordstrandsprosjektet også til en bok om nettopp forebygging av voldelig høyreekstremisme – Tore Bjørgo og Yngve Carlsson forfattet boken som ble publisert i 1999 ved tittel *Vold, rasisme og ungdomsgjenger: Forebygging og bekjempelse*. Boken er i stor grad en oppsummering av arbeidet som ble beskrevet i *Velstandsbydelen og rasisme*, med et spesielt fokus på de forebyggende tiltakene og hvordan de kunne praktiseres.³⁰⁹ Boken fungerte ofte som en veileder for politi som møtte på lignende utfordringer som på Nordstrand i andre deler av landet. Det forebyggende arbeidet politiet bedrev på Nordstrand kan derfor sies å ha hatt stor innvirkning på det norske politiets bekjempelse av høyreekstremisme rundt årtusenskiftet – det skapte et fundament for hvordan politiet skulle operere.

Til tross for at rapportene presentert i denne oppgaven ikke nødvendigvis redegjør for noen store eller revolusjonerende endringer i det svenske politiets arbeid rundt årtusenskiftet, er det noen endringer som burde bemerkes. Den første dreier seg om regelverk rundt personregistrering og overvåkning av medlemmer av og sympatisører med høyreekstremer organisasjoner – ved inngangen til 1990-tallet hadde Sverige slik nevnt en svært restriktiv praksis hva angikk i hvilken grad politiet kunne bedrive personkontroll. Tilbakemeldingen fra politietaten var at det vanskeliggjorde arbeidet deres og økte sannsynligheten for at viktig informasjon for å beskytte både sivilbefolkning og statsforvaltningen kunne bli borte – følgelig virker det som om det ble gjennomført en oppmykning av det strenge lovverket gjennom 1990-tallet.

Utvalget bak rapporten *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homoseksuelle m.m.*, hadde i oppgave å belyse Sveriges praktisering av eksisterende lovverk knyttet til rasisme og ytringsfrihet. Utvalget hadde mulighet til å foreslå endringer i den strafferettslige praksisen, samt hvilke måter SÄPO opererte på – utvalget kom likevel frem til at de i svært stor grad var fornøyde med den daværende situasjonen, og at de ikke anbefalte noen endringer i straffeloven. Utvalgets konklusjon er interessant, fordi den også kan være med på å styrke inntrykket av det svenske politiet som «tafatt» - det var i utgangspunktet ikke så mange synlige endringer å spore i etatens arbeid gjennom 1990-tallet, og for allmenheten kan det derfor ha virket som om de «gjorde det samme» utover hele tiåret.

³⁰⁸ Bjørgo & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme», 46

³⁰⁹ Bjørgo & Carlsson, *Vold, rasisme og ungdomsgjenger*, 141-155

Interessant nok virker det som om det allerede belyste manglende fokuset på tidlig innsats og aktiv forebygging ble viktigere også for det svenske politiet utover 1990-tallet. Rapportene som er blitt presentert i denne rapporten synliggjør ikke at det fantes noe engasjement for å endre noe særlig på SÄPOs arbeidsmetoder, men like fullt ble det opprinnelig norske Exit-prosjektet også introdusert til Sverige. Der var det en suksess, som deretter førte til at programmet og metodikken ble spredt lenger sør på kontinentet.³¹⁰ Det svenske politiets omfavnelse av Exit-programmet er signifikant – det kan tolkes som en tydelig endring i politiets arbeid. Der man muligens hadde satset for lite på aktivt forebyggende arbeid, lærte man av erfaringene på første halvdel at man måtte satse tyngre på slike tiltak og aktiviteter rundt årtusenskiftet.

Både norsk og svensk politis endringer i metodevalg og tiltak for å bekjempe høyreekstremisme rundt årtusenskiftet tyder på at dette var et dynamisk felt der særlig tema som tidlig innsats og aktiv forebygging var svært viktige. Erfaringene politiet gjorde seg tidligere på 1990-tallet synliggjorde et behov for å utvikle ny metodikk og nye arbeidsmetoder. Fra en norsk kontekst er det blitt poengtert at man i stadig større grad benyttet seg av lokale initiativ og gode relasjonsbyggere i arbeidet med disengagement og avradikalisering av ungdom på blant annet Nordstrand, mens forebygging kom stadig tydeligere inn hos svensk politi på slutten av 1990-tallet.

Til tross for denne endringen og det økende fokuset på aktiv forebygging, er det også verdt å merke seg at arbeidet ikke nødvendigvis var en så stor suksess som politiet opprinnelig hadde sett for seg. Politiet i Norge mislyktes eksempelvis med å løse opp det høyreekstre miljøet på Bøler i Oslo, representert ved den nynazistiske organisasjonen BB. I 2001 var to av organisasjonens medlemmer med på drapet på Benjamin Hermansen – et hatmotivert drap som synliggjorde at politiet hadde delvis mislyktes med sin strategi, samtidig som den massive motstanden mot rasisme og høyreekstremisme som ble utløst blant sivilbefolkningen også intensiverte politiets arbeid. Fra Sverige er det verdt å bemerke seg at til tross for at VAM sluttet å eksistere på 1990-tallet, fortsatte lokallaget i Göteborg å eksistere som organisasjonen «Nationalsocialistisk front» helt frem til 2008. At SÄPO ikke var i stand til å løse opp alle rester av VAM før nesten 15 år etter at hovedorganisasjonen var lagt ned, kan tyde på at strategiene som også ble fulgt rundt årtusenskiftet ikke hadde ønsket effekt. Her må det dog bemerkes at en vurdering av hvilke tiltak som var effektive eller ikke, og hvorfor de ikke fungerte slik

³¹⁰ Bjørge & Gjelsvik, «Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme», 46

intendert (jmf. Benjamin Hermansen-drapet og Nationalsocialistisk front) er mer perifere for denne oppgavens tema og problemstilling.

6 Konklusjon

Denne oppgaven har forsøkt å belyse den todelte problemstillingen som lyder som følger: *På hvilke måter reagerte politiet i Norge og Sverige på voldsbruken til voldelige høyreekstremister på 1990-tallet, og hvilke konsekvenser fikk reaksjonene for avradikaliseringsarbeid og bekjempelse av voldelig ekstremisme rundt årtusenskiftet?* Norsk og svensk politis reaksjoner og tiltak mot den eskalerende høyreekstre volden på særlig første halvdel av 1990-tallet er blitt grundig redegjort for i kapittel tre og fire, mens en analyse av hvilke virkninger tiltakene fikk rundt årtusenskiftet er blitt presentert i kapittel fem. I denne konklusjonen vil både redegjørelsen for norske og svenske rapporter, samt analysen rundt virkninger av tiltak, oppsummeres kort for å svare på problemstillingen.

Politiets umiddelbare reaksjoner på rasistisk vold på Brumunddal førte til at de ble stemplet som «tafatte», og sivilbefolkningen både på Brumunddal og Hamar gav blant annet gjennom debattinnlegg i lokalaviser uttrykk for at politiet måtte komme mer på banen for å bekjempe rasisme og vold. Etterhvert gjorde politiet nettopp dette, blant annet gjennom introduksjonen av sin jernhanske- og silkehanske-strategi på Brumunddal. Jernhanske-tiltakene dreide seg i stor grad om at kriminalitetsregulerende tiltak i form av blant annet økt patruljering, prioritert etterforskning av hatkriminalitet og rask irettføring ble viktige tiltak. Silkehanske-tiltakene skulle være mer forebyggende, og dreide seg blant annet om teater og helklassesamtaler rettet mot barneskolen.

Politiet i Oslo bygde videre på arbeidet fra Brumunddal i det såkalte Nordstrandsprosjektet. Aktiv forebygging, lokal forankring og tverrsektorielt samarbeid ble fremhevet som viktig for politiet. I likhet med på Brumunddal, skilte også politiet her mellom to ulike kategorier tiltak – situasjonelt forebyggende og sosialt forebyggende tiltak. De situasjonelt forebyggende var kriminalitetsregulerende tiltak som hadde mange likhetstrekk med de på Brumunddal, mens de sosialt forebyggende tiltakene rettet seg mot blant annet tverrsektorielt arbeid og foreldremedvirkning som viktige faktorer for å bekjempe rasistisk vold. Ett av de aller viktigste tiltakene politiet på Nordstrand utarbeidet på 1990-tallet var bekymringssamtalen, som bar preg av å være både situasjonelt og sosialt forebyggende.

I Sverige tydet SÄPOs praksis på at politiet var mer opptatt av kriminalitetsregulerende hensyn, og tilsvarende mindre opptatt av aktiv forebygging enn sine norske kollegaer. Dette gav utslag i at SÄPOs arbeidsmetoder var preget av mer «tradisjonelt politiarbeid». Personkontroll i form av registrering var en av måtene man møtte den høyreekstreme volden på, ved at man kartla hvem som var medlemmer av eller sympatiserte med de høyreekstreme organisasjonene. En annen reaksjon var politiets tiltak var overvåkning i form av blant annet postkontroll og telefonavlytting av personer tilknyttet det høyreekstreme miljøene. Gjennom overvåkingen var det på den ene siden mulig å innhente nye opplysninger om høyreekstreme nettverk, samtidig som man også sendte signaler til medlemmer av nettverket om at de ble holdt øye med av staten.

I begge land la videre politiets tiltak på første halvdel av 1990-tallet et slags fundament for tiltak senere i tiåret, og erfaringene med bekjempelse av høyreekstremisme bar konsekvenser for norsk og svensk politis arbeid rundt årtusenskiftet. I Norge opplevde man at politiet først og fremst begynte å jobbe aktivt forebyggende og med et mål om å løse opp høyreekstreme miljø heller enn å jobbe med holdningsendrende arbeid. Dette var i tråd med arbeidet under Nordstrandsprosjektet, som altså ble en ledestjerne for politiets videre arbeid. På en annen side begynte politiet i Sverige smått å jobbe mer forebyggende blant annet gjennom å introdusere Exit-metodikken fra Norge. Selv om det muligens er vanskeligere å spore like omfattende endringer hos det svenske politiet, konkluderes det likevel med at politi i begge land gjennom sine erfaringer på første halvdel av 1990-tallet innså fordelene ved å jobbe mer aktivt med forebygging, og at det norske politiet klarte ha en mer systematisk tilnærming til dette.

Kilder og litteratur

Kilder

Bjørnerud, Magne. «Politiet må gjøre noe» *Hamar Arbeiderblad*. 10/02/1988.
<https://www.nb.no/items/15658563cd019adc3ed47746059d8774>

Carlsson, Yngve. *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater?: bekjempelse av fremmedfiendtlig vold og trakassering i lokalsamfunnet*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 1995.

Carlsson, Yngve & Herman von der Lippe. *Velstandsbydelen og rasisme: hva ble gjort for å løse opp et høyreekstremt ungdomsmiljø på Nordstrand i Oslo, 1994-1997?* Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 1999.

Holmlund, Jon Arne. «Ut på gata, Dolva!» *Ringsaker Blad*. 11/02/1988.
<https://www.nb.no/items/7d3b5ea8c3a362818dd59848df8bfd22>

Politidirektoratet. *Veileder for politiets bekymrings samtale: Dialog for ansvar og positiv endring*. Oslo: Politidirektoratet, 2011.

SOU (1988: 16). *Säkerhetspolisens inriktning och organisation: delbetänkande*, Stockholm: Justitiedepartementet.

SOU (1989: 18). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder*. Stockholm: Justitiedepartementet.

SOU (1990: 51). *Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll og meddelarfrihet*. Stockholm: Justitiedepartementet.

SOU (2000: 88). *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m – straffansvarets räckvidd*. Stockholm: Justitiedepartementet.

SOU (2002: 94). *Overvåkning av nazister och högerextremister*. Stockholm: Justitiedepartementet.

Sæterdal, Anne. «*Aksjonsplan Brumunddal*»: *Rapport fra veiledningsarbeidet første år, februar-desember 1992*. Oslo: Norges Byggforskningsinstitutt, 1993.

Säkerhetspolisen. *SÄPO Verksamhetsåret 1990/1991*. Stockholm: Säkerhetspolisen, 1991.

Säkerhetspolisen. *SÄPO Verksamhetsåret 1991/1992*. Stockholm: Säkerhetspolisen, 1992.

Säkerhetspolisen. *SÄPO Verksamhetsåret 1992/1993*. Stockholm: Säkerhetspolisen, 1993.

Säkerhetspolisen. *SÄPO Verksamhetsåret 1993/1994*. Stockholm: Säkerhetspolisen, 1994.

Säkerhetspolisen. *SÄPO Verksamhetsåret 1994/1995*. Stockholm: Säkerhetspolisen, 1995.

Litteratur

Altier, Mary Beth, Christian N. Thoroughgood & John Horgan. «Turning away from terrorism: Lessons from psychology, sociology, and criminology». *Journal of Peace Research* 51, no. 5 (september 2014): 647-661.

Benneche, Tonje. *Ideologiske knyttnever: Konflikt mellom blitzere og nynazister på 1980- og 1990-tallet*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2017.

Beyme, Klaus von. «Right-wing extremism in post-war Europe». I *The Populist Radical Right: A Reader*, redigert av Cas Mudde, 143-158. Milton Park/New York: Routledge, 2017.

Bjørge, Tore. *Racist and right-wing violence in Scandinavia: patterns, perpetrators and responses*. Oslo: Tano Aschehoug, 1997.

Bjørger, Tore. «Processes of disengagement from violent groups of the extreme right». I *Leaving Terrorism Behind: Individual and collective disengagement*, redigert av Tore Bjørger & John G. Horgan, 30-48. Milton Park/New York: Routledge, 2009.

Bjørger, Tore & Ingvild Magnæs Gjelsvik. *Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme: en kunnskapsstatus*. Oslo: Politihøgskolen, 2015.

Bjørger, Tore & Ingvild Magnæs Gjelsvik. «Utvikling og utberedelse av høyreekstremisme i Norge». I *Høyreekstremisme i Norge: utviklingstrekk, konspirasjonsteorier og forebyggingsstrategier*, redigert av Tore Bjørger, 27-146. Oslo: Politihøgskolen, 2018.

Bjørger, Tore & Yngve Carlsson. *Vold, rasisme og ungdomsgjenger: Forebygging og bekjempelse*. Oslo: Tano Aschehoug, 1999.

Blazak, Randy. "White Boys to Terrorist Men: Target Requirement of Nazi Skinheads". *American Behavioral Scientist* 44, no 6 (februar 2001): 982-1000.

Blee, Kathleen & Mehr Latif. «Sociological survey of the far right». I *Researching the Far Right: Theory, Method and Practice*, redigert av Stephen D. Ashe, Joel Busher, Graham Macklin & Aaron Winter, 45-59. Milton Park/New York: Routledge, 2021.

Blinkhorn, Martin. *Fascism and the Right in Europe 1919-1945*. Harlow: Pearson Longman, 2000.

Bratberg, Øyvind. *Tekstanalyse for samfunnsvitere*. Oslo: Cappelen Damm, 2017.

Evjen, Katja. *En studie av disengagement og avradikalisering blant nyfascister i Italia på 1970- og 1980-tallet*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2019.

Expo. «Vitt Ariskt Motstånd». Sist oppdatert 11/02/2018.
<https://expo.se/fakta/wiki/vitt-ariskt-motstand-vam>

Fangen, Katrine. *En bok om nynazister*. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.

Gattinara, Pietro Castelli & Caterina Froio. «Discourse and Practice of Violence in the Italian Extreme Right: Frames, Symbols, and Identity-Building in Casa Pound Italia». *International Journal of Conflict and Violence* 8, no. 1 (september 2014): 154-170.

Horgan, John G. «Deradicalization or Disengagement? A Process in Need of Clarity and a Counterterrorism Initiative in Need of Evaluation». *Perspectives on Terrorism* 2, nr. 4 (februar 2008): 3-8.

Horgan, John G. *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. Milton Park/New York: Routledge, 2009.

Jupskås, Anders Ravik. «Høyre-radikale partier i dagens Europa.», *NUPI*. Publisert 24/02/2013. <https://www.nupi.no/Skole/HHD-Artikler/2013/Hoeyreradikale-partier-i-dagens-Europa>

Jupskås, Anders Ravik & Iris Beau Segers. «What is right-wing extremism?». I *Knowing what's (far) right*, redigert av Anders Ravik Jupskås & Eviane Leidig, 7-9. Oslo: C-REX – Center for Research on Extremism, 2020.

Kjelstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo: Universitetsforlaget, 1992.

Koehler, Daniel. *Understanding Deradicalization: Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism*. Milton Park/New York: Routledge, 2017.

Lööw, Heléne. *Nazismen i Sverige 1980-1997: Den rasistiska undergroundrörelsen: musiken, myterna, riterna*. Stockholm: Ordfront Förlag, 1998.

Lööw, Heléne. «The Cult of Violence: The Swedish Racist Counterculture». I *Racist Violence in Europe*, redigert av Tore Bjørgo og Rob Witte, 62-79. New York: St. Martins Press, 1993.

McCauley, Clark & Sophia Moskalenko. «Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism». *Terrorism and Political Violence* 20, no. 3 (juli 2008): 415-433.

Perry, Barbara & Ryan Scrivens. «Criminologists on right-wing extremism». I *Researching the Far Right: Theory, Method and Practice*, redigert av Stephen D. Ashe, Joel Busher, Graham Macklin & Aaron Winter, 60-73. Milton Park/New York: Routledge, 2021.

Rabasa, Angel, Stacie L. Pettyjohn, Jeremy J. Ghez & Christopher Boucek. *Deradicalizing Islamist Extremists*. Santa Monica: Rand Corporation, 2010.

United Nations. *Convention on the rights of the child*, Treaty no. 27531. *United Nations Treaty Series*, 1577, pp. 3-178. (1989)

Wolff, Elisabetta Cassina. «CasaPound Italia: Vold som symbolsk uttrykk». I *Politisk vold: former og årsaker*, redigert av Øystein Sørensen, Bernt Hagtvet & Nik Brandal, 151-176. Oslo: Dreyers Forlag, 2021.

Wolff, Elisabetta Cassina. «Understrømmen som kommer til overflaten: Høyre-radikalisme og fascisme i Europas moderne historie». *Fortid* 14, no. 3 (september 2018): 54-63.

Woodley, David. *Fascism and Political Theory: Critical perspectives on fascist ideologies*. Milton Park/New York: Routledge, 2010.